

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών
και Περιφερειακών Σπουδών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση και Βιώσιμη Ανάπτυξη

**Ο συμμετοχικός ρόλος των ΜΚΟ στη διαμόρφωση της
περιβαλλοντικής πολιτικής μέσα από τα πολιτικά
συστήματα της Ε.Ε. και των Η.Π.Α.:
Μια συγκριτική μελέτη**

Διπλωματική εργασία: Δημήτρης Χείλαρης, Α.Μ.: 1213Μ084

Επιβλέπων Καθηγητής: Γρηγόρης Ι. Τσάλτας

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 1:	
Ιστορική εξέλιξη του περιβαλλοντισμού σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.	11
1.1. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στις Η.Π.Α.	11
1.2. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στην Ευρώπη	16
1.3. Δεκαετία του 1980: Η περιβαλλοντική υποχώρηση των Η.Π.Α. – η περιβαλλοντική αφύπνιση της Ευρώπης: Συγκριτική προσέγγιση	17
1.4. Ο περιβαλλοντισμός στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη μετά το Ρίο	20
1.5. Περιοδολόγηση της εξέλιξης της περιβαλλοντικής πολιτικής στις Η.Π.Α.	23
1.6. Περιοδολόγηση της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε.	25
Κεφάλαιο 2:	
Η αναβάθμιση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο	28
2.1. Η παρουσία των ΜΚΟ στις διεθνείς περιβαλλοντικές συνθήκες	28
2.1.1. Ιστορική αναδρομή	29
2.1.2. Η συμμετοχή των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ρίο 1992)	30
2.1.3. Περιβαλλοντικές ΜΚΟ και Τρίτος Κόσμος	32
2.1.4. Η συμμετοχή των ΜΚΟ στις διαπραγματεύσεις του Κιότο	33

2.1.5. Η επιρροή των ΜΚΟ στις κυβερνήσεις των Η.Π.Α. και των χωρών της Ε.Ε. κατά τις διαπραγματεύσεις του Κιότο	34
--	----

2.2. Περιβαλλοντικές ΜΚΟ και κίνημα για την Παγκόσμια Δικαιοσύνη	36
--	----

Κεφάλαιο 3:

Η συμμετοχή του κοινού στα περιβαλλοντικά δίκαια

των Η.Π.Α. και της Ε.Ε.	38
-------------------------	----

3.1. Η σημασία της Σύμβασης Άαρχους για τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ	38
---	----

3.2. Η ενσωμάτωση της Σύμβασης Άαρχους στην Ε.Ε. και ο ρόλος των ΜΚΟ στην παρακολούθηση της εφαρμογής της	41
--	----

3.3. Διατάξεις που σχετίζονται με τη συμμετοχή του κοινού στο περιβαλλοντικό δίκαιο των Η.Π.Α. και στην Ε.Ε.	43
---	----

3.4. Ο δικαστικός ακτιβισμός των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.	47
---	----

Κεφάλαιο 4:

Η δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε.	51
---	----

4.1. Ο ρόλος των ΜΚΟ στην περιβαλλοντική διακυβέρνηση στις αναπτυγμένες δημοκρατικές κοινωνίες	51
---	----

4.2. Οι κύριες κατηγοριοποιήσεις των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.	54
---	----

4.3. Η δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.: Από τους θεσμούς στο κοινωνικό πεδίο	55
--	----

4.4. Η άσκηση πίεσης (lobbying) των ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών ΜΚΟ	56
--	----

4.5. Η άσκηση πίεσης (lobbying) των αμερικανικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ	60
--	----

4.6.	Συμβολή στην επιστημονική τεκμηρίωση και στην εκπαίδευση	62
------	--	----

Κεφάλαιο 5:

	Διεθνές εμπόριο μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ε. και ο ρόλος των περιβαλλοντικών ΜΚΟ	66
--	---	----

5.1.	Η συνεργασία αμερικανικών και ευρωπαϊκών ΜΚΟ στον Διατλαντικό Περιβαλλοντικό Διάλογο	67
5.2.	Η Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων	68

Κεφάλαιο 6:

	Σύγκριση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και ΕΕ	75
--	---	----

6.1.	Οι διαφορές Η.Π.Α και Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ζητήματα του περιβάλλοντος	75
6.2.	Συγκριτική ανάλυση κοινών στοιχείων και διαφορών μεταξύ των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.	79

Κεφάλαιο 7:

	Συμπεράσματα	83
--	--------------	----

7.1.	Η συγκρότηση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.: κοινά στοιχεία και διαφορές	83
7.2.	Η εδραίωση των ΜΚΟ στα διεθνή περιβαλλοντικά καθεστώτα και η αναβάθμιση του ρόλου τους στο εσωτερικό	84
7.3.	Ο αγώνας των ΜΚΟ για τη συμπερίληψη της συμμετοχής του κοινού στην περιβαλλοντική νομοθεσία	85
7.4.	Διεθνές εμπόριο και περιβαλλοντικές ΜΚΟ: η στάση τους απέναντι στην πρόκληση της διατλαντικής εμπορικής συνεργασίας	86
7.5.	Η συμβολή των ΜΚΟ στην περιβαλλοντική δημοκρατία και δικαιοσύνη	87

7.6. Η διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων και η ανάγκη διατλαντικού συντονισμού και συνεργασίας	88
Παράρτημα Ι: Βασικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ στις Η.Π.Α.	89
Παράρτημα ΙΙ: Βασικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ στην Ε.Ε.	92
Παράρτημα ΙΙΙ: Περιοδολόγηση του περιβαλλοντισμού στις Η.Π.Α.	96
Βιβλιογραφικές αναφορές και πηγές	103
- Βιβλία	103
- Συμβολές σε συλλογικούς τόμους / επιστημονικά περιοδικά	103
- Κείμενα διεθνών / κρατικών οργανισμών	103
- Κείμενα ΜΚΟ	103
- Ηλεκτρονικές πηγές	104

Εισαγωγή

Σε μια περίοδο που τα κράτη και οι διεθνείς θεσμοί προσπαθούν να προσεγγίσουν τις σύγχρονες περιβαλλοντικές προκλήσεις με τρόπο συμπληρωματικό προς τις οικονομικές και πολιτικές προτεραιότητές τους, οι διεθνείς περιβαλλοντικές Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) πολλαπλασιάζουν την εμβέλεια και την επιρροή τους, ανταποκρινόμενες στο κάλεσμα της σύγχρονης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης για μεγαλύτερη συμμετοχή του κοινού. Στο πλαίσιο αυτό οι ΜΚΟ παίζουν κομβικό ρόλο τόσο ως αυτόνομοι θεσμοί με τη δική τους ατζέντα και στοχοθέτηση όσο και ως ενεργοί δρώντες μιας κοινωνικής δυναμικής που αναγνωρίζει την κρισιμότητα των περιβαλλοντικών ζητημάτων και διεκδικεί την ανάληψη πρωτοβουλιών.

Η συνεισφορά των ΜΚΟ στην αφύπνιση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού για την κρισιμότητα των περιβαλλοντικών προκλήσεων πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Αποτελεί ένα στοιχείο της δράσης τους που αναγνωρίζεται καθολικά και αυτό πιστοποιείται και από τη συνεχή αναβάθμιση της θέσης και του ρόλου τους σε μια σειρά διεθνών αλλά και εγχώριων περιβαλλοντικών συμφωνιών και προγραμμάτων.

Μέσα από την πολυεπίπεδη και δυναμική παρέμβασή τους καταφέρνουν να διαρρήξουν την κρατικο-κεντρική προσέγγιση του περιβαλλοντικού ζητήματος. Συμβάλλουν στην ανάδειξη νέων υποκειμένων στη σύγχρονη περιβαλλοντική διακυβέρνηση μέσα από τη συνεχή ενημέρωση και κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται να αναδειχτεί ακριβώς αυτός ο συμμετοχικός ρόλος των ΜΚΟ σε δύο διαφορετικές επικράτειες: στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε.

Χρειάζεται να γίνουν δύο απαραίτητες διευκρινίσεις όσον αφορά το αντικείμενο της εργασίας.

Η πρώτη αφορά την έννοια των ΜΚΟ. Η αναφορά στις περιβαλλοντικές ΜΚΟ μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και να αποτελέσει μια ιδιότυπη γενίκευση μιας κοινωνικής δυναμικής και ενός θεσμού που πλέον έχει εδραιωθεί και εκτυλίσσεται αδιάλειπτα. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δεν αποτελούν ένα ενιαίο σώμα, καθώς μπορούν να έχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους σε πολλά πεδία:

- Στον τρόπο που οργανώνονται εσωτερικά.
- Στους άξονες δράσης που επιλέγουν.

- Στο ιδεολογικό και αξιακό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.
- Στο νομικό καθεστώς που τις διέπει.

Στις Η.Π.Α. δρουν και λειτουργούν περίπου 1,5 εκ. ΜΚΟ. Στην Ευρώπη αντίστοιχα ο αριθμός των ΜΚΟ είναι πολύ μεγάλος. Ενδεικτικά στις Βρυξέλλες έχουν γραφεία περίπου 2.600 μη-κυβερνητικές οργανώσεις. Πολλές από τις οργανώσεις αυτές εκτελούν απλά γραφειοκρατικές διαδικασίες και στην πραγματικότητα είναι μόνο κατ' όνομα μη-κυβερνητικές, αφού χρηματοδοτούνται εμμέσως ή άμεσα από κυβερνήσεις ή άλλους κρατικούς φορείς. Η παρούσα εργασία έχει επικεντρωθεί στις περιβαλλοντικές οργανώσεις που έχουν πραγματικές και ουσιαστικές σχέσεις με την κοινωνία των πολιτών, διαθέτουν ένα δίκτυο μελών και υποστηρικτών και έχουν προσφέρει σημαντικό έργο. Ο κατάλογος των οργανώσεων στις οποίες έχει επικεντρώσει η παρούσα εργασία βρίσκεται στα παραρτήματα Ι και ΙΙ της παρούσας εργασίας.

Η δεύτερη διευκρίνιση σχετίζεται με την επιλογή η συγκριτική αυτή μελέτη να γίνει μεταξύ των Η.Π.Α. και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Οι δύο αυτές οντότητες δεν είναι ταυτόσημες όσον αφορά την πολιτειακή τους ταυτότητα: οι Η.Π.Α. είναι ένα ομοσπονδιακό κράτος με συγκεκριμένες και ώριμες δομές. Η Ε.Ε. παραμένει ένα υβρίδιο αναβαθμισμένης συνεργασίας μεταξύ κρατών, όπου η πολιτειακή της ταυτότητα (ομοσπονδία, συνομοσπονδία, κ.λπ.) παραμένει ακόμα ένα ζωηρό θεωρητικό και πολιτικό επίδικο. Χωρίς αμφιβολία, όμως, η πορεία των ευρωενωσιακών πραγμάτων κατατείνει στο να αποκτά όλο και περισσότερο ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά. Μιλώντας ιδιαίτερα για το ζήτημα του περιβάλλοντος η τάση αυτή είναι ακόμα πιο ξεκάθαρη, καθώς όλο και περισσότερο τα ζητήματα του περιβάλλοντος επιλύονται σε επίπεδο Ένωσης με δεσμευτικούς κανονισμούς και οδηγίες για τα κράτη μέλη. Όσον αφορά επίσης τις κοινωνικές διεργασίες, η διαφορά είναι δεδομένη: στις Η.Π.Α. υπάρχει πρόεδρος, κυβέρνηση, ομοσπονδιακή διοίκηση, εκλεκτορικό σώμα και κοινή γνώμη. Στην Ε.Ε. τα στοιχεία αυτά λείπουν, αν και πολλές από τις αρμοδιότητές τους υποκαθίστανται από κεντρικές λειτουργίες και διαδικασίες της Ένωσης. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι πολλές φορές η σύγκριση ανάμεσα στις δύο οντότητες έχει ένα χαρακτήρα γενικό και ελλειπτικό, η οποία κατ' ανάγκη πολλές φορές θα αδικεί την πολυπλοκότητα και την ιδιαιτερότητα δύο πολιτειακών μορφωμάτων, που από τη φύση τους διαθέτουν πληθώρα *sui generis* χαρακτηριστικών.

Σε κάθε περίπτωση η επιλογή τους δεν είναι τυχαία. Αποτελώντας δύο από τις μεγαλύτερες οικονομικές, εμπορικές και πολιτικές δυνάμεις της διεθνούς σκηνής, η στάση

τους για τα ζητήματα της περιβαλλοντικής προστασίας έχει αποφασιστική σημασία. Αντίστοιχα και η αποστολή των περιβαλλοντικών ΜΚΟ για την ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών δεν περιορίζεται μόνο σε ένα εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, αλλά η σημασία και η απήχισή της εκτείνονται πολύ ευρύτερα. Ο εγγενώς διεθνής χαρακτήρας του αντικειμένου τους επιτρέπει στις ΜΚΟ να διατηρήσουν μια ματιά οικουμενική ακόμα και όταν υλοποιούν δράσεις τοπικές. Γι' αυτό καταφέρνουν και αποτελούν μια γέφυρα επικοινωνίας μεταξύ όλων αυτών των φορέων που καταθέτουν με ειλικρίνεια το ενδιαφέρον τους για μια συμμετοχική περιβαλλοντική διακυβέρνηση.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται να αναζητηθούν οι ιστορικές ρίζες των περιβαλλοντικών ΜΚΟ μέσα από τη γέννηση και την ανάπτυξη του περιβαλλοντικού κινήματος στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Ταυτόχρονα γίνεται μια ανασκόπηση των βασικών σημείων που καθόρισαν την περιβαλλοντική πολιτική των κυβερνήσεων των Η.Π.Α. και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από τη δεκαετία του 1960 έως και τη δεκαετία του 1990 και τα στάδια ανάπτυξης των ομάδων πίεσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος των ΜΚΟ στην υπογραφή διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών και το πώς μεταφράζεται η αναβάθμιση αυτή στο εσωτερικό πεδίο. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην παρουσία των περιβαλλοντικών οργανώσεων στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992 και στις εργασίες του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Πρόκειται για δύο διεθνείς περιβαλλοντικές συμβάσεις που επηρέασαν σημαντικά τις ΜΚΟ στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη τουλάχιστον σε δύο επίπεδα: α) στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης τους με τις κυβερνήσεις και τις επικρατούσες κρατικές πολιτικές στα ζητήματα της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Κλιματικής Αλλαγής, και β) στην εμφάνιση διαφοροποιήσεων όσον αφορά τις στοχεύσεις και τη μεθοδολογία δράσης στο ίδιο το εσωτερικό των ΜΚΟ.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται το ζήτημα της συμμετοχής του κοινού. Γίνεται εκτενής αναφορά στη συμβολή της Σύμβασης Άαρχους στην αναβάθμιση των ΜΚΟ, οι οποίες αναδεικνύονται πρωταγωνιστές στην υλοποίηση του προτάγματος της Σύμβασης για διεύρυνση της συμμετοχικής δημοκρατίας στα θέματα του περιβάλλοντος. Στην προσπάθειά τους αυτή οι περιβαλλοντικές οργανώσεις βρέθηκαν πολλές φορές σε αντιπαράθεση με τα ίδια τα κρατικά ή και υπερεθνικά όργανα. Επιπλέον παρουσιάζονται τα στοιχεία της συμμετοχής του κοινού στα κανονιστικά πλαίσια των Η.Π.Α. και της Ε.Ε., τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στις περιβαλλοντικές οργανώσεις να χρησιμοποιήσουν τη νομική οδό για να

συνηγορήσουν υπέρ της υπόθεσης του περιβάλλοντος. Στο σημείο αυτό καταγράφονται και οι σημαντικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ του αμερικανικού και ευρωπαϊκού δικαστικού ακτιβισμού των ΜΚΟ, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν τα δύο δικαιοσύνη συστήματα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται η δράση των ΜΚΟ και αναδεικνύονται οι βασικοί άξονες δράσης τους. Παρουσιάζονται τα διαφορετικά κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια μέσα στα οποία οι ΜΚΟ επιχειρούν να μεταδώσουν τα μηνύματά τους και να εκπληρώσουν τις βασικές στοχεύσεις τους. Έμφαση δίνεται στις τακτικές άσκησης πίεσης προς τις κυβερνήσεις και τις αρμόδιες αρχές για την ανάληψη πρωτοβουλιών στην υπεράσπιση του περιβάλλοντος και γίνεται μια συγκριτική παρουσίαση των διαφορών και των κοινών στοιχείων όσον αφορά την άσκηση πίεσης (lobbying) μεταξύ των Η.Π.Α. και της Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό αναφέρονται και τα αιτήματα αιχμής και οι κύριες καμπάνιες που πραγματοποιούνται από τις περιβαλλοντικές οργανώσεις στις δύο πλευρές του Ατλαντικού.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος των ΜΚΟ στις συμφωνίες διατλαντικής εμπορικής συνεργασίας. Ξεκινώντας από τις απόπειρες υπογραφής ενός συμφώνου εμπορικής συνεργασίας τη δεκαετία του 1990, γίνεται αναφορά στον Διατλαντικό Περιβαλλοντικό Διάλογο (TAED), ο οποίος ήταν και η πρώτη θεσμική απόπειρα συνεργασίας των αμερικανικών και ευρωπαϊκών οργανώσεων των πολιτών. Η εμπειρία αυτή, αν και δεν μακροημέρευσε, χρειάζεται να αξιολογηθεί επαρκώς ως μια σοβαρή απόπειρα καταγραφής του «περιβαλλοντικού αντίκτυπου» μιας εν δυνάμει εμπορικής συνεργασίας μεταξύ δύο οικονομικών κολοσσών του πλανήτη. Σήμερα η αναγκαιότητα αυτή για ένα διάλογο των κινήσεων των πολιτών προβάλλει ξανά, λόγω των εν εξελίξει διαπραγματεύσεων μεταξύ της αμερικανικής κυβέρνησης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη σύναψη της Διατλαντικής Εταιρικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP): μια συμφωνία που συνοδεύεται από μια ρητορική αισιοδοξίας και υποσχέσεων από την πλευρά των αμερικανικών και ευρωπαϊκών κρατικών οργάνων, αλλά και από ένα κλίμα έντονης καχυποψίας και αμφισβήτησης από την πλευρά των περιβαλλοντικών οργάνων και των κοινωνικών κινημάτων, καθώς οι επιπτώσεις της θα είναι καθοριστικές για ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον, τη διατροφή, τη δημόσια υγεία, τις εργασιακές και κοινωνικές σχέσεις.

Στο έκτο κεφάλαιο επιχειρείται μια παρουσίαση των αποκλίσεων στην περιβαλλοντική πολιτική ανάμεσα στις Η.Π.Α. και την Ε.Ε. με στόχο να εντοπιστούν κάποιες βασικές αιτίες

αυτών των διαφορετικών προσεγγίσεων. Ακολουθεί μια συγκριτική παρουσίαση των κοινών στοιχείων και των διαφορών ανάμεσα στις περιβαλλοντικές οργανώσεις που δρουν στις Η.Π.Α. και την ΕΕ. Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί ουσιαστικά τμήμα των συμπερασμάτων της παρούσας εργασίας, της οποίας στόχος είναι να παρουσιάσει τη συμβολή των ΜΚΟ στην αναβάθμιση της συζήτησης για την περιβαλλοντική δημοκρατία και δικαιοσύνη αλλά και να εντοπίσει τα κοινωνικά και πολιτικά αίτια των αποκλίσεων ή των ταυτίσεων μεταξύ των ΜΚΟ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Η.Π.Α.

Τέλος στο κεφάλαιο των Συμπερασμάτων γίνεται μία σύνοψη των βασικών καταλήξεων της παρούσας εργασίας.

Αθήνα, 2 Οκτωβρίου 2015

Κεφάλαιο 1

Ιστορική εξέλιξη του περιβαλλοντισμού σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.

1.1. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στις Η.Π.Α.

Στις Η.Π.Α. το περιβαλλοντικό κίνημα έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Ήδη το 1892 ιδρύθηκε το Sierra Club, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο για τη διατήρηση τη δημόσιας γης. Πρόκειται για την πρώτη περιβαλλοντική ομάδα στην ιστορία της χώρας, η οποία πρωταγωνίστησε στη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς και τη δημιουργία των Εθνικών Πάρκων. Η οργάνωση αυτή υπάρχει ακόμα και σήμερα, συσπειρώνοντας περισσότερα από δύο εκατομμύρια μέλη και έχοντας επιδείξει ένα πλούσιο έργο.¹

Το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα όμως ξεκινάει τη δεκαετία του 1960 και διακρίνεται από προηγούμενες εμπειρίες, καθώς πλέον οι περιβαλλοντικές προκλήσεις είναι αυξημένες και πολύ πιο οξυμένες στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Βασικοί πρωτεργάτες του υπήρξαν άνθρωποι που δραστηριοποιούνταν στον επιστημονικό χώρο και στην υπεράσπιση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Η αφετηρία για τη συγκρότηση των πρώτων πυρήνων των περιβαλλοντικών οργανώσεων ήταν η επιστημονική ενασχόληση με τους κινδύνους της ραγδαίας εκβιομηχάνισης των ανεπτυγμένων χωρών και των νέων τεχνολογιών.

Το γεγονός που για πολλούς ερευνητές χαρακτηρίζεται ως ορόσημο για την εμφάνιση του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στη χώρα είναι η συγγραφή του βιβλίου *Silent Spring* (Σιωπηλή Άνοιξη) της Ράκελ Κάρσον,² η οποία, όντας φυσικός επιστήμονας, προσπάθησε να εκλαϊκεύσει τα επιστημονικά επιχειρήματα ενάντια στη χρήση κοινών φυτοφαρμάκων, όπως για παράδειγμα το παρασιτοκτόνο DDT. Οι συνέπειες της χρήσης του DDT ήταν ιδιαίτερα επιβλαβείς στην τροφική αλυσίδα και δημιουργούσε σοβαρή ζημιά σε αρπακτικά πτηνά, όπως ο αετός, ο ψαραετός και ο πελεκάνος. Η έκδοση του βιβλίου αυτού είχε ως αποτέλεσμα την ευαισθητοποίηση μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης και την έναρξη μιας καμπάνιας για την απαγόρευση της χρήσης του DDT. Στο πλαίσιο αυτής της καμπάνιας

¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία και τη δράση του Sierra Club βλ. Sierra Club, *History Of Accomplishments*, στο <http://vault.sierraclub.org/history/downloads/SCTimeline.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

² Στα ελληνικά κυκλοφόρησε το 1981: Κάρσον Ρ., *Σιωπηλή Άνοιξη*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1981.

ιδρύεται το 1967 το Environmental Defense Fund (EDF) από ομάδα επιστημόνων. Βασική επιδίωξή τους ήταν να ξεκινήσουν έναν δικαστικό αγώνα προκειμένου να απαγορευτεί η χρήση του DDT.³

Πρόκειται για μια περίοδο κατά την οποία εμφανίζονται στο προσκήνιο ομάδες με εθνική δικτύωση, οι οποίες πιέζουν για την υιοθέτηση μιας πιο αυστηρής περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Πολλές από αυτές τις συλλογικότητες στην αρχή εστιάζουν σε συγκεκριμένα θέματα, αλλά σταδιακά διευρύνουν την περιβαλλοντική τους ατζέντα. Πέρα από το Environmental Defense Fund εμφανίστηκε και το Natural Resources Defense Council (NRDC), το οποίο συγκροτήθηκε από ομάδα νομικών για να διαμαρτυρηθεί για την κατασκευή μιας υδροηλεκτρικής εγκατάστασης στο όρος Storm King. Αυτές ήταν και οι πρώτες πρωτοβουλίες πολιτών με στόχο να επηρεάσουν την ομοσπονδιακή πολιτική της κυβέρνησης για το περιβάλλον.⁴ Στη φάση αυτή βασικό μέλημα των περιβαλλοντικών οργανώσεων είναι η επιστημονική επεξεργασία των κινδύνων για το περιβάλλον και η πίεση προς το κράτος να υιοθετήσει πολιτικές για την προστασία του.

Ένα άλλο πεδίο δραστηριοποίησης περιβαλλοντικών οργανώσεων στις Η.Π.Α. ήταν και το θέμα των πυρηνικών. Η απειλή ενός γενικευμένου πυρηνικού πολέμου με ανυπολόγιστες καταστροφικές συνέπειες προκάλεσε τη δημιουργία της National Committee for a Sane Nuclear Policy το 1957 με στόχο τον τερματισμό των πυρηνικών δοκιμών και την ιεράρχηση των ζητημάτων ζωής και ασφάλειας πάνω από τον εθνικισμό. Όπως χαρακτηριστικά έλεγε και το κύριο σύνθημά τους: «Η κυριαρχία της ανθρώπινης κοινότητας είναι πάνω απ' όλα».⁵

Με την όξυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και την ανάπτυξη της επιστημονικής αβεβαιότητας για τις νέες τεχνολογίες η ανησυχία των πολιτών για τα περιβαλλοντικά προβλήματα παίρνει μαζικές διαστάσεις με ταχείς ρυθμούς. Η προβληματική του περιβαλλοντικού κινήματος αρχίζει να αγγίζει ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Αποκορύφωμα αυτή της διεύρυνσης τους ενδιαφέροντος είναι η συγκέντρωση της Earth Day στις 22 Απριλίου 1970: πρόκειται για ένα κάλεσμα των περιβαλλοντικών οργανώσεων προς τους πολίτες σε κινητοποίηση για την προστασία του περιβάλλοντος. Την ημέρα εκείνη

---

³ Βλ. Graff T.J, "Development of a leading environmental NGO: Thirty Years of Experience", στο National Research Council, *The Role of Environmental NGOs--Russian Challenges, American Lessons: Proceedings of a Workshop*, The National Academies Press, Washington DC, 2001, σελ. 11.

⁴ Βλ. Percival V.R., "Environmental Legislation and the Problem of Collective Action", στο *Duke Environmental Law & Policy Forum*, Vol. 9, No. 9, 1998, σελ. 9.

⁵ Βλ. Peterson del Mar D., *Environmentalism*, Pearson, London, 2006, σελ. 63.

πήραν μέρος σε συγκεντρώσεις που οργανώθηκαν σε όλη τη χώρα περίπου 20 εκατομμύρια πολίτες. Ο χαρακτήρας αυτής της εκδήλωσης δεν ήταν ριζοσπαστικός και δεν αποτελούσε κάποια διαμαρτυρία ενάντια στην κυβέρνηση ή σε κάποιον άλλο δημόσιο φορέα. Υπήρξε όμως μία από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις που έχουν γίνει σε παγκόσμιο επίπεδο –μέχρι και σήμερα– και ήταν χαρακτηριστική της δυναμικής που αποκτούσαν οι περιβαλλοντικές οργανώσεις στις Η.Π.Α.⁶

Στο πλαίσιο της «παγκόσμιας έκρηξης» αμφισβήτησης της δεκαετίας του 1960, η Βόρεια Αμερική αποτελεί το χώρο όπου δημιουργούνται και οι πρώτες περιβαλλοντικές οργανώσεις που υιοθετούν έναν πιο ριζοσπαστικό τρόπο δράσης και συνδέονται στενότερα με το κίνημα αμφισβήτησης της περιόδου. Οι δύο πιο χαρακτηριστικές οργανώσεις είναι οι Friends of Earth και η Greenpeace.

Η οργάνωση των Friends of Earth ιδρύθηκε το 1970 από τον David Brower, ο οποίος εγκατέλειψε το Sierra Club για να δημιουργήσει μια νέα ομάδα με πιο ριζοσπαστικά και ακτιβιστικά χαρακτηριστικά. Ασχολήθηκαν με μια μεγάλη γκάμα θεμάτων, όπως τα πυρηνικά, τα τοξικά απόβλητα, την αιχμαλωσία των ζώων για την αρπαγή της γούνας τους, κ.λπ. Μια χαρακτηριστική καμπάνια της πρώτης φάσης της δράσης τους ήταν η οργάνωση πικετοφοριών έξω από εμπορικά καταστήματα με φωτογραφίες αιχμαλωτισμένων και θανατωμένων ζώων προκειμένου να αποτρέψουν την αγοροπωλησία της γούνας. Η προβολή σοκαριστικών φωτογραφιών αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική τόσο ως προς την ευαισθητοποίηση του καταναλωτικού κοινού όσο και ως προς τη μετάδοση του μηνύματος της Οργάνωσης, η οποία κατάφερε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να αναπτύξει ένα παγκόσμιο δίκτυο και να γίνει μία από τις πιο σημαντικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ στον κόσμο.⁷

Αντίστοιχα και η Greenpeace σχηματίστηκε το 1969, όταν έξι φοιτητές πήραν την πρωτοβουλία να σταματήσουν τη μεταφορά πυρηνικών όπλων στα αμερικανο-καναδικά σύνορα με ένα μικρό σκάφος. Η ριζοκίνδυνη αυτή ενέργειά τους αποτέλεσε έναν ισχυρό συμβολισμό, ο οποίος στη συνέχεια επεκτάθηκε και σε άλλα πεδία, όπως η παρεμπόδιση του κυνηγιού φαλαινών και άλλες δυναμικές ακτιβιστικές ενέργειες. Η Greenpeace προσπάθησε να συνδυάσει τον δυναμικό ακτιβισμό με την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και τον επηρεασμό των κυβερνητικών πολιτικών και πολύ σύντομα κατάφερε να εξαπλωθεί αρχικά

---

⁶ Βλ. Peterson del Mar D., *ό.π.*, σελ. 108-109.

⁷ Βλ. *ό.π.*, σελ. 137.

στον Καναδά και στις Η.Π.Α. και αργότερα σε παγκόσμιο επίπεδο, φτάνοντας το 1988 να αριθμεί περίπου 2 εκατομμύρια μέλη και το 1994 πάνω από έξι.⁸

Γενικότερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1960 έως και τη δεκαετία 1980 αναβαθμίζεται η συζήτηση για τις επιπτώσεις της καταστροφής του περιβάλλοντος, οι περιβαλλοντικές ομάδες αυξάνουν την επιρροή τους και ο ρόλος τους γίνεται ολοένα και πιο σημαντικός. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ προσελκύουν το ενδιαφέρον του κοινού και η προσπάθειά τους σιγά σιγά αγκαλιάζεται ευρύτερα:

«Το 1960 υπολογίζεται ότι περίπου 150.000 χιλιάδες άνθρωποι είχαν συνεισφέρει χρήματα σε περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι οποίες είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν ένα ποσό λιγότερο από 20 εκ. δολάρια. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, οχτώ εκατομμύρια Αμερικάνοι συνεισέφεραν οικονομικά σε πάνω από 100 περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι οποίες είχαν έναν συγκεντρωτικό προϋπολογισμό πάνω από 500 εκατομμύρια δολάρια».⁹

Την περίοδο εκείνη το Sierra Club αυξάνει τα μέλη του σε 113.000 από 20.000 το 1959. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένα μέλος της National Wildlife Federation, μιας οργάνωσης που αριθμούσε τότε περίπου 500.000 μέλη, «απλά καθόμασταν και ερχόντουσαν και μας χτύπαγαν την πόρτα».¹⁰

Οι περιβαλλοντικές οργανώσεις επικέντρωσαν τη δράση τους στην αναβάθμιση του ενδιαφέροντος για το περιβάλλον μέσω της εκπαίδευσης, της κινητοποίησης, τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις και του δικαστικού ακτιβισμού. Για το λόγο αυτό οι περισσότερες οργανώσεις άνοιξαν γραφεία στην Ουάσινγκτον, ώστε να μπορούν να ασκούν πίεση στον Λευκό Οίκο και στο Κογκρέσο. Σταδιακά οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ συγκροτούνται σε μια πιο επαγγελματική βάση, στηριζόμενες όλο και περισσότερο σε εξειδικευμένο προσωπικό για να οργανώσουν τις καμπάνιες τους (δικηγόροι, οικονομολόγοι, κ.ά.) και λιγότερο στους εθελοντές που τις στηρίζουν.¹¹

Το αυξανόμενο αυτό ενδιαφέρον επέφερε συγκεκριμένα και απτά αποτελέσματα. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ καταφέρνουν τις πρώτες σημαντικές νίκες τους. Η ενδυνάμωση και η

---

⁸ Βλ. *ό.π.*, σελ. 138-139.

⁹ Βλ. Percival V.R. (1998), *ό.π.*, σελ.13.

¹⁰ Βλ. Peterson del Mar D., *ό.π.*, σελ. 105.

¹¹ Βλ. Schreurs A.M., *Environmental Politics in Japan, Germany, and the United States*, Cambridge University Press, 2003, σελ. 66.

μαζικοποίηση του περιβαλλοντικού κινήματος στη χώρα οδήγησε και στη μεγαλύτερη συγκεντροποίηση της περιβαλλοντικής πολιτικής και στην ανάληψη πρωτοβουλιών από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Η «ομοσπονδοποίηση» της περιβαλλοντικής πολιτικής ήταν αποτέλεσμα της πίεσης των ακτιβιστών του κινήματος, που πίστευαν ότι η νομοθέτηση σε ομοσπονδιακό επίπεδο θα μπορούσε να είναι πιο αποτελεσματική από ό,τι σε επίπεδο πολιτειών.

Η δεκαετία του 1970 ξεκινάει με την απόφαση του προέδρου Νίξον να νομοθετήσει την Πράξη περί Εθνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (National Environmental Policy Act - NEPA). Με την Πράξη αυτή όλοι οι ομοσπονδιακοί φορείς υποχρεώνονται να λάβουν σοβαρά υπόψη τον περιβαλλοντικό παράγοντα στους τομείς αρμοδιότητάς τους και γίνεται πλέον υποχρεωτική η εκτίμηση κινδύνου για έργα που μπορούν να προκαλέσουν ζημιά στο περιβάλλον. Παράλληλα ιδρύεται η Αρχή Περιβαλλοντικής Προστασίας (Environmental Protection Agency - EPA) ως μια ανεξάρτητη αρχή για την προστασία του περιβάλλοντος. Το Κογκρέσο έδωσε στην Αρχή την αρμοδιότητα να εποπτεύσει την υλοποίηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας που υιοθετήθηκε τη δεκαετία του 1970. Επίσης το Κογκρέσο νομοθέτησε την αστική ευθύνη για τη ρύπανση. Το 1973 απαγορεύεται η χρήση του DDT.¹²

Ο Αμερικάνος νομικός και μέλος περιβαλλοντικών οργανώσεων των Η.Π.Α. Percival παρουσιάζει εύγλωττα μια συνοπτική αποτίμηση της περιόδου:

«Μετά τη Μέρα της Γης τον Απρίλιο του 1970, το Κογκρέσο υιοθέτησε σε σύντομο χρονικό διάστημα μια σειρά νόμων που διαμόρφωσαν το σύγχρονο ομοσπονδιακό κανονιστικό πλαίσιο για την περιβαλλοντική προστασία. Το πλαίσιο αυτό περιελάμβανε την Πράξη περί Καθαρού Αέρα (Clean Air Act) το 1970, την Πράξη περί Καθαρών Υδάτων (Clean Water Act) και την Ομοσπονδιακή Πράξη περί Εντομοκτόνων, Μυκητοκτόνων και Τρωκτικόκτονων (Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act) το 1972, την Πράξη περί Απειλούμενων Ειδών (Endangered Species Act) το 1973, την Πράξη Ασφαλούς Πόσιμου Νερού (Safe Drinking Water Act) το 1974 και την Πράξη Διαφύλαξης και Αποκατάστασης Φυσικών Πόρων (Resource Conservation and Recovery Act) το 1976. Με τα νομοθετήματα αυτά διαμορφώθηκε ένα ολοκληρωμένο εποπτικό σύστημα ελέγχου της ρύπανσης του αέρα και των υδάτων. Επίσης θεσμοθετήθηκαν η αδειοδότηση και η ρύθμιση των φυτοφαρμάκων, τα όρια

---

¹² Βλ. Percival V.R. (1998), *ό.π.*, σελ. 12-13.

μολυντών στο πόσιμο νερό, το ρυθμιστικό πλαίσιο των τοξικών ουσιών και η από την αρχή έως το τέλος διαχείριση των επικίνδυνων τοξικών αποβλήτων.

Η εθνική αυτή νομοθεσία για το ρυθμιστικό πλαίσιο μετασημάτισε το περιβαλλοντικό δίκαιο ως επιστέγασμα του δημόσιου ενδιαφέροντος για την περιβαλλοντική προστασία. Ουσιαστικά όλοι αυτοί οι νόμοι εγκρίθηκαν με συντριπτική πλειοψηφία και των δύο κομμάτων στο Κογκρέσο. Οι ομοσπονδιακές αρχές πήραν οδηγίες να υλοποιήσουν τα εθνικά προγράμματα για να αποτρέψουν τις ζημιές στην υγεία και στο περιβάλλον και να εξασφαλίσουν ένα ενιαίο μίνιμουμ επίπεδο περιβαλλοντικής ποιότητας σε όλες τις περιοχές της χώρας.»¹³

Η άνθηση αυτή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στις Η.Π.Α. σε ένα μεγάλο βαθμό οφείλεται στην κινητοποίηση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, στις οποίες πρέπει να αποδοθεί ως μια σημαντική επιτυχία της πολιτικής τους.

1.2. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος στην Ευρώπη

Στην ευρωπαϊκή ήπειρο η ανάπτυξη του περιβαλλοντικού κινήματος ακολουθεί περίπου τα ίδια βήματα με τα αντίστοιχα των Η.Π.Α. Από τα τέλη του 19ου αιώνα σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες είχαν σχηματιστεί ομάδες φυσιολατρών για τη διατήρηση της φύσης και της ιστορικής κληρονομιάς. Η πιο χαρακτηριστική τέτοια οργάνωση είναι η National Trust, που ιδρύθηκε το 1891 από φιλανθρωπικά σωματεία με στόχο τη διατήρηση της γης στη Μεγάλη Βρετανία. Μέχρι το 1938 είχαν καταφέρει να προστατεύσουν περίπου 45.000 εκτάρια. Η οργάνωση παραμένει ενεργή μέχρι και σήμερα και έχει να επιδείξει πλούσιο έργο.¹⁴

Το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα εμφανίζεται δυναμικά και στην Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας 1960 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1970. Στα αρχικά του βήματα το ευρωπαϊκό κίνημα ήταν σαφώς πιο μετριοπαθές συγκριτικά με αυτό που είχε αναπτυχθεί την

---

¹³ Βλ. Percival V.R., "Separation of Powers, the Presidency and the Environment", στο *Journal of Land, Resources & Environmental Law*, Vol.21, No 1, 2001, σελ. 34.

¹⁴ Για μια ιστορική αναδρομή της Οργάνωσης βλ. National Trust, *Our History*, στο <http://www.nationaltrust.org.uk/what-we-do/who-we-are/our-history/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

αντίστοιχη περίοδο στις Η.Π.Α. Η ώσμωσή του όμως με ένα ριζοσπαστικό δυναμικό ανθρώπων και ομάδων που προερχόντουσαν από το χώρο των πολιτικών οργανώσεων της αριστεράς και του κινήματος αμφισβήτησης στα πανεπιστήμια είχε ως αποτέλεσμα να αποκτήσει πιο δυναμικό χαρακτήρα. Το ρεύμα της αμφισβήτησης –που κυρίως συμβολίστηκε με την εξέγερση των νέων στη Γαλλία τον Μάη του '68– δεν άφησε αλώβητα και τα παραδοσιακά κόμματα της αριστεράς και του επίσημου συνδικαλιστικού κινήματος. Απέναντι στην ξύλινη γλώσσα της παραδοσιακής αριστεράς και την οικονομίστικη λογική τμημάτων της, που νοσηματοδοτούσαν την πρόοδο κυρίως μέσα από την μηχανιστική εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, αναδύθηκε ένα ριζοσπαστικό κίνημα που επέκτεινε την κριτική του συστήματος πέρα από τις οικονομικές ανισότητες που παρήγαγε ο καπιταλισμός και σε άλλες πτυχές της καθημερινής ζωής.¹⁵

Ήταν μια περίοδος κρίσης αξιών της βιομηχανικής κοινωνίας των ανεπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης, όπου οι πολίτες της άρχισαν να αντιλαμβάνονται τις απειλές και τους κινδύνους που προκαλούσε η τεχνολογική πρόοδος (π.χ. πυρηνικά) και τα προβλήματα που δημιουργούσε η ραγδαία εκβιομηχάνιση των κοινωνιών (νέφος, κυκλοφοριακά προβλήματα, κ.λπ.). Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 σημειώνονται οι πρώτες διαδηλώσεις για τα πυρηνικά στη Μ. Βρετανία.¹⁶ Σε χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία αναπτύχθηκε ένα ισχυρό αντιπυρηνικό κίνημα, όπως επίσης και κατά της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στις μεγάλες πόλεις.¹⁷ Χώρες όπως η Γερμανία ξεκίνησαν να παίρνουν τα πρώτα περιβαλλοντικά μέτρα. Το 1972 η Δυτική Γερμανία δημιούργησε το Συμβούλιο των Ειδικών Περιβάλλοντος και το 1975 έκανε υποχρεωτική την Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Κινδύνων.¹⁸ Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 το ενδιαφέρον για το περιβάλλον διευρύνεται και πλέον αποκτά μαζικά χαρακτηριστικά και στην Ευρώπη.

1.3. Δεκαετία του 1980: Η περιβαλλοντική υποχώρηση των Η.Π.Α. Η περιβαλλοντική αφύπνιση της Ευρώπης: Συγκριτική προσέγγιση.

Η εκλογή του Ρόναλντ Ρίγκαν στο προεδρικό αξίωμα των Η.Π.Α. το 1981 σηματοδοτεί μια γενικότερη συντηρητικοποίηση στην αμερικανική κοινωνία. Το ίδιο ισχύει και στο χώρο του

---

¹⁵ Σχετικά με τη γέννηση του εναλλακτικού αυτού κινήματος βλ. επίσης Καραμπελιάς Γ., Ράπτης Μ., Χρυσόγελος Ν., *Ένα εναλλακτικό επαναστατικό κίνημα*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα, 1985.

¹⁶ Βλ. Peterson del Mar D., *ό.π.*, σελ. 109.

¹⁷ Βλ. *ό.π.*, σελ. 113.

¹⁸ Βλ. *ό.π.*, σελ. 112-113.

περιβάλλοντος. Κατά τη διάρκεια της θητείας του (1981-1989) η φιλοπεριβαλλοντική δυναμική που είχε αναπτυχθεί τις προηγούμενες δύο δεκαετίες ανακόπτεται.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Ρίγκαν συντελείται μια σαφής υποχώρηση στις δεσμεύσεις της ομοσπονδιακής κυβέρνησης όσον αφορά την περιβαλλοντική πολιτική που είχε εδραιωθεί την προηγούμενη δεκαετία. Συχνά ονομάζεται και ως η χαμένη δεκαετία για το περιβάλλον στις Η.Π.Α. και ο ίδιος ο Ρίγκαν θεωρήθηκε ως ένας από τους πιο εχθρικούς προέδρους για την περιβαλλοντική κοινότητα, καθώς προσπάθησε να αναθεωρήσει επί τα χείρω πολλές από τις πολιτικές που θεμελιώθηκαν για το περιβάλλον τη δεκαετία του 1970.¹⁹

Η κυβέρνηση Ρίγκαν εισήγαγε τη λογική ότι οι περιβαλλοντικές διατάξεις θα πρέπει να κρίνονται και με οικονομικά κριτήρια και ότι δεν θα πρέπει να αποτελούν τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη. Στο στόχαστρο του Ρίγκαν μπαίνει και η Αρχή Περιβαλλοντικής Προστασίας (EPA), η οποία θεωρείται ότι παρεμβαίνει στρεβλωτικά στη λειτουργία της αγοράς. Με το Εκτελεστικό Διάταγμα 12291 (Executive Order 12291) οι αρμοδιότητες της EPA περιορίζονται και υποχρεώνεται να πραγματοποιεί αναλύσεις κόστους-οφέλους για όλες τις ρυθμιστικές πράξεις και να υιοθετεί την πιο αποδοτική οικονομικά και λιγότερο κοστοβόρα εναλλακτική πρόταση.²⁰

«Η δεκαετία του 1980 ήταν μια περίοδος περιβαλλοντικού αδιεξόδου. Οι περιβαλλοντικές οργανώσεις είδαν τα μέλη τους να αυξάνονται ως αποτέλεσμα των επιθέσεων που πραγματοποιήθηκαν από τη διοίκηση Ρίγκαν. Η κυβέρνηση Ρίγκαν κατάφερε να περιορίσει τις νομοθετικές πρωτοβουλίες για το περιβάλλον και να αναθεωρήσει πολλούς κανονισμούς της Αρχής Περιβαλλοντικής Προστασίας (EPA), ώστε να μην έχουν αρνητικό αντίκτυπο στη βιομηχανία. Στο διεθνές μέτωπο οι Η.Π.Α. υποχώρησαν σε πολλά πεδία. Οι Η.Π.Α. αντιτάχθηκαν στο Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας και σταμάτησαν να χρηματοδοτούν προγράμματα του ΟΗΕ που προωθούσαν τον οικογενειακό προγραμματισμό και τον έλεγχο των γεννήσεων.»²¹

Οι προσπάθειες του Ρίγκαν για υποβάθμιση της συζήτησης σχετικά με το περιβάλλον συνάντησε σημαντικές αντιδράσεις. Το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για τα περιβαλλοντικά

---

¹⁹ Βλ. Schreurs A.M., *ό.π.*, σελ. 102.

²⁰ Βλ. Krämer L., "The Roots of Divergence: A European Perspective", στο Vig J.N., Faure G.M., *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004, σελ. 56.

²¹ Βλ. Schreurs A.M., *ό.π.*, σελ. 103.

ζητήματα παρέμεινε υψηλό και ταυτόχρονα οι Δημοκρατικοί διατηρούσαν την πλειοψηφία στο Κογκρέσο. Τα δύο αυτά γεγονότα στάθηκαν εμπόδια στην υλοποίηση μια συνολικής αντι-μεταρρύθμισης από την κυβέρνηση Ρίγκαν στο χώρο της περιβαλλοντικής νομοθεσίας.²² Για τις περιβαλλοντικές οργανώσεις όμως ήταν μια περίοδος μεγάλων δυσκολιών, καθώς η χρηματοδότησή τους περιορίστηκε και το προσωπικό τους μειώθηκε ενώ η έρευνα για το περιβάλλον υποχώρησε σημαντικά, λόγω της μειωμένης υποστήριξης που ελάμβαναν από τη μεριά του κράτους.²³

Η περιβαλλοντική υποχώρηση που ξεκίνησε με την προεδρία του Ρίγκαν συνεχίζεται με τον Μπους τον πρεσβύτερο (George H.W. Bush, 1989-1993). Αν και η κυβέρνηση Μπους προσπάθησε αρχικά να διαφοροποιηθεί από τον Ρίγκαν στα ζητήματα του περιβάλλοντος με το να ενεργοποιήσει κάποιες τροποποιήσεις της Πράξης περί Καθαρού Αέρα και να ελέγξει την εκπομπή διοξειδίου του θείου, στο διεθνές επίπεδο ήταν πολύ επιφυλακτικός. Αποφάσισε να συμμετάσχει στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο 1992) την τελευταία στιγμή και υπό τον όρο ότι στις τελικές αποφάσεις δεν θα υπήρχε πρόβλεψη για τη μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου. Επίσης συνέχισε να αντιδρά στην υπογραφή της Συμφωνίας για τη Βιοποικιλότητα, με το επιχείρημα ότι έβλαπτε τη φαρμακοβιομηχανία.²⁴

Στην Ευρώπη αντίθετα η κινητοποίηση για τα ζητήματα του περιβάλλοντος παίρνει άλλη διάσταση μετά το πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνομπίλ (1986). Η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη συγκλονίζεται από το γεγονός αυτό και η συνειδητοποίηση του κινδύνου παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις. Πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αρχίζουν να παίρνουν πιο δραστικά μέτρα για την περιβαλλοντική μέριμνα. Στη Δυτική Γερμανία η κυβέρνηση συστήνει το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Περιβάλλοντος (BMO), ενώ προηγουμένως οι αρμοδιότητες για το περιβάλλον ήταν διάχυτες σε διάφορα υπουργεία.²⁵ Μια δημοσκόπηση του 1986 έδειξε ότι περίπου 12% των πολιτών ενίσχυσαν οικονομικά κάποια περιβαλλοντική ομάδα. Ένας στους τρεις ευρωπαίους πολίτες θεωρούσε τον εαυτό του εν δυνάμει μέλος μιας περιβαλλοντικής οργάνωσης. Έξι στους εκατό πολίτες είχαν πάρει μέρος τουλάχιστον σε μια

---

²² Βλ. Keleman D., "Environmental Federalism in the US and the EU", στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004, σελ. 116-117.

²³ Βλ. Kraft M.E., "Influence of American NGOs on Environmental Decisions And Policies: Evolution over Three Decades", στο National Research Council, *The Role of Environmental NGOs – Russian Challenges, American Lessons: Proceedings of a Workshop*, National Academy Press, Washington DC, 2001, σελ. 144.

²⁴ Βλ. Schreurs A.M., *ό.π.*, σελ. 254.

²⁵ Βλ. Cass R.L., *The Failures of American and European Climate Policy International Norms, Domestic Politics and Unachievable Commitments*, State University of New York Press, Albany, 2006, σελ. 42.

κινητοποίηση για το περιβάλλον. Την ίδια περίοδο στη Γαλλία η Greenpeace είχε περισσότερες από 160 τοπικές και περιφερειακές ομάδες με περίπου 850.000 μέλη.²⁶

Όσον αφορά το νομοθετικό πλαίσιο της Ε.Ε. η τάση αυτή αποτυπώνεται στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986, όπου για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στο περιβάλλον, το οποίο πλέον αποκτά νομική βάση σε επίπεδο Κοινότητας.

Στη Δυτική Γερμανία άνθρωποι και συλλογικότητες που αποτελούσαν την πιο αριστερή πτέρυγα του περιβαλλοντικού κινήματος πήραν την πρωτοβουλία να συγκροτήσουν το Πράσινο Κόμμα. Οι βασικοί άξονες της φιλοσοφίας του Πράσινου Κόμματος ήταν: α) οικολογία, β) κοινωνική ευθύνη, δημοκρατία βάσης και γ) μη-βία. Προσπαθούν να επικοινωνήσουν με τα πιο αποκλεισμένα τμήματα της γερμανικής κοινωνίας και να τους δώσουν φωνή. Συνδύασαν την κοινωνική δικαιοσύνη με το κάλεσμα για επανασύνδεση του ανθρώπου με τη φύση, ασκώντας έντονη κριτική στην αποξένωση από τη φύση και στον σύγχρονο βιομηχανικό τρόπο ζωής.²⁷

1.4. Ο περιβαλλοντισμός στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη μετά το Ρίο

Η εποχή της υποχώρησης που ξεκίνησε με τον Ρίγκαν και συνεχίστηκε με τον Μπους αλλάζει με την προεδρική θητεία του Κλίντον (1993-2001), ο οποίος δείχνει διάθεση για στροφή σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Αμέσως μετά τη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992, συστήνει το προεδρικό Συμβούλιο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (PCSD) το 1993. Η βασική αποστολή του Συμβουλίου ήταν να φέρει μαζί εκπροσώπους της κυβέρνησης, της βιομηχανίας, των ΜΚΟ και των συνδικάτων, ώστε να συζητήσουν μια στρατηγική για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Οι διακηρύξεις του Συμβουλίου κινήθηκαν σε μια κατεύθυνση προσαρμογής στους βασικούς στόχους της Διακήρυξης του Ρίο.²⁸

«Ο Γκορ [αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Κλίντον] θεωρήθηκε ως ο πιο "πράσινος" πολιτικός που μπήκε στον Λευκό Οίκο για δεκαετίες. Οι προσδοκίες των περιβαλλοντιστών ήταν υψηλές και ο φόβος για τη βιομηχανία ήταν επίσης

²⁶ Βλ. Peterson del Mar D., *ό.π.*, σελ. 147.

²⁷ Βλ. *ό.π.*, σ.151-152.

²⁸ Βλ. Bomberg E., "Governance for Sustainable Development: The United States and the European Union Compared", στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009, σελ. 27.

πραγματικός. Οι πρώτες ενδείξεις ήταν ότι η ομάδα των Κλίντον και Γκορ ήθελε να μεταβάλει την αμερικανική πολιτική σε κρίσιμα περιβαλλοντικά θέματα. Ο Κλίντον, για παράδειγμα, υπέγραψε τη Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα την πρώτη Ημέρα της Γης της προεδρικής του θητείας. Διακήρυξε επίσης ότι η χώρα θα διατηρούσε εθελοντικά τα επίπεδα εκπομπής των αερίων του θερμοκηπίου στα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2000, αν και αρχικά ήταν αντίθετος στην υιοθέτηση δεσμευτικών στόχων.»²⁹

Πολλές όμως από τις καλές προθέσεις του προέδρου Κλίντον δεν πέρασαν από το Κογκρέσο, αν και υπήρχε πλειοψηφία του Δημοκρατικού Κόμματος, λόγω της ισχυρής πίεσης από τα επιχειρηματικά λόμπι.³⁰

Η φιλοπεριβαλλοντική διάθεση του Κλίντον συνεχίστηκε και στις διαπραγματεύσεις για την Κλιματική Αλλαγή. Το 1995 υπογράφει το Berlin Mandate, κείμενο στο οποίο αναγνωρίζεται ότι οι δεσμεύσεις της Σύμβασης-Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) ήταν ανεπαρκείς και ότι ένα επιπλέον νομικό όργανο –αυτό που επρόκειτο να γίνει το Πρωτόκολλο του Κιότο– ήταν αναγκαίο. Την επόμενη χρονιά οι Η.Π.Α. έκαναν ένα ακόμα πιο τολμηρό βήμα δεχόμενες ότι το νέο όργανο θα πρέπει να θέσει νομικά δεσμευτικούς στόχους για μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Επρόκειτο δηλαδή για αποδοχή αυτών ακριβώς στα οποία είχε αντισταθεί σθεναρά προηγουμένως ο Μπους ο πρεσβύτερος στο πλαίσιο του ΟΗΕ.³¹

Κατά την περίοδο Κλίντον οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ φαίνεται ότι αποκτούν πρόσβαση στα επιτελεία του προέδρου και ένας σημαντικός αριθμός εκπροσώπων τους ενσωματώνεται στη διοίκηση και στη διαπραγματευτική ομάδα της χώρας. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τη Bomberg, σε αντίθεση με την Ευρώπη, στις Η.Π.Α. το περιβαλλοντικό κίνημα και οι ΜΚΟ επέδειξαν σχετική απροθυμία για να χρησιμοποιήσουν την έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Εκεί όπου οι ευρωπαϊκές ΜΚΟ είχαν ξεκινήσει μεμονωμένα ή συλλογικά την υιοθέτηση πρωτοβουλιών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, οι αμερικανικές οργανώσεις παρέμειναν αποκεντρωμένες σε εθνικό επίπεδο και σχετικά αδιάφορες για την

---

²⁹ Βλ. Schreurs A.M., *ό.π.*, σελ. 177

³⁰ Βλ. *ό.π.*, σελ. 178.

³¹ Βλ. Bodansky D., "Transatlantic environmental relations" στο Peterson del Mar J., Mark A.P., *Europe, America, Bush. Transatlantic relations in the twenty-first century*, Routledge, London, 2003, σελ. 62.

έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ο όρος Βιώσιμη Ανάπτυξη δεν χρησιμοποιήθηκε ευρέως και οι επαγγελματίες συντονιστές των αμερικανικών ΜΚΟ αντιστάθηκαν στην ενσωμάτωση ενός πιο ολιστικού χαρακτήρα, προτιμώντας τις δοκιμασμένες στρατηγικές γύρω από τους δικαστικούς αγώνες και τις καμπάνιες για νομοθετικές πράξεις. Αντίστοιχα, εκεί όπου τα συνδικάτα στην Ευρώπη υποστήριζαν ευρέως (αν και ρηγά) τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, τα αντίστοιχα αμερικανικά παρέμειναν γενικά αντίθετα στην ιδέα της Βιώσιμης Ανάπτυξης, φοβούμενα απώλεια εργασιακών θέσεων. Το αποτέλεσμα ήταν η έλλειψη ενός δικτύου ουσιαστικής διαπραγμάτευσης και αντίθετα η προσκόλληση στα καλά εδραιωμένα πρότυπα της νομοθετικής ρύθμισης, της σύγκρουσης με τις δημόσιες αρχές και τους δικαστικούς αγώνες».³²

Η περίοδος που ξεκινάει με τον Τζορτζ Μπους τον νεώτερο (George W. Bush, 2001-2009) χαρακτηρίστηκε από μια εντελώς διαφορετική στάση στο ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής απέναντι στους Ευρωπαίους. Στην αρχή επέμεινε ότι το ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής δεν ήταν τόσο σοβαρό και προσπάθησε να το υποτιμήσει. Ορισμένοι από τους σύμβουλους του έφταναν στο σημείο να το χαρακτηρίζουν ότι είναι αποκόρημα της φαντασίας του ΟΗΕ. Ακόμα και όταν η Εθνική Ακαδημία Επιστημών των Η.Π.Α. κατέρριψε αυτή την επιχειρηματολογία, η κυβέρνηση Μπους παρέμεινε στην ίδια γραμμή εναντίωσης στο Κιότο, η οποία είχε γίνει πλέον κομμάτι της ιδεολογικής ταυτότητας του αμερικανικού συντηρητισμού.³³

Η Ε.Ε. υιοθέτησε από την αρχή τις αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης και πήρε την πρωτοβουλία να στήσει δίκτυα για την επεξεργασία πολιτικών και σχεδίων δράσης. Η Ε.Ε. συμπεριέλαβε στο σχεδιασμό της και τους επαγγελματίους φορείς, οι οποίοι είχαν ένα δημιουργικό και θετικό ρόλο στους στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης (σε αντίθεση με τις Η.Π.Α.). Επίσης επεδίωξε να εντάξει στον προγραμματισμό της και τις ΜΚΟ. Το 1992 αναπτύσσει το πρόγραμμα LIFE με στόχο τη χρηματοδότηση έργων για την περιβαλλοντική προστασία και σταδιακά εντάσσεται ένα σημαντικό τμήμα των περιβαλλοντικών οργανώσεων.³⁴ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσπάθησε να δώσει έμφαση στην ισορροπία

---

³² Βλ. Bomberg E., *ό.π.*, σελ. 36.

³³ Βλ. Bodansky D., *ό.π.*, σελ. 67.

³⁴ Βλ. European Commission, *LIFE Programme*, στο <http://ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την περιβαλλοντική προστασία και να εξασφαλίσει ότι οι περιβαλλοντικές αρχές που απορρέουν από τη Βιώσιμη Ανάπτυξη μπορούν να αποσπάσουν την κοινωνική συναίνεση. Η παρουσία των ΜΚΟ είχε ακριβώς αυτή τη σημασία. Μη-κυβερνητικές οργανώσεις με έδρα τις Βρυξέλλες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην προετοιμασία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, παρέχοντας επιστημονική γνώση και εξειδίκευση σε μια σειρά ζητημάτων. Η βασική ΜΚΟ που πρωταγωνίστησε στο ρόλο αυτό και προώθησε την ιδέα της Βιώσιμης Ανάπτυξης, την οποία θεωρούσε ως «το καθοριστικό ζήτημα της εποχής μας», ήταν το European Environmental Bureau (EEB). Μέσα από την πρακτική της κατάφερε να γίνει ο σύνδεσμος ανάμεσα στους εκπροσώπους των κρατών-μελών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των συνδικάτων.³⁵

Πάντως στο ζήτημα της Βιώσιμης Ανάπτυξης, που ξεκίνησε μετά το Ρίο, θα πρέπει να διαπιστωθεί μια αδυναμία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στις δύο πλευρές του Ατλαντικού να συντονιστούν και να προωθήσουν από κοινού ένα σχέδιο αξιοποίησης της νέας δυναμικής και τάσης που άνοιξε η Συνδιάσκεψη του Ρίο και η Ατζέντα 21. Αντίθετα με εμπειρίες όπως ο Διατλαντικός Περιβαλλοντικός Διάλογος (TAED), που συστάθηκε τη δεκαετία του 1990 για να συντονίσει την οργανωμένη κοινωνία των πολιτών στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, με αφορμή την έναρξη των διαπραγματεύσεων για μια εμπορική συμφωνία μεταξύ Η.Π.Α και ΕΕ, μια τέτοια δικτύωση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, εξαιρουμένων βεβαίως των διεθνών περιβαλλοντικών ΜΚΟ οι οποίες έχουν αντίστοιχα παρουσία και στις δύο γεωγραφικές επικράτειες.³⁶

1.5. Περιοδολόγηση της εξέλιξης της περιβαλλοντικής πολιτικής στις Η.Π.Α.

Σύμφωνα με τον Kraft, ακτιβιστή του περιβαλλοντικού κινήματος και ενεργό στέλεχος του Environmental Defense Fund, η εξέλιξη της περιβαλλοντικής πολιτικής στις Η.Π.Α. διακρίνεται σε τρεις χρονικά αλληλεπικαλυπτόμενες περιόδους:

A. Η περίοδος ρύθμισης της Περιβαλλοντικής Προστασίας (1970-1990).

B. Η περίοδος της νομοθετικής μεταρρύθμισης και ευελιξίας με στόχο την αποτελεσματική δράση (1980- δεκαετία 1990).

---

³⁵ Βλ. Bomberg E., *ό.π.*, σελ. 35.

³⁶ Βλ. *ό.π.*, σελ. 40.

Γ. Η περίοδος προς τη δημιουργία Βιώσιμων Κοινοτήτων (Sustainable Communities) (1990 και μετέπειτα).³⁷

Κατά την πρώτη περίοδο θεσμοθετήθηκαν οι πρώτοι περιβαλλοντικοί νόμοι στη χώρα και ιδρύθηκε η Αρχή Περιβαλλοντικής Προστασίας (EPA), η αποστολή της οποίας ήταν η διοίκηση και ο έλεγχος (command and control). Την περίοδο αυτή ο ρόλος των ΜΚΟ ήταν κυρίως να εκπαιδεύσουν το κοινό, να κινητοποιήσουν τους πολίτες, να ασκήσουν πιέσεις στους πολιτικούς φορείς ώστε να πάρουν μέτρα, να εξασφαλίσουν την πρόσβαση στα επιστημονικά δεδομένα, να δώσουν δικαστικούς αγώνες για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος. Σε κάποιες περιπτώσεις προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε δημόσιους φορείς προκειμένου να καταστρώσουν σχέδια και να υλοποιήσουν προγράμματα. Κάποιες από τις ΜΚΟ συμμετείχαν και στην εκλογική διαδικασία στηρίζοντας υποψήφιους που βρισκόντουσαν κοντά στις θέσεις τους.³⁸

Η δεύτερη περίοδος (1980-δεκαετία 1990) χαρακτηρίζεται από την ανάγκη για μεγαλύτερη ευελιξία και αποτελεσματικότητα στην περιβαλλοντική νομοθεσία. Πολλές από τις αρμοδιότητες αποκεντρώθηκαν και μεταφέρθηκαν από το ομοσπονδιακό κράτος στις πολιτείες και τις τοπικές κυβερνήσεις. Επίσης ήταν η περίοδος όπου εισήχθησαν τα οικονομικά κίνητρα για τη συμμόρφωση και τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ συνέχισαν την πολιτική που είχαν ξεκινήσει την προηγούμενη δεκαετία. Το γεγονός όμως ότι αυξήθηκαν αριθμητικά τους έδωσε τη δυνατότητα να προσλάβουν εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, να βελτιώσουν τις οργανωτικές δομές τους, να μεγεθύνουν την πολιτική τους επιρροή και την ικανότητά τους να κινητοποιούν περισσότερο κόσμο και να οργανώνουν εκπαιδευτικά σεμινάρια. Οι ΜΚΟ επίσης συνέβαλαν σημαντικά στην εκπόνηση επιστημονικών μελετών και στην εξέλιξη της έρευνας.³⁹

Η τρίτη περίοδος (μετά τη δεκαετία 1990) επηρεάστηκε καθοριστικά από τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο (1992). Η έμφαση πλέον δόθηκε στη συμφιλίωση της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία. Η έρευνα έγινε πιο στοχευμένη και διαποτίστηκε από μια ολοκληρωμένη φιλοσοφία με μακροπρόθεσμη προοπτική. Σημειώθηκε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων

---

³⁷ Βλ. Kraft M.E., *ό.π.*, σελ. 141.

³⁸ Βλ. *ό.π.*, σελ. 143.

³⁹ Βλ. *ό.π.*, σελ. 145-146.

με το σχεδιασμό και τη διαχείριση ολοκληρωμένων συστημάτων και τη χρήση υπολογιστικών μοντέλων για τα διαδραστικά συστήματα ανθρώπων και φύσης. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών αναβαθμίζεται σημαντικά, ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Έτσι αυξάνεται η συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ διαδραματίζουν κομβικό ρόλο, διευρύνοντας την παρουσία τους σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης. Συνεχίζουν όλες τις δραστηριότητές τους των δύο προηγούμενων περιόδων, ενώ ταυτόχρονα οι δυνατότητές τους αυξάνονται με την εκμετάλλευση των τεχνολογικών δυνατοτήτων και κυρίως τη μαζική διάδοση της πληροφορικής. Είναι η εποχή της αξιοποίησης του διαδικτύου, το οποίο επεκτείνει πλέον το πεδίο συμμετοχής του κοινού σε όλα τα πεδία της δημόσιας πολιτικής για το περιβάλλον.⁴⁰ Μια πιο αναλυτική περιγραφή των σταδίων εξέλιξης της περιβαλλοντικής πολιτικής στις Η.Π.Α μπορεί να βρεθεί και στο Παράρτημα ΙΙΙ της παρούσας εργασίας.

1.6. Περιοδολόγηση της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε.

Όσον αφορά την περιβαλλοντική πολιτική στην Ε.Ε., παρακάτω παρατίθενται οι βασικοί σταθμοί της εξέλιξης της νομοθεσίας και της ανάπτυξης των περιβαλλοντικών ΜΚΟ μέσω της θεσμικής ενσωμάτωσής τους στις δομές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και μέσω της ανεξάρτητης δράσης τους.

- Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) (1957)

Η ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ χαρακτηρίστηκε από την παντελή έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στο ζήτημα του περιβάλλοντος· γεγονός που πιστοποιεί ότι την περίοδο εκείνη το περιβάλλον δεν ήταν στις προτεραιότητες της Κοινότητας, η οποία ιεραρχούσε ως πιο σημαντικά θέματα όπως η εμπορική πολιτική, η πολιτική μεταφορών, η γεωργία, κ.λπ.⁴¹

- Δεκαετία 1970

Τη δεκαετία αυτή εμφανίζονται οι πρώτες οργανώσεις που ασχολούνται αποκλειστικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Το κύριο αίτημά τους ήταν η διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Βασικός εκφραστής της πίεσης αυτής από την οργανωμένη κοινωνία των πολιτών ήταν το European Environmental Bureau (1974). Αποτέλεσμα αυτής

⁴⁰ Βλ. Kraft M.E., *ό.π.*, σελ. 147-148.

⁴¹ Βλ. Τσόλτας Γ., Πλατιάς Χ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον. Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σελ. 185.

της πίεσης ήταν η δημιουργία του Ινστιτούτου για την Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική (1976). Αποστολή του ήταν η αναβάθμιση της περιβαλλοντικής πολιτικής, ξεκινώντας ένα διάλογο μεταξύ των κυβερνήσεων και των ΜΚΟ και άλλων επαγγελματικών φορέων.⁴²

Σε θεσμικό επίπεδο η δεκαετία αυτή χαρακτηρίστηκε από το πρώτο Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης (1973), που αποτελεί ουσιαστικά την έναρξη της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, θέτοντας στόχους, αρχές και προτεραιότητες για τη δράση της Κοινότητας σχετικά με το περιβάλλον.

- Δεκαετία 1980

Το 1982 ιδρύεται η Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Το περιβαλλοντικό κίνημα συνεχίζει να μαζικοποιείται και δημιουργεί τις πρώτες δικτύσεις στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για συγκεκριμένους τομείς, όπως για παράδειγμα τις μεταφορές (1989: European Federation for Transport and Environment) και την Κλιματική Αλλαγή (1989: Climate Network Europe).

Στην Ευρώπη σημειώνονται επίσης και ορισμένα μεγάλα ατυχήματα (π.χ. Τσερνομπίλ, ατύχημα στο Σεβέζο, καταστροφή δασών από πυρκαγιές, κ.λπ.), τα οποία ευαισθητοποιούν μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης και η πίεση για λήψη μέτρων αυξάνεται ραγδαία.

Το 1986 στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη συμπεριλαμβάνεται ξεχωριστό κεφάλαιο για την περιβαλλοντική πολιτική, η οποία αποκτά πλέον νομική βάση σε κοινοτικό επίπεδο.⁴³

- Δεκαετία 1990

Το 1990 ιδρύεται ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος. Η θεσμική κατοχύρωση του περιβάλλοντος από την Κοινότητα ανοίγει το δρόμο στις ΜΚΟ να αναπτύξουν πλούσια δράση τόσο στη νομοπαραγωγή όσο και μέσω της προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Ενώ το 1980 οι προσφυγές στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ήταν 14,4 το χρόνο, τη δεκαετία του 1990 αυξήθηκαν στις 37,5. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ εντείνουν τη δράση τους και καταφέρνουν να συμπεριληφθεί η έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης στη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992) καθώς και ένας αυξημένος ρόλος για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Επίσης κατά τη δεκαετία του 1990 ψηφίζονται ορισμένες σημαντικές Οδηγίες (όπως αυτή για την πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφόρηση), που αποτελούσε προοίμιο για τη Σύμβαση

---

⁴² Βλ. . Cichowski A.R., *The European Court and Civil Society Litigation, Mobilization and Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, σελ. 218-219.

⁴³ Βλ. *ό.π.*, σελ. 220-230.

Άαρχους (1998). Τα θεσμικά όργανα της Κοινότητας συνεχίζουν την υποστήριξη των ΜΚΟ, όπως έγινε με το Action Programme Promoting NGOs active in the Field of Environmental Protection.⁴⁴

- Αρχές της δεκαετίας 2000

Σύμφωνα με τον Krämer, στις αρχές της δεκαετίας 2000 σημειώνεται μια υποχώρηση στην περιβαλλοντική πολιτική της Ε.Ε. Ως βασικές αιτίες εντοπίζει την προσχώρηση στην Ε.Ε. χωρών με περιορισμένο ενδιαφέρον για την περιβαλλοντική πολιτική, την υιοθέτηση από τα όργανα της Ε.Ε., και κυρίως από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μιας νεοφιλελεύθερης οικονομικής λογικής και την πολιτική απροθυμία των ερωενωσιακών οργάνων και των εθνικών κυβερνήσεων των κρατών μελών να υλοποιήσουν πλήρως τις διατάξεις για την περιβαλλοντική προστασία, όπως έχουν συμφωνηθεί σε επίπεδο Ένωσης.⁴⁵

---

⁴⁴ Βλ. *ό.π.*, σελ. 235-240.

⁴⁵ Βλ. Krämer L., *EU Environmental Governance*, 10 Αυγούστου 2010, σελ.1-5 [ανακτήθηκε από το <http://www.clientearth.org/publication-archive> (προσβάσιμο στις 2/10/2015)].

Κεφάλαιο 2

Η αναβάθμιση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ

στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο

2.1. Η παρουσία των ΜΚΟ στις διεθνείς περιβαλλοντικές συνθήκες

Το αντικείμενο των περιβαλλοντικών ΜΚΟ έχει έναν εγγενώς διεθνή χαρακτήρα. Αν και οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ που δρουν στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε. μπορούν να διακριθούν στις διεθνείς και στις εγχώριες, οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στη διεθνή σκηνή επηρεάζουν άμεσα το χαρακτήρα και τη δράση όλων των οργανώσεων, ανεξάρτητα αν βρίσκονται ενταγμένες σε κάποιο διεθνές δίκτυο ή όχι. Η αναβάθμιση του ρόλου των ΜΚΟ στις διεθνείς διαπραγματεύσεις έχει καθοριστική σημασία προκειμένου να ερμηνεύσει κανείς την πορεία τους και στο εσωτερικό πεδίο.

Για το ρόλο των ΜΚΟ στις διεθνείς περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις έχουν διατυπωθεί και διαφορετικές απόψεις, οι οποίες αμφισβητούν τον ανεξάρτητο ρόλο τους και παρουσία. Θεωρούν ότι η παγκόσμια κοινωνία των πολιτών (global civil society) είναι κάτι πολύ ευρύτερο, όχι μόνο αριθμητικά αλλά και ποιοτικά. Στις περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις, οι ΜΚΟ, εξαιτίας της μεγάλης εξάρτησής τους από τις κυβερνήσεις τους, θα πρέπει να θεωρηθούν ως συμπληρωματικά στοιχεία της κρατικής πολιτικής και όχι ως τμήματα της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών.⁴⁶

Σε κάθε περίπτωση η συμβολή τους είναι δεδομένη ως ένας ισχυρός πόλος πίεσης τόσο απέναντι στη διστακτικότητα των κυβερνήσεων όσο και στην αυθαιρεσία των μεγάλων επιχειρήσεων και σε αρκετές περιπτώσεις κατάφεραν απτά αποτελέσματα εξαιτίας της δυναμικής τους δράσης.

Παρακάτω γίνεται μια προσπάθεια ιστορικής καταγραφής των βασικότερων γεγονότων που αποτέλεσαν σημεία καμπής για τη διεθνή παρουσία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ και τη συμβολή τους στη διαμόρφωση και ενδυνάμωση του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου.

---

⁴⁶ Βλ. Rootes C., "Global Visions: Global Civil Society and the Lessons of European Environmentalism", στο *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 13, No. 4, December 2002, σ. 412.

2.1.1. Ιστορική αναδρομή

Οι ΜΚΟ είναι ένας κοινωνικός θεσμός του οποίου η καταγωγή μπορεί να εντοπιστεί ήδη από το 19ο αιώνα. Ποικιλόμορφες ομάδες πολιτών προσπαθούσαν να δημιουργήσουν φορείς ανεξάρτητους από τις κυβερνήσεις για να προωθήσουν τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις τους. Σε επίπεδο των διεθνών οργανισμών, ήδη από την αρχή της λειτουργίας των Ηνωμένων Εθνών (1919) σχηματίστηκε ένα παράλληλο σύστημα εκπροσώπησης των ΜΚΟ.

Η ιστορία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ είναι από τις πιο ενδεικτικές περιπτώσεις για την εξέλιξη του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών στις διεθνείς συμβάσεις. Οι πρώτες περιβαλλοντικές συμφωνίες, όπως η Σύμβαση του 1933 σχετικά με τη Διατήρηση της Χλωρίδας και Πανίδας στη Φυσική τους Κατάσταση δεν είχε καμία αναφορά σε ΜΚΟ. Η Σύμβαση για τις Φάλαινες του 1946 επίσης παρέμεινε σιωπηλή στο ζήτημα αυτό και μόνο από το 1977 και ύστερα οι ΜΚΟ μπορούσαν να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις της συγκεκριμένης Σύμβασης ως παρατηρητές. Η πρώτη πολυμερής περιβαλλοντική συμφωνία που έκανε ρητή αναφορά στο ρόλο των ΜΚΟ ήταν η Σύμβαση του 1973 για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Ειδών Άγριας Πανίδας, όπου προβλεπόταν ότι η Γραμματεία της Σύμβασης θα μπορούσε να ζητήσει βοήθεια από μη-κυβερνητικούς φορείς που είχαν την κατάλληλη τεχνική κατάρτιση, εκτός κι αν διαφωνεί το 1/3 των συμβαλλόμενων μερών. Αντίστοιχες διατυπώσεις κάνουν την εμφάνισή τους και σε περιβαλλοντικές συμφωνίες της δεκαετίας του 1980, όπως στο Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ.⁴⁷

Πριν την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ το 1987 για τον περιορισμό των ουσιών που καταστρέφουν το όζον είχε προηγηθεί μια δυναμική καμπάνια από περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Η εκστρατεία αυτή ήταν διεθνής και είχε ξεκινήσει από οργανώσεις όπως οι Friends of Earth, που καλούσαν τους πολίτες σε μποϊκοτάζ των προϊόντων που εμπεριέχουν χλωροφθοράνθρακες (CFC). Η καμπάνια είχε ως αποτέλεσμα οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ να προσκληθούν να συμμετάσχουν στις διαπραγματεύσεις της Συμφωνίας και να επηρεάσουν τόσο στην προπαρασκευή όσο και στις τελικές αποφάσεις της. Η παρουσία των ΜΚΟ στις διεθνείς περιβαλλοντικές συνδιασκέψεις αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό από ένα μεγάλο μέρος των κυβερνήσεων και εκπροσώπων της βιομηχανίας.

---

⁴⁷ Βλ. Raustiala K., "NGOs in International Treaty-making", στο Hollis B.D. (Ed.), *The Oxford Guide to Treaties*, Oxford University Press, 2012, σ. 160.

Κορυφαίοι διεθνείς οργανισμοί αντιστάθηκαν στη συμμετοχή των ΜΚΟ και αναγκάστηκαν να τις δεχτούν μόνο μετά από έντονη πίεση.⁴⁸

Το σημείο τομής για την κατοχύρωση της παρουσίας των ΜΚΟ στις διεθνείς πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες ήταν οι Συνδιασκέψεις του ΟΗΕ για το περιβάλλον. Σηματοδοτούν μια νέα φάση για τη διεθνή παρουσία και ενδυνάμωση των ΜΚΟ. Στη Στοκχόλμη το 1972 είχαν πιστοποιηθεί 250 ΜΚΟ ενώ στη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 πιστοποιήθηκαν 3.200.⁴⁹ Η παρουσία των ΜΚΟ στις διεθνείς περιβαλλοντικές συνδιασκέψεις πιστοποιούσε τη δυναμική της κινητοποίησής τους, μέσα από την οποία είχαν ήδη καταφέρει τα προηγούμενα χρόνια να φέρουν σημαντικά αποτελέσματα. Οι επιτυχίες τους αυτές τις καθιστούσαν σημαντικούς δρώντες σε μια σειρά περιβαλλοντικών συμφωνιών. Τώρα αποκτούν πλέον θεσμικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις και επωμίζονται συγκεκριμένες ευθύνες και ρόλο στην υλοποίηση και την εποπτεία των καταλήξεών τους.

2.1.2 Η Συμμετοχή των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ρίο 1992)

Η Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992 κατοχύρωσε το ρόλο των ΜΚΟ ως ενεργών δρώντων της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Στη Συνδιάσκεψη του Ρίο οι οργανώσεις των πολιτών συμμετείχαν από την αρχή και στην προετοιμασία της. Στις προπαρασκευαστικές συναντήσεις που έγιναν στη Γενεύη συμμετείχαν περίπου 300 περιβαλλοντικές ΜΚΟ, ενώ στη ίδια τη Συνδιάσκεψη του Ρίο συμμετείχαν περίπου 22.000 εκπρόσωποι από περισσότερες των 9.000 περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Παράλληλα περίπου 150 επίσημες αντιπροσωπείες χωρών είχαν συμπεριλάβει εκπροσώπους περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Η παρουσία τους συνεχίστηκε και στην Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, την πιο σημαντική θεσμική καινοτομία που προέκυψε από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο.⁵⁰

---

⁴⁸ Βλ. Princen T., Finger M., *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, Routledge, London, 1994, σελ. 6.

⁴⁹ Βλ. *ό.π.*, σελ. 1-3.

⁵⁰ Βλ. *ό.π.*, σελ. 5.

Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή του Ρίο περιλαμβάνει την εξής πρόβλεψη για την παρουσία των ΜΚΟ στις συναντήσεις των μερών:

«Οποιοσδήποτε φορέας, εθνικός ή διεθνής, κυβερνητικός ή μη-κυβερνητικός, που πιστοποιείται σε θέματα που καλύπτονται από τη Σύμβαση, και που έχει ενημερώσει τη Γραμματεία για την επιθυμία του να εκπροσωπηθεί στη συνάντηση των μερών ως παρατηρητής, μπορεί να παραβρεθεί, εκτός κι αν τουλάχιστον το 1/3 των παρόντων μερών προβάλλει αντίρρηση.»⁵¹

Η σημασία των ΜΚΟ καταγράφεται επίσης και στην Ατζέντα 21, η οποία αποτέλεσε το πρόγραμμα δράσης της Βιώσιμης Ανάπτυξης για τον 21ο αιώνα. Σε πολλές από τις διατάξεις της ενθαρρύνει τη συμμετοχή των ΜΚΟ στις διαδικασίες, καθιστώντας τες πλέον ένα παγκόσμιο εταίρο στην υλοποίηση του νέου συστήματος διακυβέρνησης.⁵²

Η συμβολή των ΜΚΟ είναι εμφανής στα τελικά κείμενα της Συνδιάσκεψης. Ορισμένες περιβαλλοντικές ΜΚΟ κατάφεραν να παίξουν καταλυτικό ρόλο ακόμα και στην τελική σύνταξη των κείμενων όπως ήταν η περίπτωση της World Wildlife Federation στη Σύμβαση του Ρίο για τη Βιοποικιλότητα.⁵³

Κατά τη Συνδιάσκεψη του Ρίο έγιναν εμφανείς και οι διαφορές που είχαν αναπτυχθεί στο εσωτερικό των ΜΚΟ. Έτσι σχηματικά διαμορφώθηκαν τρεις κυρίως τάσεις μεταξύ των διεθνών περιβαλλοντικών ΜΚΟ.

Την πρώτη τάση αποτελούν κυρίως οι πιο θεσμικές οργανώσεις, όπως ήταν η World Wildlife Federation, η International Union for Conservation of Nature και το World Resources Institute. Πρόκειται για τις οργανώσεις που προσπάθησαν να εργαστούν πολύ στενά με τις κυβερνήσεις και το βασικό πλαίσιο αναφοράς τους υπήρξαν οι θεσμικές και διοικητικές διαδικασίες στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών και των συμφωνιών.

Η δεύτερη τάση ήταν η πιο πολιτική. Πρόκειται για οργανώσεις όπως είναι οι Friends of Earth, η Greenpeace, το European Environmental Bureau και το Brazilian NGO Forum. Η τάση αυτή είχε ως βασικό μέλημά της την ανάπτυξη του περιβαλλοντικού κινήματος και την

---

⁵¹ Βλ. UN, *United Nations Framework Convention on Climate Change* - 1992, Article 7 (6), ανακτήθηκε από το <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁵² Βλ. UNSD, *Agenda 21*, 1992, ανακτήθηκε από το <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁵³ Βλ. WWF, *50 years of Achievements*, στο http://wwf.panda.org/who_we_are/history/50_years_of_achievements/ (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

κινητοποίηση της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών σε διεθνές επίπεδο. Ενώ είχαν αναπτύξει επαφές και διάλογο με τις κυβερνήσεις και του διεθνείς θεσμούς, πολλές φορές η σχέση τους ήταν συγκρουσιακή.

Η Τρίτη τάση, που ήταν και η μεγάλη πλειοψηφία αριθμητικά, ήταν οι οργανώσεις που είχαν κυρίως εκπροσώπηση σε εθνικό επίπεδο και η τοποθέτησή τους κινούνταν κάπου ανάμεσα στις δύο προηγούμενες. Δεν υιοθετούσαν δηλαδή μια αυστηρά ολιστική ατζέντα και δεν είχαν ισχυρή διεθνή δικτύωση και κυρίως ενδιαφερόντουσαν για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμη σε εθνικό επίπεδο. Παρότι πλειοψηφική, ο ρόλος της τρίτης αυτής τάσης ήταν πιο περιορισμένος, στο βαθμό που δεν είχαν ένα ισχυρό λόμπι, δυνατή κινητοποίηση και διεθνή ερείσματα όπως οι δύο άλλες τάσεις.⁵⁴

2.1.3. Περιβαλλοντικές ΜΚΟ και Τρίτος Κόσμος

Από τη δεκαετία του 1980 ορισμένες αμερικανικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ είχαν αναπτύξει τέτοια τεχνογνωσία, δικτύωση και οικονομική δυνατότητα που επεχείρησαν να επεκτείνουν την παρέμβασή τους και στα αναπτυξιακά ζητήματα του Τρίτου Κόσμου. Για το λόγο αυτό συμμετείχαν σε προγράμματα διεθνών οργανισμών για τη στήριξη των αναπτυσσόμενων χωρών και επεδίωξαν συνέργειες.

Η πιο σημαντική συμβολή των ΜΚΟ ήταν η ιδέα της ανταλλαγής χρέους-φύσης (debt-for-nature swaps). Πρόκειται για μια ιδέα που αναπτύχθηκε για πρώτη φορά από τον Thomas Lovejoy, αντιπρόεδρο τότε της World Wildlife Federation, που τη δημοσίευσε στην εφημερίδα *New York Times* τον Οκτώβριο του 1984. Το προτεινόμενο σχέδιό του αποσκοπούσε στη μείωση του χρέους των αναπτυσσόμενων χωρών και την αξιοποίηση του ποσού αυτού σε έργα περιβαλλοντικής προστασίας. Λίγο αργότερα οι προτάσεις αυτές εφαρμόστηκαν στην πράξη, όταν διάφορες αμερικανικές περιβαλλοντικές οργανώσεις, όπως η World Wildlife Federation και η USA Conservation International, καθώς και διάφορες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, αγόρασαν ομόλογα του δημοσίου χρέους των αναπτυσσόμενων χωρών στη δευτερογενή αγορά και τα ακύρωσαν με αντάλλαγμα την υποχρέωση των κυβερνήσεων να προχωρήσουν στην υλοποίηση περιβαλλοντικών προγραμμάτων στις χώρες τους.⁵⁵

---

⁵⁴ Βλ. Princen T., Finger M., *ό.π.*, σ. 209-211.

⁵⁵ Βλ. Μαντότο Ρ., *Ο Οικοκαπιταλισμός. Το περιβάλλον ως μεγάλη επιχείρηση*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα, 1996, σελ. 112-115.

2.1.4. Η συμμετοχή των ΜΚΟ στις διαπραγματεύσεις του Κιότο

Μία από τις πιο σημαντικές παρεμβάσεις των ΜΚΟ σε διεθνές επίπεδο σημειώθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις του Πρωτόκολλου του Κιότο για την Κλιματική Αλλαγή (1995-1997). Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ συμμετείχαν κάτω από την ομπρέλα του Climate Action Network. Πρόκειται για ένα χαλαρό δίκτυο οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής και δημιουργήθηκε το 1989. Βασική επιδίωξή του κατά τις διαπραγματεύσεις ήταν η μείωση των εκπομπών ρύπων κατά 20% από τα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2005 και η αυστηροποίηση των μηχανισμών ελέγχου. Η συμβολή τους στις τελικές αποφάσεις ήταν περιορισμένη, καθώς οι βασικές θέσεις του δεν συμπεριλήφθηκαν. Παρ' όλα αυτά οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ έπαιξαν ένα καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ατζέντας και στις διαδικασίες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Betsill:

«Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ ήταν ενεργοί συμμετέχοντες στις διαπραγματεύσεις και είχαν κάποιες επιτυχίες στη διαμόρφωση της διαδικασίας των συζητήσεων αλλά όχι στο τελικό αποτέλεσμα. Ενώ δεν κατάφεραν να πείσουν τους αντιπροσώπους να προσεγγίσουν την Κλιματική Αλλαγή ως μια άμεση περιβαλλοντική απειλή, επηρέασαν την ατζέντα ανακινώντας τη συζήτηση για το εμπόριο ρύπων και τους φυσικούς ταμιευτήρες απορρόφησης άνθρακα. Επίσης διαμόρφωσαν τις θέσεις κρίσιμων κρατών στα ζητήματα των στόχων και του χρονοδιαγράμματος: την Ε.Ε. μέσω εσωτερικών και εξωτερικών δικτύων και τις Η.Π.Α. μέσω διεθνών. Όμως δεν κατάφεραν να πείσουν τους αντιπροσώπους να συζητήσουν τους μηχανισμούς συμμόρφωσης και την αναθεώρηση των μηχανισμών· σημεία που ήταν κεντρικά στις θέσεις των περιβαλλοντικών ΜΚΟ.»⁵⁶

Η υπόθεση της Κλιματικής Αλλαγής και οι διαπραγματεύσεις του Κιότο αναβάθμισαν συνολικά την παρουσία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυσή τους και σε χώρες της Ε.Ε. και στις Η.Π.Α.

Κατά τις διαπραγματεύσεις του Κιότο σημειώθηκαν επίσης και διαφορές ανάμεσα στις περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Η βασική διαφοροποίηση σημειώθηκε όταν η αμερικανική περιβαλλοντική ΜΚΟ Environmental Defense Fund ταυτίστηκε με την κυβέρνηση των

---

⁵⁶ Βλ. Betsill M., "Environmental NGOs and the Kyoto Protocol Negotiations" στο M. M. Betsill and E. Corell, *NGO Diplomacy: The influence of Nongovernmental Organizations in International Environmental Negotiation*, MIT Press, Massachusetts, 2008, σ. 58.

Η.Π.Α. στο ζήτημα του "δανεισμού ρύπων" μεταξύ των χωρών προκειμένου να ικανοποιήσουν τους δεσμευτικούς τους στόχους. Η στάση της αυτή δημιούργησε δύο πόλους μέσα στους κόλπους των ΜΚΟ. Από τη μία πλευρά το Environmental Defense Fund, το οποίο με τη στάση του δημιούργησε πολλές καχυποψίες, και από την άλλη η Greenpeace, η οποία κράτησε και την πιο σκληρή στάση στις διαπραγματεύσεις και συσπείρωσε και την πλειοψηφία των περιβαλλοντικών ομάδων.⁵⁷

2.1.5. Η επιρροή των ΜΚΟ στις κυβερνήσεις των Η.Π.Α. και των χωρών της Ε.Ε. κατά τις διαπραγματεύσεις του Κιότο

Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ κατάφεραν να επηρεάσουν τις θέσεις της Ε.Ε. στις διαπραγματεύσεις του Κιότο. Με την καμπάνια τους για δραστικό περιορισμό της εκπομπής ρύπων διοξειδίου του άνθρακα έκαναν την αντίστοιχη πρόταση της Ε.Ε. για περιορισμό στο 15% να φαίνεται πολύ μετριοπαθής. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες υπολόγιζαν ιδιαίτερα την πίεση που ασκούσε η κοινή γνώμη των χωρών τους και γι' αυτό έδιναν ιδιαίτερη σημασία στη σχέση που είχαν αναπτύξει με την περιβαλλοντική κοινότητα. Όπως χαρακτηριστικά σχολίασε ο Επίτροπος Περιβάλλοντος Ritt Bjerregaard «Είμαστε τυχεροί να έχουμε πολλούς ακτιβιστές ΜΚΟ που σπρώχνουν τα έθνη μαζί τους».⁵⁸ Ουσιαστικά οι περιβαλλοντικές οργανώσεις και η Ε.Ε. είχαν σχηματίσει ένα κοινό μπλοκ κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, πιέζοντας για δεσμευτικές αποφάσεις.

Στις Η.Π.Α. οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ απέτυχαν να εκπληρώσουν το στόχο τους να επηρεάσουν την αμερικανική κυβέρνηση ενόψει των διαπραγματεύσεων στο Κιότο. Κατά την περίοδο πριν την εκλογή του Μπους, υπήρχε μια στενή συνεργασία των ΜΚΟ με την αμερικανική κυβέρνηση.

«Πολλές συμβουλευτικές ΜΚΟ που είχαν ως έδρα τις Η.Π.Α. δούλεψαν αρκετά στενά με την αμερικανική κυβέρνηση, από την οποία είχαν εξασφαλίσει ένα σημαντικό βαθμό προσβασιμότητας. Σύμφωνα με τον Newell, "οι οργανώσεις World Resources Institute (WRI), Natural Resources Defense Council (NRDC), Environmental Defense (ED), Woods Hole Research Center και η Audubon

---

⁵⁷ Gulbrandsen L.H. και Andresen S., "NGO Influence in the Implementation of the Kyoto Protocol: Compliance, Flexibility Mechanisms, and Sinks", στο *Global Environmental Politics*, 4:4, MIT, 2004 σ. 63.

⁵⁸ Βλ. Betsill M., *ό.π.*, σ. 54.

Society εργαστήκαν πολύ στενά με τους αρμόδιους της κυβέρνησης των Η.Π.Α. και τις αρχές του ΟΗΕ για να διαμορφώσουν τις πολιτικές επιλογές για την Κλιματική Αλλαγή". Στις Η.Π.Α. πραγματοποιήθηκαν περιοδικές προ-διαπραγματευτικές συναντήσεις που ξεκίνησαν ως συναντήσεις μεταξύ της αμερικανικής αντιπροσωπείας και ενός αριθμού μη-κρατικών δρώντων, συμπεριλαμβανομένων και ανθρώπων των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας. Με το χρόνο οι συναντήσεις αυτές έσπασαν σε πιο εξειδικευμένα θέματα, με τις πράσινες ΜΚΟ να συναντούν την αμερικανική αντιπροσωπεία χωρίς τη συμμετοχή των άλλων ενδιαφερόμενων μερών. Όμως όλα αυτά έλαβαν χώρα πριν την εκλογή του Μπους στην αμερικανική προεδρία. Μετά την προεδρική εκλογή του οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δεν μπορούσαν πλέον να έχουν την ίδια έκταση πρόσβαση σε κυβερνητικές πηγές και έπρεπε πλέον να υιοθετήσουν άλλες τακτικές για να προωθήσουν την ατζέντα τους.»⁵⁹

Απέναντί τους είχαν μια επιθετική καμπάνια που ενορχηστρώθηκε από τις βιομηχανίες ορυκτών καυσίμων. Οργανώσεις όπως η Global Climate Coalition (GCC)⁶⁰ κατάφεραν να παρουσιάσουν την Κλιματική Αλλαγή ως μια οικονομική απειλή και κινητοποίησαν μια ισχυρή αντιπολίτευση στο Κογκρέσο αλλά και στην ίδια την κοινωνία. Το αποτέλεσμα ήταν ο πρόεδρος Κλίντον να μην τολμήσει να υιοθετήσει μια προοδευτική θέση στους στόχους και στα χρονοδιαγράμματα του Πρωτοκόλλου.⁶¹

Πέρα όμως από την επιρροή των ομάδων του περιβαλλοντικού σκεπτικισμού υπήρχαν και άλλοι λόγοι για αυτή την αποτυχία. Οι οργανώσεις στις Η.Π.Α. υποτίμησαν την ανάγκη να διαμορφώσουν τις πολιτικές θέσεις της κυβέρνησής τους, η οποία αποτελούσε χώρα-κλειδί για την τελική έκβαση για τις διαπραγματεύσεις. Ο Betsill αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Ενώ ξόδεψαν αμέτρητες ώρες (για να μην αναφέρουμε τα εκατοντάδες χιλιάδες δολάρια) για να συμμετάσχουν σε διεθνές συναντήσεις για την Κλιματική Αλλαγή, οι δράσεις τους στο εσωτερικό περιορίστηκαν στο πολιτικό lobbying προς την κυβέρνηση Κλίντον. Οι περιβαλλοντικές οργανώσεις ουσιαστικά αγνόησαν το Κογκρέσο και την κοινή γνώμη· ένα κενό που καλύφθηκε γρήγορα

⁵⁹ Βλ. Gulbrandsen L.H και Andresen S., *ό.π.*, σελ. 60-61.

⁶⁰ Η οργάνωση Global Climate Coalition (GCC) εκπροσωπούσε τις θέσεις των επιχειρήσεων για το ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής, επιχειρηματολογώντας ότι η προτεινόμενη μείωση των εκπομπών ρύπων θα είχε σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία. Βλ. και Cass R.L., *ό.π.*, σελ. 125.

⁶¹ Βλ. Betsill M., *ό.π.*, σελ. 54.

από τους εκπροσώπους της βιομηχανίας ορυκτών καυσίμων, οι οποίοι κατάφεραν να πλαισιώσουν το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής στις Η.Π.Α. Αξιοσημείωτο είναι ότι αρκετά μέλη της κυβέρνησης κατηγόρησαν την περιβαλλοντική κοινότητα για τη έλλειψη κοινωνικής στήριξης για τη μείωση των στόχων. Εκ των υστέρων κάποιοι εκπρόσωποι αμερικανικών περιβαλλοντικών οργανώσεων αναγνώρισαν ότι έκαναν λάθος στο να μην εστιάσουν πιο άμεσα στην εσωτερική πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων του Πρωτοκόλλου του Κιότο». ⁶²

2.2. Περιβαλλοντικές ΜΚΟ και κίνημα για την Παγκόσμια Δικαιοσύνη

Η εμφάνιση του παγκόσμιου κινήματος για την Παγκόσμια Δικαιοσύνη (Global Justice) που ξεκίνησε με τη διαδήλωση κατά τη διωπουργική σύνοδο του ΠΟΕ στο Σιάτλ ήταν ένα ακόμα διεθνές πεδίο δράσης των ΜΚΟ. Το κίνημα αυτό απέκτησε παγκόσμιο συντονισμό μέσω της δημιουργίας του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ στο Πόρτο Αλέγκρε το 2002 και αργότερα και ηπειρωτικές δομές όπως το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ (Φλωρεντία 2002). Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ευρώπη συμμετείχαν ενεργά ως ιδρυτικά μέλη στο κίνημα για την παγκόσμια δικαιοσύνη.

Μέσα από αυτές τις διαδικασίες δημιουργήθηκε και το δίκτυο Seattle to Brussels, το οποίο γεννήθηκε ακριβώς πάνω στην ιδέα της μεταφοράς της εμπειρίας του Σιάτλ στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως εμφαντικά δηλώνει και ο τίτλος του. ⁶³ Η εμφάνιση του αντιπαγκοσμιοποιητικού κινήματος κατά τη δεκαετία του 2000 σήμανε και τη ριζοσπαστικοποίηση ενός μεγάλου τμήματος των κοινωνικών κινήματων. Αποκορύφωμα αυτής της ριζοσπαστικοποίησης ήταν οι μαχητικές διαδηλώσεις και οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής ενάντια στις συναντήσεις κορυφής των G8 και άλλων διεθνών οργανισμών. Ένα σημαντικό τμήμα των ΜΚΟ –τουλάχιστον το πιο ριζοσπαστικό τους κομμάτι– στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη συμμετείχαν σε αυτό το κίνημα και ήρθαν σε ώσμωση με πολιτικές οργανώσεις της αριστεράς, συνδικάτα και ένα τμήμα της νεολαίας που αναζητούσε πιο ριζοσπαστικές μορφές αντίστασης (direct action). Οι ΜΚΟ σε αυτό το κίνημα συνεισέφεραν τεχνική εξειδίκευση και επιστημονική τεκμηρίωση και προσπάθησαν να αναδείξουν την

⁶² Βλ. Betsill M., *ό.π.*, σ. 64.

⁶³ Βλ. S2B Network, *About us*, στο <http://www.s2bnetwork.org/about-us/overall-goal/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

ανάγκη σύνδεσης του τοπικού με το παγκόσμιο· ένα από τα πιο εμβληματικά συνθήματα του κινήματος ήταν το «Σκέψου Παγκόσμια, Δράσε τοπικά» (Think globally, Act locally).

Μία από τις προκλήσεις αυτού του ρεύματος ήταν και η επανοηματοδότηση της έννοιας της συμμετοχικής δράσης. Μέσα από τις δομές αυτού του κινήματος ξεφύτρωσαν εγχειρήματα τα οποία προσπάθησαν να οικοδομήσουν ένα εναλλακτικό μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης στην πράξη. Στην κατεύθυνση αυτή δημιουργήθηκαν πειραματικές ομάδες για την ανάπτυξη της συνεργατικής και αλληλέγγυας οικονομίας, της αγρο-οικολογίας,⁶⁴ της διανομής προϊόντων χωρίς μεσάζοντες, κ.λπ.

---

⁶⁴ Η έννοια της αγρο-οικολογίας αναπτύχθηκε κυρίως από το διεθνές δίκτυο Via Campesina, το οποίο συσπειρώνει πλήθος αγροτικών οργανώσεων και ΜΚΟ. Περισσότερα για την αγρο-οικολογία, βλ. και Via Campesina, *Agroecology as a way of life*, 9 Σεπτεμβρίου 2013, στο <http://viacampesina.org/en/index.php/main-issues-mainmenu-27/sustainable-peasants-agriculture-mainmenu-42/1480-agroecology-as-a-way-of-life> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Κεφάλαιο 3

Η συμμετοχή του κοινού στα περιβαλλοντικά δίκαια των Η.Π.Α. και της Ε.Ε.

3.1. Η σημασία της Σύμβασης Άαρχους για τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ

Η σύμβαση που αποτέλεσε σημείο καμπής για τον συμμετοχικό ρόλο των περιβαλλοντικών ΜΚΟ ήταν η Σύμβαση Άαρχους. Ήταν το πρώτο διεθνές κείμενο που υλοποιούσε την αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο, η οποία καλούσε τα κράτη να διευκολύνουν τη συμμετοχή του κοινού στην περιβαλλοντική διακυβέρνηση.⁶⁵ Οι διαπραγματεύσεις για τη Σύμβαση διήρκησαν από τον Ιούνιο του 1996 έως τον Μάρτιο του 1998 και τελικά υπογράφηκε στην υπουργική συνδιάσκεψη με τίτλο «Περιβάλλον για την Ευρώπη» στη δανέζικη πόλη Άαρχους τον Ιούνιο του 2008. Οι διαπραγματεύσεις έγιναν υπό την αιγίδα της Οικονομικής Επιτροπής του ΟΗΕ για την Ευρώπη (UNECE), η οποία έχει 56 κράτη-μέλη, κυρίως τα ευρωπαϊκά καθώς και τις Η.Π.Α. και τον Καναδά. Οι δύο τελευταίες χώρες όμως είχαν τυπική συμμετοχή στις συζητήσεις και τελικά δεν την υπέγραψαν. Από την αρχή των διαπραγματεύσεων οι ΜΚΟ είχαν ενεργό ρόλο: συμμετείχαν σε όλες τις συναντήσεις, έπαιρναν μέρος στις αντιπαραθέσεις και πρότειναν ορισμένα άρθρα της Σύμβασης. Συμπεριφέρθηκαν σαν να ήταν κάποιο μεγάλο κράτος και μαζί με τη Νορβηγία και την Πολωνία κράτησαν την πιο μαξιμαλιστική στάση στην ανάγκη ενεργούς συμμετοχής του κοινού στην περιβαλλοντική διακυβέρνηση.⁶⁶

Πρόκειται για ένα περιφερειακό κείμενο, καθώς το έχουν υπογράψει περίπου 40 χώρες, κυρίως από την Ευρώπη, αλλά η σημασία του έχει μια παγκόσμια διάσταση. Οι βασικοί πυλώνες της Σύμβασης ήταν η εισαγωγή τριών στοιχείων στη διαμόρφωση του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου: α) η συμμετοχή του κοινού, β) η πρόσβαση στην πληροφορία και γ) η πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Για τις ΜΚΟ πιο συγκεκριμένα περιλαμβάνει προβλέψεις και αναφορές που τις καθιστούν σημαντικούς δρώντες στην εξασφάλιση της συμμετοχής του κοινού στις διεθνείς περιβαλλοντικές συμβάσεις.

---

⁶⁵ Βλ. UN, *Rio Declaration on Environment And Development*, Art. 10, ανακτήθηκε από το <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁶⁶ Βλ. Delreux T., *The EU as International Environmental Negotiator*, Ashgate, Surrey, 2011, σ. 57-58.

Ήδη στο προοίμιο της Σύμβασης αναγνωρίζεται «η σπουδαιότητα των αντιστοίχων ρόλων τους οποίους μπορούν να διαδραματίσουν οι μεμονωμένοι πολίτες, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί και ο ιδιωτικός τομέας στην προστασία του περιβάλλοντος».⁶⁷

Στους ορισμούς της Σύμβασης οι ΜΚΟ συγκαταλέγονται στους δρώντες που αναφέρονται ρητά ως τμήμα του «κοινού», καλύπτοντας μόνο δύο απαιτούμενα: να έχουν ως αντικείμενο την περιβαλλοντική προστασία και να καλύπτουν κάθε απαίτηση από την εθνική νομοθεσία.

«"Το ενδιαφερόμενο κοινό", το κοινό που επηρεάζεται ή ενδέχεται να επηρεασθεί από τη λήψη αποφάσεων για το περιβάλλον, ή έχει συμφέρον από αυτές· για τους σκοπούς του παρόντος ορισμού, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί που προωθούν την περιβαλλοντική προστασία και πληρούν οποιοσδήποτε προϋποθέσεις κατά το εθνικό δίκαιο θεωρείται ότι έχουν συμφέρον.»⁶⁸

Ένα από τα πιο σημαντικά και καινοτόμα χαρακτηριστικά της Σύμβασης όσον αφορά τις ΜΚΟ είναι η έκταση της συμμετοχής τους στη λήψη αποφάσεων που αφορούν περιβαλλοντικά ζητήματα ως τμήμα του "ενδιαφερόμενου κοινού", χωρίς να πρέπει να αποδείξουν ότι έχουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή ότι επηρεάζονται από τη συγκεκριμένη απόφαση, με μοναδικό όρο να καλύπτουν τις προϋποθέσεις που θέτουν οι εθνικές νομοθεσίες. Με το άρθρο 6 της Σύμβασης κατοχυρώνεται το δικαίωμα του κοινού (και άρα και των ΜΚΟ) στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για ειδικές δραστηριότητες (ενεργειακός τομέας, παραγωγή μετάλλων, βιομηχανία ορυκτών προϊόντων, χημική βιομηχανία, διαχείριση αποβλήτων, κ.λπ.): μια σημαντική απόφαση που δίνει τη δυνατότητα στις ΜΚΟ να έχουν καθοριστικό ρόλο στη φάση σχεδιασμού ενός έργου:

«Το ενδιαφερόμενο κοινό ενημερώνεται, είτε με δημόσια ανακοίνωση, είτε μεμονωμένα, όπως ενδείκνυται, σε πρώιμο στάδιο της διαδικασίας λήψεως περιβαλλοντικών αποφάσεων και κατά κατάλληλο, έγκαιρο και αποτελεσματικό τρόπο, μεταξύ άλλων, σχετικά με:

---

⁶⁷ Βλ. UNECE, *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and access to Justice in Environmental Matters*, Aarhus, 2008, Preamble, ανακτήθηκε από το <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁶⁸ Βλ. UNECE, *ό.π.*, Art. 2 (5).

(α) Την προτεινόμενη δραστηριότητα και την εφαρμογή για την οποία θα ληφθεί απόφαση·

(β) Τον χαρακτήρα πιθανών αποφάσεων ή του σχεδίου απόφασης·

(γ) Τη δημόσια αρχή που είναι υπεύθυνη για τη λήψη της απόφασης·

(δ) Την προβλεπόμενη διαδικασία, συμπεριλαμβανομένων, όπως και όταν μπορούν να παρασχεθούν αυτές οι πληροφορίες:

(i) Της έναρξης της διαδικασίας·

(ii) Των ευκαιριών συμμετοχής του κοινού·

(iii) Του χρόνου και του χώρου οποιασδήποτε προβλεπόμενης δημόσιας ακρόασης·

(iv) Ένδειξης της δημόσιας αρχής από την οποία μπορούν να ληφθούν σχετικές πληροφορίες και όπου έχουν κατατεθεί οι σχετικές πληροφορίες προς εξέταση από το κοινό·

(v) Ένδειξης της σχετικής δημόσιας αρχής ή οποιουδήποτε άλλου επίσημου φορέα στον οποίο μπορούν να υποβληθούν σχόλια ή ερωτήσεις, καθώς και του χρονοδιαγράμματος για διαβίβαση σχολίων ή ερωτήσεων· και

(vi) Ένδειξης των διαθέσιμων περιβαλλοντικών πληροφοριών σχετικά με την προτεινόμενη δραστηριότητα· και

(ε) Το γεγονός ότι η δραστηριότητα υπόκειται σε εθνική ή διασυνοριακή διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων.»⁶⁹

Η Σύμβαση επίσης εξασφαλίζει την πρόσβαση των ΜΚΟ στη δικαιοσύνη:

«Κάθε μέρος, στο πλαίσιο της εθνικής του νομοθεσίας, εξασφαλίζει ότι το ενδιαφερόμενο κοινό

(α) Που έχει επαρκές συμφέρον ή, εναλλακτικά,

(β) Που ισχυρίζεται προσβολή δικαιώματος, σε περίπτωση που η διοικητική δικονομία ενός μέρους το απαιτεί ως προϋπόθεση, διαθέτει πρόσβαση σε διαδικασία επανεξέτασης ενώπιον δικαστηρίου ή/και άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα που καθορίζεται δια νόμου, προκειμένου να προσβάλει την ουσιαστική και τυπική νομιμότητα οποιασδήποτε απόφασης, πράξης ή

---

⁶⁹ Βλ. UNECE, *ό.π.*, Art. 6.

παράλειψης που υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 6 και, σε περίπτωση που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο και υπό την επιφύλαξη της κατωτέρω παραγράφου 3, άλλων σχετικών διατάξεων της παρούσας σύμβασης.

Το τι συνιστά επαρκές συμφέρον και προσβολή δικαιώματος προσδιορίζεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου και σύμφωνα με τον στόχο να παρασχεθεί στο ενδιαφερόμενο κοινό ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη εντός του πεδίου εφαρμογής της παρούσας σύμβασης. Για τον σκοπό αυτόν, κρίνεται επαρκές για τον σκοπό του ανωτέρω στοιχείου (α) το συμφέρον οποιουδήποτε μη κυβερνητικού οργανισμού ο οποίος πληροί τις απαιτήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 2 παράγραφος 5. Οι εν λόγω οργανισμοί θεωρείται επίσης ότι έχουν δικαιώματα που μπορούν να προσβληθούν για τον σκοπό του ανωτέρω στοιχείου (β)». ⁷⁰

Τέλος μέσω της Σύμβασης εξασφαλίζεται η συμμετοχή των ΜΚΟ στις συναντήσεις των μερών της Σύμβασης για τη συνεχή επανεξέταση της υλοποίησής της, καθιστώντας τις ΜΚΟ μια σημαντική συνιστώσα στην ίδια τη λειτουργία της Σύμβασης:

«Οποιοσδήποτε μη κυβερνητικός οργανισμός, που εξειδικεύεται στα πεδία τα οποία αφορά η παρούσα σύμβαση, ο οποίος έχει ενημερώσει τον Εκτελεστικό Γραμματέα της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη ότι επιθυμεί να εκπροσωπηθεί σε σύνοδο των μερών, δικαιούται να συμμετάσχει ως παρατηρητής, εκτός εάν προβάλλει αντιρρήσεις τουλάχιστον το ένα τρίτο των παρόντων στη σύνοδο μερών». ⁷¹

3.2. Η ενσωμάτωση της Σύμβασης Άαρχους στην Ε.Ε. και ο ρόλος των ΜΚΟ στην παρακολούθηση της εφαρμογής της

Η Σύμβαση Άαρχους ψηφίστηκε και επικυρώθηκε από όλα τα κράτη της Ε.Ε. και έγινε ένα σημαντικό κείμενο αναφοράς σε όλη την Ένωση. Η Ε.Ε., η οποία και πριν τη Σύμβαση Άαρχους είχε αναπτύξει ένα σημαντικό ρυθμιστικό πλαίσιο για το περιβάλλον, προσχώρησε στη Σύμβαση με την υπ' αριθ. 2005/370 Απόφαση του Συμβουλίου, με συνέπεια οι

---

⁷⁰ Βλ. *ό.π.*, Art. 9 (2).

⁷¹ Βλ. *ό.π.*, Art. 10 (5).

νομοθέτες των κρατών μελών να έχουν την υποχρέωση να ενσωματώσουν το κανονιστικό περιεχόμενο των κανόνων της Σύμβασης στις εθνικές έννομες τάξεις τους. Προκειμένου να ενσωματωθεί η πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφόρηση ψηφίστηκε η Οδηγία 2003/4/EK για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες, καθώς και η Οδηγία 2003/35/EK για τη συμμετοχή του κοινού σε σχέδια ή προγράμματα σχετικά με το περιβάλλον. Όμως όσον αφορά τον τρίτο πυλώνα (πρόσβαση στη δικαιοσύνη) υπήρξαν σημαντικές αντιδράσεις από κράτη μέλη στην αρχική πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη θέσπιση οδηγίας, με αποτέλεσμα να υπάρχει μέχρι σήμερα ένα κανονιστικό κενό σε επίπεδο Ένωσης, που πολλές φορές οδηγεί το ζήτημα αυτό να επιλύεται σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης.⁷²

Η Σύμβαση Άαρχους δημιουργεί ένα σαφώς πιο ευνοϊκό πλαίσιο για τη διεύρυνση της παρέμβασης και του συμμετοχικού ρόλου των ΜΚΟ στην Ε.Ε., τόσο στο επίπεδο των θεσμικών οργάνων της όσο και στο εσωτερικό των κρατών-μελών της. Όμως η υλοποίησή της παρέμεινε ένα ζητούμενο και διαρκές επίδικο για την περιβαλλοντική κοινότητα. Αρκετές φορές χρειάστηκε η κινητοποίησή της προκειμένου τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. να συμπεριλάβουν τις κατευθύνσεις της Σύμβασης στην ευρωπαϊκή περιβαλλοντική νομοθεσία.

Για το σκοπό αυτό η οργάνωση Client Earth δημιούργησε το European Union Aarhus Centre, προκειμένου να προσφέρει νομικές υπηρεσίες και συμβουλές σε πολίτες και ΜΚΟ όσον αφορά τα δικαιώματά τους στην πληροφόρηση, στη συμμετοχή και στα θέματα δικαιοσύνης σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα.⁷³ Η ClientEarth και άλλες ΜΚΟ (ανάμεσά τους πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν και οι Friends of Earth) ξεκίνησαν μια καμπάνια με στόχο την πλήρη συμμόρφωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση Άαρχους. Έχοντας εντοπίσει μια απροθυμία από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξασφαλίσει πλήρη διαφάνεια και δημοσιότητα σε έγγραφα και διαδικασίες που αφορούν περιβαλλοντικά ζητήματα, έστειλαν μια επιστολή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Μάρτιο του 2012, καλώντας το να εξετάσει τις καταγγελίες και ταυτόχρονα να πάρει μέτρα για τη συμμόρφωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Συγκεκριμένα στην επιστολή τους προσπαθούν να τεκμηριώσουν ότι:

---

⁷² Βλ. Καραγιώργου Β., "Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα υπό το πρίσμα της επιρροής της Σύμβασης Άαρχους και της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης", στο *Περιβάλλον και Δίκαιο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, τ. 2, 2013, σελ. 201-202.

⁷³ Βλ. ClientEarth, *What we do*, στο <http://www.clientearth.org/aarhus-centre/what-we-do/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

- Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθυστερεί συστηματικά να απαντήσει στα αιτήματα των ΜΚΟ για πρόσβαση σε έγγραφα, χωρίς να προβάλλει πειστικά επιχειρήματα.
- Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παραβιάζει τη Σύμβαση Άαρχους, αποκρύπτοντας σημαντικά έγγραφα (όπως π.χ. επιστολές από τη βιομηχανία) ή μελέτες επιστημόνων (όπως π.χ. για τα βιοκαύσιμα).
- Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει αποτύχει στην ενεργή διάδοση της περιβαλλοντικής πληροφόρησης με τη μη δημοσίευση σημαντικών εγγράφων και επιστημονικών μελετών στην ιστοσελίδα της.
- Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτυγχάνει να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό της ότι δεν υπάρχει επιτακτικό ενδιαφέρον για το κοινό, προκειμένου να μη δημοσιοποιήσει ορισμένα έγγραφα.
- Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν συμμορφώνεται με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊού Διαμεσολαβητή (European Ombudsman), που σε αρκετές περιπτώσεις την έχει καλέσει να προχωρήσει στη δημοσιοποίηση στοιχείων, χωρίς να έχει ανταποκριθεί.⁷⁴

3.3. Διατάξεις που σχετίζονται με τη συμμετοχή του κοινού στο περιβαλλοντικό δίκαιο των Η.Π.Α. και στην Ε.Ε.

Σε γενικές γραμμές τα ρυθμιστικά πλαίσια για το περιβάλλον τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. περιλαμβάνουν ένα πλέγμα διατάξεων σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού. Στις Η.Π.Α. η εμφάνιση του σύγχρονου ρυθμιστικού κράτους κατά τον 20ό αιώνα ευεργετήθηκε από την παρουσία ομάδων πίεσης αλλά και είχε ως συνέπεια την παραπέρα ανάπτυξή τους. Η πλούσια νομοθετική δράση στην εποχή μετά το New Deal ενθάρρυνε τα δικαστήρια αλλά και το Κογκρέσο να εξασφαλίσουν τη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών στη νομοθετική διαδικασία. Ομάδες πολιτών, επιχειρήσεις και σύλλογοι έγιναν επίσης ενεργοί δρώντες στην εφαρμογή της νομοθεσίας.⁷⁵ Πιο συγκεκριμένα για το περιβαλλοντικό δίκαιο, η δημόσια συμμετοχή κατοχυρώνεται κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι ο βασικός κορμός

⁷⁴ Βλ. ClientEarth, Friends of Earth, *Petition to the European Parliament – March 2012*, στο <http://www.clientearth.org/reports/ce-foee-petition-to-the-european-parliament.pdf> (προσβάσιμο στις 22/9/2015).

⁷⁵ Βλ. Raustalia K., *ό.π.*, σ. 172.

του ρυθμιστικού πλαισίου νομοθετήθηκε τη δεκαετία του 1970 υπό την έντονη επίδραση του περιβαλλοντικού κινήματος.⁷⁶

Παρακάτω παρατίθενται ορισμένες από τις διατάξεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας σε Η.Π.Α. και ΕΕ, όπου α) κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην πληροφόρηση, β) προβλέπεται η συμμετοχή του κοινού και των περιβαλλοντικών οργανώσεων στη διαβούλευση και τη λήψη αποφάσεων και γ) κατοχυρώνεται ρητά το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

Α. Πρόσβαση του κοινού στην πληροφορία

Στις Η.Π.Α. η Πράξη περί Ελευθερίας της Πληροφόρησης (Freedom of Information Act - FOIA) δεσμεύει κάθε αμερικανική δημόσια αρχή να δίνει πληροφορίες στο ενδιαφερόμενο κοινό και δεν περιορίζεται μόνο στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Για την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας του νόμου αυτού και την καταγραφή παραβιάσεων και καταγγελιών, η αμερικανική ΜΚΟ Investigative Reporters and Editors (IRE) έχει δημιουργήσει ένα παρατηρητήριο για τις περιπτώσεις που το κράτος αρνείται να συμμορφωθεί με την υποχρέωσή του να παρέχει πληροφορίες που αφορούν το κοινό.⁷⁷

Το δικαίωμα στην πληροφορία εντοπίζεται και σε άλλους νόμους, όπως:

- Στην Πράξη περί Ελέγχου Τοξικών Ουσιών (Toxic Substances Control Act), που προβλέπει την υποχρεωτική αναφορά για πιθανές επικίνδυνες τοξικές ουσίες.⁷⁸
- Στην Ομοσπονδιακή Πράξη περί Εντομοκτόνων, Μυκητοκτόνων και Τρωκτικόκτονων (Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act-FIFRA), όπου απαιτείται όλοι οι καταχωρίζοντες εντομοκτόνων να αναφέρουν κάθε δυσμενή συνέπεια στο περιβάλλον. Επίσης η Αρχή Περιβαλλοντικής Προστασίας (EPA) υποχρεούται να δημοσιεύει τα αποτελέσματα των δοκιμών και των πειραμάτων στα εντομοκτόνα και στα συστατικά τους.⁷⁹

---

⁷⁶ Βλ. Percival V.R. (1998), *ό.π.*, σελ. 10-14.

⁷⁷ Βλ. IRE, *Freedom of Information*, στο <https://www.ire.org/resource-center/foia/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁷⁸ Βλ. 15 U.S. Code § 2607, *Reporting and retention of information*, ανακτήθηκε από το <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/15/2607> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁷⁹ Βλ. 7 U.S. Code § 136a, *Registration of pesticides*, ανακτήθηκε από το <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/136a> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

- Στην Πράξη περί Ασφαλούς Πόσιμου Νερού (Safe Drinking Water Act-SDWA), όπου απαιτείται να κατατίθενται περιοδικές εκθέσεις για τα επίπεδα μολυντών στο νερό από τις αρμόδιες τοπικές αρχές.⁸⁰

Στην Ε.Ε. εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1990 η Οδηγία 90/313/ΕΟΚ για την Ελεύθερη Πληροφόρηση για Θέματα Περιβάλλοντος, με την οποία οι δημόσιες αρχές είναι υποχρεωμένες να παρέχουν οποιαδήποτε πληροφορία τους ζητηθεί από κάποιο φυσικό ή νομικό πρόσωπο, χωρίς να είναι υποχρεωμένο να αποδείξει ότι έχει κάποιο ενδιαφέρον. Οι δημόσιες αρχές είναι υποχρεωμένες επίσης να εξασφαλίσουν και το πρακτικό μέρος για την παροχή της πληροφορίας σε όσους την αιτούνται. Στην Οδηγία περιγράφονται και οι περιπτώσεις των εξαιρέσεων.⁸¹

Β. Συμμετοχή του κοινού

Στις Η.Π.Α. η πιο ισχυρή κατοχύρωση του δικαιώματος συμμετοχής στα περιβαλλοντικά ζητήματα υπάρχει στην Πράξη περί Εθνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (National Environment Policy Act - NEPA), όπου προβλέπεται η συμμετοχή του κοινού και ιδιωτικών φορέων στο μέγιστο δυνατό βαθμό.⁸²

Επίσης, ως γενικό δικαίωμα στο αμερικανικό δίκαιο (και πιο συγκεκριμένα στην Administrative Procedure Act), κάθε ενδιαφερόμενος ιδιώτης έχει το δικαίωμα να κάνει αίτηση για την έκδοση, την τροποποίηση ή την καταγγελία κάποιου κανονισμού.⁸³ Πρόκειται για μια διάταξη που κατάγεται από τις φιλελεύθερες παραδόσεις της αμερικανικής δημοκρατίας, που δίνει το δικαίωμα στον πολίτη να μπορεί να αμφισβητήσει τις αποφάσεις της νομοθετικής εξουσίας. Το δικαίωμα αυτό έχει αποτελέσει και τη βάση για τη δράση πολλών περιβαλλοντικών ΜΚΟ, ώστε να ξεκινήσουν δικαστικές και πολιτικές μάχες για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος.

Στην Ε.Ε. η Σύμβαση Άαρχους άνοιξε το δρόμο για συμπερίληψη στην ευρωπαϊκή νομοθεσία διατάξεων που προβλέπουν τη συμμετοχή του κοινού. Ορισμένες από τις πιο σημαντικές οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι οποίες εξασφαλίζουν τη συμμετοχή του κοινού είναι οι εξής:

---

⁸⁰ Βλ. 42 U.S. Code § 300g (4), *Enforcement of drinking water regulations, Consumer confidence reports by community water systems*, ανακτήθηκε από το <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/300g-3> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁸¹ Βλ. Οδηγία 90/313/ΕΚ.

⁸² Βλ. Toth B., "Public Participation And Democracy In Practice—Aarhus Convention Principles As Democratic Institution Building In The Developing World", στο *Journal of Land Resources & Environmental Law*, Vol. 30, No. 2, 2010, σελ. 306

⁸³ Βλ. *ό.π.*, σελ. 307.

- Οδηγία 2001/42/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων:

Η περιβαλλοντική αξιολόγηση καθίσταται υποχρεωτική και απαιτείται η δημόσια συμμετοχή στη φάση του σχεδιασμού ενός αναπτυξιακού έργου.⁸⁴

- Οδηγία 2008/1/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Ιανουαρίου 2008, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης:

Όλα τα αιτήματα για έργα που μπορεί να ρυπαίνουν το περιβάλλον πρέπει να είναι διαθέσιμα στο κοινό στον απαραίτητο χρόνο, ώστε να μπορούν να γίνουν σχόλια πριν από την τελική απόφαση της αρμόδιας αρχής.⁸⁵

- Οδηγία 2000/60/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2000 για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων:

Καθίσταται υποχρεωτική η δημόσια διαβούλευση και η συμμετοχή του κοινού στις αποφάσεις για έργα διαχείρισης των λεκανών απορροής των ποταμών.⁸⁶

Γ. Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη

Τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην ευρωπαϊκή νομοθεσία οι κυριότεροι περιβαλλοντικοί νόμοι περιλαμβάνουν διατάξεις που προβλέπουν το δικαίωμα του κοινού να προσβάλει τις αποφάσεις στη δικαιοσύνη. Ιδιαίτερα στο αμερικάνικο περιβαλλοντικό δίκαιο υπάρχει σαφής πρόβλεψη για τη δυνατότητα των πολιτών ή των ενδιαφερόμενων ομάδων να προσφύγουν στη δικαιοσύνη, ασκώντας αγωγές κατά ιδιωτών ή δημόσιων φορέων. Σχεδόν σε όλους τους νόμους του αμερικανικού περιβαλλοντικού δικαίου υπάρχει ρητή αναφορά για το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη, εκτός από την Ομοσπονδιακή Πράξη περί Εντομοκτόνων, Μυκητοκτόνων και Τρωκτικόκτονων.⁸⁷

Στην Ευρώπη αρχικά η ευρωπαϊκή νομοθεσία δεν περιελάμβανε ρητή πρόβλεψη για την προσφυγή στη δικαιοσύνη καθώς το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ήταν

⁸⁴ Βλ. Οδηγία 2001/42/EK, Αρ. 6 & 8.

⁸⁵ Βλ. Οδηγία 2008/1/EC, Αρ. 15.

⁸⁶ Βλ. Οδηγία 2000/60/EK, Αρ. 14.

⁸⁷ Βλ. πιο συγκεκριμένα Percival R., Huiyu Z., "The Role of Civil Society in Environmental Governance in the United States and China", στο *Duke Environmental Law & Policy Forum*, Vol. 24, No. 1, 2013, σελ. 142 (υποσημείωση 8).

σχεδιασμένο στο πλαίσιο μιας διεθνούς συμφωνίας ανάμεσα στα κυρίαρχα κράτη. Αν και τα εθνικά δικαστήρια μπορούσαν να θέσουν προδικαστικές ερωτήσεις στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για την ερμηνεία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το δικαίωμα φυσικών ή νομικών προσώπων να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη βάσει της κοινοτικής νομοθεσίας δεν προβλεπόταν ρητά, μέχρι που το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι στα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών θα μπορούσε να γίνει επίκληση της κοινοτικής νομοθεσίας. Η απόφαση αυτή άνοιξε το δρόμο ώστε πολλές ΜΚΟ να προσφύγουν στα διεθνή δικαστήρια κατά αποφάσεων των εθνικών κυβερνήσεών τους και να ξεκινήσουν δικαστικούς αγώνες και κινητοποιήσεις κατά των κυβερνήσεων και των τοπικών φορέων, πιέζοντάς τους να συμμορφωθούν στα περιβαλλοντικά πρότυπα.⁸⁸

3.4. Ο δικαστικός ακτιβισμός των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.

Τα δικαστικά συστήματα των Η.Π.Α. και της Ε.Ε. παρουσιάζουν αξιοσημείωτες διαφορές. Στηρίζονται σε πολύ διαφορετικές λογικές. Εξαιτίας του αμερικανικού πολιτικού συστήματος, όπου η διάκριση των λειτουργιών των κρατικών οργάνων είναι πολύ πιο σαφής, η δικαιοσύνη είναι σε θέση να μπορεί να αμφισβητήσει πιο εύκολα τις αποφάσεις της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας. Πρόκειται για ένα δικαστικό σύστημα αντιπαραθετικό (adversarial), το οποίο στηρίζεται στη δυσπιστία. Αντίθετα στην Ευρώπη γενικά το δικαστικό σύστημα είναι πιο συναινετικό. Όπως αναφέρει η Rose-Ackerman, συγκρίνοντας τη σχέση της δικαιοσύνης και της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας σε Η.Π.Α. και Γερμανία:

«Ο ανεξάρτητος έλεγχος από τα δικαστήρια έχει μικρό πολιτικό κόστος για τα μέλη του Κογκρέσου. Αντίθετα με το γερμανικό σύστημα, όπου το νομοθετικό σώμα και το εκτελεστικό είναι στενά συνδεδεμένα, [στις Η.Π.Α.] η κριτική αξιολόγηση της γραφειοκρατικής-διοικητικής λήψης αποφάσεων και οι επιθετικές καταδικαστικές αποφάσεις έχουν μικρές πολιτικές συνέπειες για τους ανεξάρτητους νομοθέτες. Ακόμα και αυτοί που ανήκουν στο προεδρικό κόμμα είναι απίθανο να υποστούν πλήγμα και πιθανόν να ευνοηθούν με το να

---

⁸⁸ Βλ. Toth, *ό.π.*, σελ. 317.

αξιοποιήσουν τις καταδικαστικές αποφάσεις ως εφελτήριο για τις δικές τους δράσεις κοινοβουλευτικού ελέγχου.»⁸⁹

Απόρροια αυτής της διαφοράς των συστημάτων είναι ότι στις Η.Π.Α. οι ΜΚΟ και ανεξάρτητοι πολίτες προσφεύγουν πολύ συχνά στα δικαστήρια για να διεκδικήσουν και να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους, όταν θεωρούν ότι πλήττονται, ή τις διεκδικήσεις τους. Οι αμερικάνικες ΜΚΟ ήδη από τη δεκαετία του 1960 είχαν εστιάσει στον δικαστικό ακτιβισμό, ασκώντας αγωγές ή ζητώντας ακρόαση από τις δικαστικές αρχές για τα ζητήματα του περιβάλλοντος. Η Schreurs αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Μια ακόμα σημαντική κατάκτηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων στις Η.Π.Α. κατά τη δεκαετία του 1960 ήταν η επέκταση του δικαιώματος ακρόασής τους από τους δικαστές. Στο παρελθόν οι οργανώσεις είχαν το δικαίωμα να ασκήσουν αγωγή κατά της κυβέρνησης μόνο εάν αυτές ή τα μέλη της υφίσταντο κάποια ζημία είτε σωματική είτε οικονομική. Αυτό περιόριζε τη δυνατότητά τους να εργαστούν για την προστασία του περιβάλλοντος γενικά. Οι φραγμοί αποσύρθηκαν όταν τα δικαστήρια σε μια σειρά σημαντικών υποθέσεων στα μέσα της δεκαετίας του 1960 επέκτειναν το σώμα των ενδιαφερόμενων μερών που θα μπορούσαν να αναζητήσουν μια δικαστική γνωμοδότηση καθώς και τη θεματολογία για την οποία μπορούσε να ζητηθεί ακρόαση. Τη δεκαετία του 1970 οι περιβαλλοντικές οργανώσεις άσκησαν 1.900 αγωγές στα ομοσπονδιακά δικαστήρια. Ιδιαίτερα δραστήριες στο δικαστικό μέτωπο ήταν οι οργανώσεις Natural Resources Defense Council, Environment Defense Fund, Sierra Club Legal Defense Fund και National Wildlife Federation. Πολλές από τις αγωγές τους στηρίχτηκαν στις διατάξεις της Πράξης περί Εθνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (NEPA), όπου υπάρχει η υποχρέωση να διεξάγονται εκτιμήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων για όλα τα έργα που χρηματοδοτούνται από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Επίσης κινήθηκαν νομικά κατά της κυβέρνησης, όταν αδυνατούσε να εφαρμόσει τη νομοθεσία ή όταν δεν μπορούσε να εξαναγκάσει τις περιφέρειες να συμμορφωθούν με τα περιβαλλοντικά πρότυπα.»⁹⁰

---

⁸⁹ Βλ. Rose-Ackerman S., *Controlling Environmental Policy. The Limits of Public Law in Germany and the United States*, Yale University Press, Michigan, 1995, σελ. 15.

⁹⁰ Βλ. Schreurs A.M., *ό.π.*, σελ. 66.

Ο δικαστικός ακτιβισμός των αμερικανικών ΜΚΟ συνεχίστηκε και αργότερα: το 1997 η αμερικανική Αρχή Προστασίας Περιβάλλοντος (EPA) είχε καταγράψει ότι περίπου το 80% των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων καταλήγουν να εκδικάζονται στα δικαστήρια.⁹¹

Δεν είναι τυχαίο ότι υπάρχουν αρκετές ΜΚΟ που έχουν συσταθεί αποκλειστικά για να δίνουν νομικές συμβουλές και συνηγορία (πολλές φορές και χωρίς χρέωση) σε όσους καταφεύγουν στα δικαστήρια για την προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Sierra Club, το οποίο ίδρυσε ξεχωριστή οργάνωση για τα νομικά ζητήματα: το Sierra Club Legal Defense Fund, που αργότερα μετονομάστηκε σε Earthjustice. Σήμερα η Earthjustice διαθέτει πάνω από 100 νομικούς που χειρίζονται περίπου 300 ενεργές υποθέσεις και συνολικά έχει υπερασπιστεί στα δικαστήρια πάνω από 1.000 υποθέσεις χωρίς χρέωση.⁹²

Στην Ευρώπη αντίθετα οι αποφάσεις της εκτελεστικής εξουσίας έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα και το κέντρο βάρους της δράσης των περιβαλλοντικών οργανώσεων τοποθετείται στη φάση λήψης των πολιτικών αποφάσεων και όχι τόσο στην ακύρωση ή την τροποποίησή τους μέσω των δικαστηρίων. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας το ενδιαφέρον για το περιβάλλον ήταν πολύ περιορισμένο. Η θεσμοποίηση του περιβάλλοντος ξεκινάει τη δεκαετία του 1980 και πιο συγκεκριμένα με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986), όπου για πρώτη φορά η περιβαλλοντική προστασία αποκτάει νομική βάση σε κοινοτικό επίπεδο. Από τη στιγμή αυτή και μετά σημειώνεται μια αύξηση των δικαστικών αγώνων για το περιβάλλον από μια σειρά ΜΚΟ. Αυτή η έκρηξη του δικαστικού ακτιβισμού είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν οι συνθήκες για την εμφάνιση ενός ευρωπαϊκού περιβαλλοντικού λόμπι και στο επίπεδο των δικαστικών διαμαχών.⁹³

Οι Löfsted και Vogel παρουσιάζουν ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια τάση τα δύο δικαστικά συστήματα να δανείζονται στοιχεία που έχει το ένα και λείπουν από το άλλο. Έτσι, ενώ στις Η.Π.Α. γίνεται προσπάθεια μέσα από τη νομοθεσία να έρχονται σε συνεννόηση με τη βιομηχανία για να αποφεύγονται οι περιττές δικαστικές διαμάχες, στην Ευρώπη η τάση είναι να ακολουθούν πιο αυστηρές προδιαγραφές προς τη βιομηχανία.⁹⁴

---

⁹¹ Βλ. Löfsted E.R., Vogel D., "The Changing Character of Regulation: A Comparison of Europe and the United States", στο *Risk Analysis*, Vol. 21, No 3, 2001, σελ. 400.

⁹² Βλ. Earthjustice, *Our History*, στο http://earthjustice.org/about/our_history (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

⁹³ Βλ. Cichowski A.R., *ό.π.*, σελ. 220.

⁹⁴ Βλ. Löfsted E.R., Vogel D., *ό.π.*, σελ. 400-401.

Στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1990 το νομοθετικό και δικαστικό σύστημα αντιμετώπισε μια κρίση λόγω των περιβαλλοντικών και διατροφικών σκανδάλων (τρελές αγελάδες, οικονομικά σκάνδαλα με ανάμειξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αμφισβητήσεις για τη δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κ.λπ.). Η απάντηση της Επιτροπής ήταν να εξασφαλίσει μεγαλύτερη διαφάνεια στο νομοθετικό σύστημα και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή του κοινού και να αναβαθμίσει τη συμμετοχή των ΜΚΟ στη νομοπαρασκευαστική διαδικασία.⁹⁵

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η υπογραφή και επικύρωση της Σύμβασης Άαρχους αποτελεί ένα δεσμευτικό πλαίσιο για την Ε.Ε. στο ζήτημα της προσφυγής του ενδιαφερόμενου κοινού στη δικαιοσύνη, αλλά η εφαρμογή της πάντα παραμένει ένα επίδικο για τις ίδιες της ΜΚΟ. Το πιο πρόσφατο περιστατικό είναι η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στις 13 Ιανουαρίου 2015 να ανακαλέσει την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου, η οποία δικαίωνε την προσφυγή των ΜΚΟ κατά της Ευρωπαϊκή Επιτροπής, ζητώντας να έχουν πρόσβαση στη διαδικασία εσωτερικού επανελέγχου κάποιων αποφάσεών της. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επικαλείται ότι η πρόσβαση στις εσωτερικές διαδικασίες επιτρέπεται μόνο σε περιπτώσεις όπου συζητούνται «μέτρα ατομικού περιεχομένου». Το European Environmental Bureau χαρακτήρισε την απόφαση αυτή ως μια ακόμα παραβίαση του γράμματος και του πνεύματος της Σύμβασης Άαρχους.⁹⁶

---

⁹⁵ Βλ. Löfsted E.R., Vogel D., *ό.π.*, σελ. 403.

⁹⁶ Βλ. EEB, *ECJ Rulings a Setback for Environmental Democracy*, 13 January 2015, στο <http://www.eeb.org/EEB/index.cfm/news-events/news/ecj-rulings-a-setback-for-environmental-democracy/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Κεφάλαιο 4

Η δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ

στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε.

4.1. Ο ρόλος των ΜΚΟ στην περιβαλλοντική διακυβέρνηση στις αναπτυγμένες δημοκρατικές κοινωνίες

Πόσο αποτελεσματική και καθοριστική είναι η παρουσία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στην υλοποίηση των περιβαλλοντικών πολιτικών στις κοινωνίες με σταθερά πολιτικά συστήματα και αναπτυγμένη δημοκρατική εκπροσώπηση; Στο σημείο αυτό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των Benrauer, Böhmelt και Koubi, οι οποίοι πραγματοποίησαν μια ποσοτική έρευνα συσχέτισμού των επικυρώσεων των διεθνών περιβαλλοντικών συνθηκών με την παρουσία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε μία χώρα. Το συμπέρασμά τους είναι το λεγόμενο «παράδοξο της κοινωνίας των πολιτών»: ισχυρίζονται δηλαδή ότι η βαρύτητα των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα είναι πολύ πιο περιορισμένη συγκριτικά με καθεστώτα ανελεύθερα και αυταρχικά. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται σε τρία κυρίως επιχειρήματα: α) Στις δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχουν πολλαπλά κανάλια υποστήριξης του αιτήματος της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και δεν εκφράζεται μόνο από τις περιβαλλοντικές οργανώσεις, β) τα πολιτικά κόμματα έχουν ισχυρούς λόγους να εφαρμόσουν μια πράσινη πολιτική ακόμα κι αν οι περιβαλλοντικές οργανώσεις δεν είναι τόσο δυνατές, και γ) στις δημοκρατίες υπάρχει πληθώρα υποκειμένων συλλογικής δράσης και έτσι οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δεν κατέχουν την αποκλειστικότητα στη διεκδίκηση των περιβαλλοντικών αιτημάτων.⁹⁷

Παρά το γεγονός ότι σε πλουραλιστικές κοινωνίες, όπως είναι οι Η.Π.Α και οι χώρες της Ε.Ε., υπάρχει πληθώρα υποκειμένων και δρώντων, οι ΜΚΟ καταφέρουν και απολαμβάνουν ένα μεγάλο ποσοστό κοινωνικής νομιμοποίησης ανάμεσα στους πολίτες, ενώ ταυτόχρονα το ενδιαφέρον για περιβαλλοντικά ζητήματα διευρύνεται συνεχώς. Σύμφωνα με το *Ευρωβαρόμετρο για το Περιβάλλον*, μια ετήσια έρευνα που πραγματοποιείται για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 95% των Ευρωπαίων πολιτών θεωρούν ότι η

---

⁹⁷ Βλ. Benrauer T., Böhmelt T., Koubi V, "Is there a Democracy-Civil Society Paradox in Global Environmental Governance?", στο *Global Environmental Politics*, Vol. 13, No 1, February 2013, σελ. 89.

προστασία του περιβάλλοντος είναι ένα σημαντικό θέμα σε προσωπικό επίπεδο.⁹⁸ Το 77% απάντησε ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν άμεση επίπτωση στη ζωή τους και ένα 85% ότι θεωρεί πως μπορεί να παίξει κάποιο ρόλο στην προστασία του περιβάλλοντος.⁹⁹ Το σημαντικό εύρημα της έρευνας για τις περιβαλλοντικές οργανώσεις, που μαρτυράει και την αξιοπιστία που απολαμβάνουν, είναι ότι θεωρούνται ως μία από τις πιο αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης: στην ερώτηση «ποιον εμπιστεύεστε περισσότερο για την παροχή αξιόπιστων πληροφοριών σχετικά με τα περιβαλλοντικά θέματα» το 40% απαντάει τους επιστήμονες και το 37% τις περιβαλλοντικές οργανώσεις.¹⁰⁰ Στις Η.Π.Α, λόγω της ύπαρξης ενός σημαντικού ρεύματος περιβαλλοντικού σκεπτικισμού, τα ποσοστά για το ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντικά θέματα είναι σαφώς μειωμένα συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά, αλλά πάντως παραμένουν πλειοψηφικά. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα που πραγματοποίησε το 2014 το Πανεπιστήμιο Yale σε συνεργασία με το Associated Press για την Κλιματική Αλλαγή, το 56% των ερωτώμενων θεωρούν ότι η υπερθέρμανση του πλανήτη είναι ένα πραγματικό γεγονός και το 50% ζητούν οι Η.Π.Α. να αναλάβει ηγετικό ρόλο σε παγκόσμιο επίπεδο για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Χαρακτηριστικό της έρευνας αυτής είναι ότι υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό ερωτώμενων που απαντάει ότι δεν έχει διαμορφωμένη άποψη.¹⁰¹ Όσον αφορά τη στάση των αμερικανικών περιβαλλοντικών οργανώσεων η εταιρία Gallup, η οποία διενεργεί περιοδικές έρευνες της κοινής γνώμης για το περιβάλλον, καταγράφει ότι τον Μάρτιο του 2015 το 16% των ερωτώμενων δηλώνει ενεργό μέλος κάποιας περιβαλλοντικής οργάνωσης, το 41% συμπαθούντες αλλά όχι ενεργά μέλη, το 30% ουδέτεροι και το 11% στέκεται αρνητικά απέναντί τους.¹⁰²

Τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. οι περιβαλλοντικές οργανώσεις έχουν κατακτήσει την αποδοχή τους από σημαντικό τμήμα της κοινωνίας μέσα από την καθημερινή τους δράση και το ρόλο τους στην προστασία του περιβάλλοντος. Ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μπορεί να έχει η κάθε ΜΚΟ ξεχωριστά (βαθμός οργανωτικότητας, ριζοσπαστικότητα, ενσωμάτωση στις κρατικές πολιτικές, κ.λπ.), υπάρχουν κάποιες βασικές διαδικασίες πάνω στις οποίες αρθρώνεται η δράση τους στο σύγχρονο περιβαλλοντικό

---

⁹⁸ Βλ. TNS Opinion & Social, *Attitudes of European citizens towards the environment*, Σεπτέμβριος 2014, σελ. 6, στο http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_416_en.pdf (προσβάσιμο στις 2/10/2015)

⁹⁹ Βλ. TNS Opinion & Social, *ό.π.*, σελ. 7-9.

¹⁰⁰ Βλ. TNS Opinion & Social, *ό.π.*, σελ. 16.

¹⁰¹ Βλ. AP-NORC Center for Public Affairs Research, *American Attitudes about Global Warming and Energy Policy: Issue Brief*, Δεκέμβριος 2014, στο <http://www.apnorc.org/projects/Pages/HTML%20Reports/american-attitudes-about-global-warming-and-energy-policy-issue-brief.aspx> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

¹⁰² Βλ. Gallup, *Environment*, στο <http://www.gallup.com/poll/1615/environment.aspx> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

μοντέλο διακυβέρνησης των δυτικών κοινωνιών, όπως οι Η.Π.Α. και οι χώρες της Ε.Ε. Οι κύριες λειτουργίες τους μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

- Η δυνατότητα διαπραγματεύσεων

Οι ΜΚΟ αποτελούν τον συνήγορο των πολιτών και των κοινωνικών κινημάτων, συμμετέχοντας ενεργά στη διαμόρφωση της άσκησης πολιτικής και διαμόρφωσης της νομοθεσίας. Αντλούν τη δυναμική τους κυρίως από δύο στοιχεία: α) την ικανότητά τους να οργανώνουν εκστρατείες ενημέρωσης και επηρεασμού της κοινής γνώμης, και β) τη δυνατότητά τους να παρουσιάσουν εναλλακτικές προτάσεις στηριγμένες σε επιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση.

- Ο διεθνής τους χαρακτήρας

Οι περισσότερες ΜΚΟ πλέον είναι ενταγμένες σε κάποιο διεθνές δίκτυο αντίστοιχων οργανώσεων. Ακόμα και αυτές που δεν έχουν οργανικές σχέσεις με το εξωτερικό και εστιάζουν αποκλειστικά σε εθνικές ή τοπικές δράσεις, συνήθως είναι σε θέση να μεταφέρουν γνώσεις, εμπειρίες και πρακτικές που έρχονται από άλλες χώρες. Η διεθνής εξωστρέφειά των ΜΚΟ τις καθιστά σημαντικούς παράγοντες στην επίλυση προβλημάτων και στη μεταφορά τεχνογνωσίας και εμπειρίας, αναβαθμίζοντας έτσι την αξιοπιστία και την αποτελεσματικότητά τους σε ένα θέμα, όπως το περιβάλλον, που έχει έναν εγγενώς διεθνή χαρακτήρα.

- Η κοινωνική νομιμοποίησή τους

Αναγνωρίζονται πλέον και νομικά και κοινωνικά ως οργανικοί δρώντες του συστήματος περιβαλλοντικής διακυβέρνησης σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Οι ίδιες οι κυβερνήσεις πλέον στρέφονται προς αυτές αναζητώντας συμβουλές, καθοδήγηση και τεκμηρίωση. Η συμμετοχή τους σε κάποιο έργο προσθέτει ένα επιπλέον κριτήριο αξιοπιστίας από τη σκοπιά της κοινωνίας των πολιτών.

- Η επιμονή στη διαφάνεια

Γίνονται οι εγγυητές της διαφάνειας, καθώς λειτουργούν ως ανεξάρτητοι φορείς που μπορούν να εποπτεύσουν τις διαδικασίες και ταυτόχρονα να εγγυηθούν τη δημοσίευση και εξωτερική χρήση τόσο των αποτελεσμάτων όσο και των διαδικασιών που ακολουθήθηκαν.¹⁰³

---

¹⁰³ Βλ. Princen T., Finger M., *ό.π.*, σ. 31-33.

4.2. Οι κύριες κατηγοριοποιήσεις των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.

Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δεν αποτελούν σήμερα μια ενιαία κατηγορία. Ανάμεσα στον μακρύ κατάλογο των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε. μπορούν να χρησιμοποιηθούν πολλαπλά κριτήρια για την ταξινόμησή τους.

Ένα βασικό σημείο διάκρισής τους είναι ο τρόπος δράσης και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε:

A. Ακτιβίστικες ΜΚΟ

Πρόκειται για τις ΜΚΟ που αντλούν τη χρηματοδότησή τους κυρίως μέσα από τις συνδρομές των μελών τους και την οικονομική συνδρομή φίλων και συμπαθούντων. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων οργανώσεων είναι η Greenpeace και οι Friends of Earth.

B. Συμβουλευτικές ΜΚΟ

Πρόκειται για ΜΚΟ που κυρίως αντλούν τη χρηματοδότησή τους από την ικανότητά τους να προσφέρουν συμβουλευτικές υπηρεσίες σε νομικά, τεχνικά και επιστημονικά θέματα. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις οργανώσεων αυτή της κατηγορίας είναι το Center for International Environmental Law (CIEL), το Foundation for International Environmental Law and Development (FIELD).

Υπάρχουν αρκετές ΜΚΟ που μπορούν να συμπεριληφθούν εξίσου και στις δύο κατηγορίες, όπως είναι η World Wildlife Federation, το Environmental Defense Fund.¹⁰⁴

Επίσης οι ΜΚΟ μπορούν να διακριθούν με βάση τις στρατηγικές που αναπτύσσουν:

A. Εσωτερική στρατηγική

Πρόκειται για τις οργανώσεις που ενδιαφέρονται κυρίως να παρέχουν λύσεις και απαντήσεις στις κυβερνήσεις και στους διαπραγματευτές των χωρών τους. Συμβάλλουν κυρίως στην παραγωγή μελετών και εκθέσεων για συγκεκριμένα θέματα και συνεισφέρουν στην παραγωγή

---

¹⁰⁴ Gulbrandsen H.L., Andresen S., "NGO Influence in the Implementation of the Kyoto Protocol: Compliance, Flexibility Mechanisms, and Sinks", στο *Global Environmental Politics*, Vol. 4, No. 4, MIT, 2004, σελ. 56.

γνώσης και τεκμηρίωσης. Σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται και οι περισσότερες περιβαλλοντικές ΜΚΟ που βρίσκονται στις Η.Π.Α.

Β. Εξωτερική στρατηγική

Πρόκειται για τις οργανώσεις που πιέζουν για συμμόρφωση με τις διεθνείς συμφωνίες ασκώντας πίεση στις αρμόδιες αρχές και τις κυβερνήσεις μέσα από την πραγματοποίηση εκστρατειών για συγκεκριμένα θέματα, όπως είναι η αποστολή επιστολών διαμαρτυρίας, συγκεντρώσεις, κινητοποιήσεις, οργάνωση μποϊκοτάζ, κ.λπ. Ο στόχος εδώ είναι κυρίως η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, γεγονός που προκαλεί πίεση στις κυβερνήσεις να πάρουν μέτρα ή να συμμορφωθούν με τις επιταγές των διεθνών συμβάσεων.

Γ. Διπλή στρατηγική

Υπάρχουν περιβαλλοντικές ΜΚΟ (όπως η Greenpeace και η World Wildlife Federation) οι οποίες συνδυάζουν και τις δύο στρατηγικές.¹⁰⁵

Στα παραρτήματα I και II έχουν συγκεντρωθεί οι βασικές περιβαλλοντικές οργανώσεις που λειτουργούν σήμερα στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε. αντίστοιχα με μια σύντομη περιγραφή της δράσης του. Από μια απλή ανάγνωση του καταλόγου συμπεράνει κανείς ότι υπάρχει μια σαφής εξειδίκευση πλέον της πρακτικής και της θεματολογίας των περισσότερων ΜΚΟ. Το γεγονός αυτό είναι ακριβώς απόρροια της μακρόχρονης παρουσίας των περιβαλλοντικών οργανώσεων στην προσπάθεια υπεράσπισης του περιβάλλοντος. Ταυτόχρονα η εξειδίκευση αυτή απαντάει και στην αντίστοιχη ζήτηση από τη μεριά της κοινωνίας για πιο τεκμηριωμένες απαντήσεις σε πολύπλοκα ζητήματα.

4.3. Η δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.:

Από τους θεσμούς στο κοινωνικό πεδίο

Τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ αναπτύσσουν μια πλούσια δράση στο ζήτημα της ευαισθητοποίησης της κοινωνίας γύρω από τα ζητήματα του περιβάλλοντος και της κοινωνικής δικαιοσύνης, Σε αντίθεση με τα πολιτικά κόμματα που ο τελικός στόχος των όποιων δράσεών τους είναι η διαχείριση της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ αρθρώνουν τη δράση τους γύρω από

---

¹⁰⁵ Βλ. *ό.π.*, σελ. 56-57.

καμπάνιες ανάδειξης των σύγχρονων προκλήσεων για τη βιωσιμότητα του πλανήτη, προσπαθώντας να διατυπώσουν διεκδικήσεις συγκεκριμένων αιτημάτων.

Στο επίπεδο της δράσης των ΜΚΟ παρατηρείται μια ταυτότητα όσον αφορά τα πεδία παρέμβασης σε Η.Π.Α. και Ε.Ε. Σε γενικές γραμμές η φύση των λειτουργιών τους δεν παρουσιάζει αξιοσημείωτες διαφορές, αν και μπορούν να εντοπιστούν αποκλίσεις στην ιεράρχηση, το περιεχόμενο, την έμφαση. Στην πραγματικότητα οι πιο σημαντικές διαφορές δεν εντοπίζονται ανάμεσα στις αμερικανικές και ευρωπαϊκές οργανώσεις, αλλά κυρίως ανάμεσα στις ΜΚΟ που έχουν ένα πιο θεσμικό χαρακτήρα και στις πιο ριζοσπαστικές. Έτσι λοιπόν υπάρχουν ΜΚΟ που μόνο κατ' όνομα μπορούν να χαρακτηριστούν ως «μη κυβερνητικές», καθώς είναι εντελώς ενταγμένες στη στρατηγική και τους σχεδιασμούς των κυβερνήσεων και των κρατικών οργάνων. Υπάρχουν άλλες ΜΚΟ που διατηρούν την ανεξαρτησία τους από τις κυβερνήσεις, αλλά περιορίζονται σε ένα συμβουλευτικό ρόλο προς τα κράτη ή τους διεθνείς οργανισμούς. Και τέλος υπάρχουν και ριζοσπαστικές ΜΚΟ που η βασική τους προτεραιότητα είναι η ανάπτυξη κινημάτων βάσης, εντελώς ανεξάρτητα από τις κυβερνήσεις και τους επίσημους θεσμικούς φορείς.

Στην κατεύθυνση αυτή, πολλές ΜΚΟ συμμετέχουν σε εγχειρήματα κοινωνικής και συνεργατικής οικονομίας και στο πλαίσιο αυτό επιδιώκουν να αναπτύξουν μοντέλα διαχείρισης της οικονομίας, της παραγωγής και της διάθεσης προϊόντων. Τα εγχειρήματα αυτά έχουν έναν σημαντικό συμβολισμό, αλλά ταυτόχρονα αποτελούν και πεδία πειραματισμού για το πρότυπο μιας ανάπτυξης βασισμένης στο σεβασμό του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης.

4.4. Η άσκηση πίεσης (lobbying) των ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η διασύνδεση των περιβαλλοντικών οργανώσεων με τα επίσημα όργανα της Ένωσης άρχισε να γίνεται πιο έντονη κατά τη δεκαετία του 1980, όταν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ξεκίνησε να ενσωματώνει το περιβάλλον στο στρατηγικό της σχεδιασμό. Μια σειρά περιβαλλοντικών δικτύων δημιουργήθηκαν ή έστησαν γραφεία στις Βρυξέλλες για να μπορούν να είναι κοντά στα κέντρα λήψης αποφάσεων και να μπορούν να μιλούν με τους ανθρώπους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, λαμβάνοντας υπόψη τον σημαίνοντα ρόλο της στις αποφάσεις για τα περιβαλλοντικά ζητήματα στην Ευρώπη. Επιπλέον με τον τρόπο αυτό είχαν τη δυνατότητα να επωφεληθούν των ευκαιριών και των δυνατοτήτων που η

ίδια η Ε.Ε. έδινε για τη δημιουργία και την παραπέρα ανάπτυξη των περιβαλλοντικών οργανώσεων. Οι ευρωπαϊκές περιβαλλοντικές ΜΚΟ είχαν την ευκαιρία να έχουν συγκεντρώσει το ενδιαφέρον τους και την άσκηση πίεσης (lobbying) προς συγκεκριμένα όργανα και θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης και για το λόγο αυτό επεδίωξαν να ιδρύσουν γραφεία/παραρτήματα στις Βρυξέλλες, όπου ήταν και η καρδιά των πολιτικών εξελίξεων και αποφάσεων της Κοινότητας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rootes:

«Έτσι, η Coordination Européenne des Amis de la Terre (CEAT), ο ευρωπαϊκός συντονισμός των Friends of the Earth (FoE), ίδρυσε το γραφείο της στις Βρυξέλλες το 1985 και ύστερα ακολούθησε η Climate Action Network το 1989, αν μη τι άλλο για να λειτουργήσει συμβουλευτικά ως προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Σε μερικές περιπτώσεις η σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα είναι ακόμα πιο άμεση: Το European Environmental Bureau (EEB) δημιουργήθηκε το 1974 με χρηματοδότηση από τη Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ως μέρος του Α΄ Περιβαλλοντικού Προγράμματος Δράσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της ανάγκης της για ένα ευρέως αντιπροσωπευτικό φόρουμ, που θα έφερνε μαζί μέλη περιβαλλοντικών οργανώσεων από όλη την Ευρώπη. Μέχρι το 1999 συσπείρωσε 130 οργανώσεις σε 24 χώρες. Όμως, παράλληλα με το δίκτυο αυτό, γραφεία στις Βρυξέλλες άνοιξαν και δίκτυα που ασχολούνται με πιο εξειδικευμένα θέματα. Για να μειωθεί ο κατακερματισμός που θα δημιουργούσε αυτή η κατάσταση, φτιάχτηκε ένα δίκτυο “ομπρέλα”, αρχικά αποτελούμενο από οργανώσεις όπως το European Environmental Bureau, οι Friends of Earth, η Greenpeace και το World Wildlife Federation, που μετά ονομάστηκε η “Ομάδα των 8”.»¹⁰⁶

Σήμερα, η «Ομάδα των 8» έχει μετεξελιχτεί στην Green 10: πρόκειται για ένα δίκτυο που συσπειρώνει δέκα από τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές ΜΚΟ στην Ευρώπη και αποτελεί το βασικό τους εργαλείο άσκησης πίεσης προς τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. Έχοντας ως έδρα τις Βρυξέλλες, η κύρια αποστολή του δικτύου είναι να εξασφαλίσει την πιστή τήρηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τη συμπερίληψη της

---

¹⁰⁶ Βλ. Rootes C., *ό.π.*, σελ. 416.

«πράσινης» οπτικής σε οποιαδήποτε απόφαση της Ε.Ε. και την καθοριστική παρέμβασή της στις διεθνείς περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις.¹⁰⁷

Μετά τις ευρωπαϊκές εκλογές του 2014 δημοσίευσαν ένα μανιφέστο δέκα θέσεων που συμπυκνώνει τα βασικά αιτήματά τους προς την πολιτική ηγεσία της Ε.Ε. και το νέο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Συγκεκριμένα διεκδικούν:

- Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας βασισμένες στη λογική της Βιώσιμης Ανάπτυξης και μετατόπιση της φορολόγησης από την εργασία στην κατανάλωση.
- Υιοθέτηση από την Ε.Ε. φιλόδοξων και δεσμευτικών στόχων για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, την εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου και την ενεργειακή αποδοτικότητα για το 2030.
- Τερματισμό της επιταχυνόμενης απώλειας βιοποικιλότητας στην Ευρώπη.
- Εφαρμογή ολοκληρωμένων πολιτικών για τη μείωση χρήσης φυσικών πόρων και τη διαχείριση των αποβλήτων.
- Υιοθέτηση μέτρων για τη μείωση χρήσης φυτοφαρμάκων και αντικατάσταση των επικίνδυνων χημικών ουσιών.
- Περιορισμό της ατμοσφαιρικής ρύπανσης σύμφωνα με τα όρια υγείας που θέτει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας.
- Τερματισμό της αποψίλωσης και υποβάθμισης των δασών στην Ευρώπη και τον κόσμο.
- Απόρριψη οποιασδήποτε συμφωνίας ελεύθερου εμπορίου –ιδιαίτερα με τις Η.Π.Α και τον Καναδά– που θα θέσει σε κίνδυνο τα περιβαλλοντικά πρότυπα ασφάλειας.
- Αναβάθμιση της προβληματικής του περιβάλλοντος στις συζητήσεις για τους αναπτυξιακούς στόχους καταπολέμησης της παγκόσμιας φτώχειας.
- Εξασφάλιση του δικαιώματος των πολιτών στην πληροφόρηση, τη συμμετοχή και τη δικαιοσύνη.¹⁰⁸

Το γεγονός λοιπόν ότι η περιβαλλοντική πολιτική στην Ένωση καθορίζεται αποφασιστικά από τα θεσμικά όργανά της και πλέον το μεγαλύτερο μέρος των ζητημάτων προσεγγίζονται μέσα από τις οδηγίες και του κανονισμούς σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχει ως

---

¹⁰⁷ Βλ. Green 10, *About us*, στο <http://www.green10.org/about-us/> (προσβάσιμο στις 23/9/2015). Οι δέκα ΜΚΟ που αποτελούν τμήμα του δικτύου είναι: BirdLife Europe, Partnership for Nature and People, CEE BankWatch Network, European Environmental Bureau, HEAL, Greenpeace, WWF, Transport and Environment, Friends of Earth Europe, Nature Friends.

¹⁰⁸ Βλ. Green 10, *The Green 10 top ten demands for the new European Parliament – September 2014*, στο <http://www.green10.org/publications/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

συνέπεια το κέντρο της άσκησης πίεσης των ΜΚΟ να έχει μεταφερθεί στις Βρυξέλλες και στο Στρασβούργο. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι έχει εκλείψει η ανάγκη επηρεασμού των εθνικών κυβερνήσεων, καθώς η υλοποίηση των αποφάσεων αυτών σε μεγάλο βαθμό παραμένει στο επίπεδο των κρατών-μελών. Επιπλέον οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ έχουν πλήρη συνείδηση ότι η άσκηση πίεσης σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο παίζει σημαντικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και στο ευρωενωσιακό, καθώς στην Ε.Ε. οι στρατηγικές αποφάσεις και κατευθύνσεις συνεχίζουν να λαμβάνονται σε διακυβερνητικό επίπεδο.¹⁰⁹

Η Ε.Ε. διαθέτει μια σειρά από θεσμοθετημένα συμβουλευτικά όργανα (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Επιτροπή των Περιφερειών) καθώς και διαδικασίες που επιτρέπουν σε διάφορες ομάδες πίεσης και συμφερόντων να μπορούν να παρεμβαίνουν κατά τη διαδικασία νομοπαραγωγής. Η επίδραση αυτή δεν είναι μονοσήμαντη για τις φιλοπεριβαλλοντικές οργανώσεις. Αντίστοιχα αναπτύσσονται λόμπι των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας, που προσπαθούν να επηρεάσουν με τη σειρά τους την εξέλιξη των πραγμάτων, έχοντας ως μεγάλο πλεονέκτημα την οικονομική ισχύ. Όμως το γεγονός ότι οι αποφάσεις στην Ε.Ε. παραμένουν αποκεντρωμένες και η στρατηγική καθορίζεται ακόμα σε διακυβερνητικό επίπεδο δυσκολεύει την αποστολή τους. Ο συσχετισμός δύναμης μεταξύ των κρατών μελών έχει καθοριστική σημασία και παράλληλα οι εθνικές κυβερνήσεις λογοδοτούν σε πολύ περισσότερα ακροατήρια. Τα στοιχεία αυτά εξασθενίζουν σε έναν ορισμένο βαθμό τη διαπραγματευτική ισχύ της βιομηχανίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι παθητική ή ανήμπορη να καθορίσει τις πολιτικές αποφάσεις, αλλά ότι αντιμετωπίζει μεγαλύτερα εμπόδια για να ασκήσει επιρροή, καθώς θα πρέπει να το πράξει και στο επίπεδο των κρατών-μελών.¹¹⁰ Το αποτέλεσμα είναι η αποτελεσματικότητα της πίεσης τους να μειώνεται, αν και μάλλον παραμένει κυρίαρχη, καθώς οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν να αντιμετωπίσουν με πιο άμεσο τρόπο την πίεση της κοινής γνώμης και της αντιπολίτευσης των πράσινων κόμματος.

Όπως αναφέρουν οι Τσάλτας και Πλατιάς, αποτιμώντας την αποτελεσματικότητα των περιβαλλοντικών ομάδων πίεσης στο πλαίσιο της Ε.Ε.:

«Συνολικά, παρατηρείται, ότι η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών, συνήθως, αποδεικνύεται σχετικά επιτυχής ως προς τη διαμόρφωση της ατζέντας και την

---

¹⁰⁹ Βλ. Rootes C., *ό.π.*, σ. 419.

¹¹⁰ Βλ. Wälti S., "Intergovernmental Management of Environmental Policy in the United States and the EU", στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009, σ. 48.

επιρροή της πολιτικής στα πρώιμα στάδια· εμφανίζεται όμως λιγότερο ικανή να διατηρήσει την επιρροή της στην ίδια ένταση μέχρι την τελική φάση της διαδικασίας. (...)

Μολονότι δεν υφίσταται μια μηχανιστική σχέση μεταξύ της αποτελεσματικότητας με την οποία οι ομάδες πίεσης προωθούν τα συμφέροντά τους και της οικονομικής βάσης που διαθέτουν για το σκοπό αυτό, είναι προφανές ότι η κινητοποίηση ικανών οικονομικών μέσων αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες επιτυχίας. Ως προς αυτό διαπιστώνεται, συνεπώς, μια σημαντική υπεροχή των οικονομικών έναντι των περιβαλλοντικών συμφερόντων. Η Επιτροπή, επιζητώντας ευρωπαϊκές λύσεις που να ανταποκρίνεται στην καλύτερη δυνατή πολιτική, επιδιώκει την εξισορρόπηση της δομικής αυτής ανισότητας των μέσων. Η οικονομική υποστήριξη, αλλά και η προνομιακή αντιμετώπιση καταξιωμένων στον ευρωπαϊκό χώρο περιβαλλοντικών οργανώσεων από την Επιτροπή δεν αίρουν, ωστόσο, μια πραγματικά διαμορφωμένη κατάσταση.»¹¹¹

4.5. Η άσκηση πίεσης (lobbying) των αμερικανικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Αντίστοιχα, στις Η.Π.Α. οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ αφιερώνουν ένα μεγάλο τμήμα των δραστηριοτήτων τους στην άσκηση πολιτικής πίεσης. Το πολιτικό περιβάλλον στο οποίο καλούνται όμως να δράσουν είναι αρκετά πιο εχθρικό, καθώς και τα δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας δεν έχουν ιδιαίτερη αναφορά στα ζητήματα του περιβάλλοντος, αν και οι Δημοκρατικοί στέκονται πιο φιλικά συγκριτικά με τους Ρεπουμπλικάνους. Εξαιτίας του αμερικανικού πολιτικού και του κομματικού συστήματος, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δεν είναι ενσωματωμένες στις κυβερνητικές δομές.

Πάντως ένα μεγάλο μέρος της δράσης τους είναι η άσκηση επιρροής κατευθείαν στην εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η οργάνωση League of Conservation Voters (LCV). Πρόκειται για μια οργάνωση που αποτελείται τόσο από μέλη των Δημοκρατών όσο και των Ρεπουμπλικάνων και επιδιώκει την ενημέρωση των

---

¹¹¹ Βλ. Τσάλτας Ι.Γ., Πλατιάς Χ., *ό.π.*, σελ. 99.

ψηφοφόρων για τη στάση των υποψηφίων και από τα δύο κόμματα, ώστε οι ψηφοφόροι να επιλέξουν τους υποψηφίους που στέκονται πιο φιλικά στα θέματα του περιβάλλοντος.¹¹²

Στο πεδίο της άσκησης πίεσης (lobbying) η πιο σημαντική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις περιβαλλοντικές ΜΚΟ των Η.Π.Α. και της Ευρώπης είναι ότι οι τελευταίες δεν έχουν να αντιμετωπίσουν την παρέμβαση της βιομηχανίας στον ίδιο βαθμό και ένταση, όπως γίνεται στις Η.Π.Α. μέσα από ομάδες επιστημόνων ή ΜΚΟ που χρηματοδοτούνται από τις μεγάλες εταιρείες.

Στις Η.Π.Α. οι επιχειρήσεις έχουν αναπτύξει ένα ισχυρό λόμπι για την άσκηση πίεσης στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση και στα νομοθετικά σώματα. Ένας λόγος της αυξημένης επιρροής τους είναι η άμεση χρηματοδότηση των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας της χώρας κατά τη διάρκεια των εκστρατειών τους τόσο για τις προεδρικές εκλογές όσο και για το νομοθετικό σώμα.¹¹³ Στις Η.Π.Α. η επιρροή αυτών των κύκλων μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική, καθώς α) το κέντρο αποφάσεων είναι πολύ πιο συγκεντρωμένο, β) κυριαρχεί ιδεολογικά η αντίληψη της ρύθμισης των προβλημάτων μέσω των μηχανισμών της αγοράς και γ) ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης φαίνεται ότι έχει επηρεαστεί από την επιχειρηματολογία του επιχειρηματικού λόμπι.

Σήμερα, οι αμερικανικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ εστιάζουν τη δράση τους στα εξής θέματα:

- Clean Power Plan

Πρόκειται για μια καμπάνια υποστήριξης του σχεδίου του προέδρου Ομπάμα να θέσει δεσμευτικούς στόχους στη βιομηχανία και στις πολιτείες για την εκπομπή ρύπων διοξειδίου του άνθρακα. Την καμπάνια αυτή τη στηρίζουν οι περισσότερες περιβαλλοντικές ΜΚΟ, θεωρώντας ότι είναι ένα πρώτο αλλά σημαντικό βήμα για μια συνολικότερη πολιτική αλλαγή στο θέμα της Κλιματικής Αλλαγής.¹¹⁴

- Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί

---

¹¹² League of Conservation Voters, *About LCV*, στο <http://www.lcv.org/about/mission/> (προσβάσιμο στις 4/10/2015).

¹¹³ Βλ. Wälti S., "Intergovernmental Management of Environmental Policy in the United States and the EU", στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009, σ. 47.

¹¹⁴ Βλ. NRDC, *The Clean Power Plan Is The Most Important Step The United States Can Take To Fight Climate Change*, 3 Αυγούστου 2015, στο http://switchboard.nrdc.org/blogs/rsuh/eyewitness_to_progress.html (προσβάσιμο στις 2/10/2015) και EDF, *The most important thing you can do this year. Help us defend the Clean Power Plan from opponents attacking climate progress*, στο <https://www.edf.org/climate/act-now-key-opportunity-support-carbon-limits> (προσβάσιμο στις 2/10/2015)

Ο αγώνας των ΜΚΟ για τα μεταλλαγμένα επικεντρώνεται στην ανάγκη να ψηφιστεί νομοθεσία που να καθιστά υποχρεωτική τη σήμανση των προϊόντων που περιλαμβάνουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Η οργάνωση Center for Food Safety (CFS) έχει πρωταγωνιστήσει στην καμπάνια αυτή και έχει καταφέρει να δημιουργήσει ένα δίκτυο περιβαλλοντικών ομάδων που στηρίζουν την καμπάνια αυτή.¹¹⁵

- Οι εξορύξεις στην Αρκτική (Arctic Drilling)

Μια σειρά περιβαλλοντικών οργανώσεων είχαν ξεκινήσει καμπάνια για την απόσυρση των πλατφορμών άντλησης πετρελαίου της εταιρείας Shell στην Αρκτική. Η καμπάνια αυτή μάλιστα κατάφερε μια σημαντική νίκη: στις 28 Σεπτεμβρίου 2015 η εταιρεία ανακοίνωσε ότι σταματάει τις εξορύξεις στην περιοχή της Αλάσκα. Παρ' όλα αυτά οι περιβαλλοντικές οργανώσεις επιμένουν ότι ο κίνδυνος παραμένει και χρειάζεται νομοθετική ρύθμιση για την οριστική απαγόρευση των εξορύξεων στην Αρκτική.¹¹⁶

- Σχιστολιθικό αέριο (Fracking)

Η παραγωγή και εξαγωγή σχιστολιθικού αερίου από τις Η.Π.Α. αποτελεί ένα από τα πιο καυτά θέματα αντιπαράθεσης των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στη χώρα με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Για το θέμα αυτό πολλές περιβαλλοντικές ομάδες οργανώνουν τοπικές δράσεις αλλά και εθνικά δίκτυα συντονισμού ώστε να πιάσουν την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να νομοθετήσει την υποχρεωτική σήμανση.¹¹⁷

4.6. Συμβολή στην επιστημονική τεκμηρίωση και στην εκπαίδευση

Ένα από τα πεδία όπου ανέπτυξαν σημαντική δράση οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ ήταν η προσπάθεια επιστημονικής τεκμηρίωσης της αναγκαιότητας για την κινητοποίηση και τη λήψη τολμηρών και άμεσων μέτρων που αφορούν το περιβάλλον.

---

¹¹⁵ Βλ. CFS, *CFS Legal Petition to Label GE Foods*, στο <http://www.centerforfoodsafety.org/issues/976/ge-food-labeling/the-cfs-legal-petition-to-label-genetically-engineered-foods> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

¹¹⁶ Βλ. NRDC, *Hold the Applause. Shell has left the Arctic for now, but the region isn't safe from oil drills until the president locks the door*, 30 Σεπτεμβρίου 2015, στο <http://www.onearth.org/earthwire/shell-arctic-drilling-suspension>, (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

¹¹⁷ Βλ. EcoWatch, *16 Environmental Groups Implore Obama to End Fracked Gas Exports*, 18 Μαρτίου 2015, στο <http://ecowatch.com/2014/03/18/environmental-groups-obama-fracked-gas/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Ειδικά στις Η.Π.Α. η ανάγκη αυτή ήταν πιο επιτακτική κυρίως για δύο λόγους:

A) Στο ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής το σκεπτικιστικό ρεύμα συγκροτήθηκε στη βάση ενός επιστημονικού επιχειρήματος ότι το φαινόμενο δεν είναι τόσο απειλητικό και ότι δεν οφείλεται στον ανθρώπινο παράγοντα.

B) Το αμερικανικό πολιτικό σύστημα αρνήθηκε να υιοθετήσει την Αρχή της Προφύλαξης.¹¹⁸

Στην περίπτωση της Κλιματικής αλλαγής εμφανίστηκαν ομάδες επιστημόνων που επιχειρηματολόγησαν ότι οι κίνδυνοι από την Κλιματική Αλλαγή δεν είναι τόσο μεγάλοι ή ότι το φαινόμενο δεν προκαλείται από τον άνθρωπο. Οι ομάδες αυτών των επιστημόνων συνδέονται άμεσα με τις οργανώσεις που έχουν στηθεί από το επιχειρηματικό λόμπι. Το γεγονός αυτό επηρέασε και τις πολιτικές εξελίξεις και διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό και τη θέση των πολιτικών κομμάτων και των κυβερνητικών αρχών. Ενώ στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών υπήρχε μια συναίνεση στη διαπίστωση του επείγοντος του προβλήματος, στις Η.Π.Α δεν υπήρχε αντίστοιχη ομοφωνία.

«Οι δημόσιες αρχές ήταν μοιρασμένες στο θέμα αυτό με τους σκεπτικιστές να έχουν μεγαλύτερη επιρροή και τους πολίτες να παραμένουν κατά το μεγαλύτερο μέρος απαθείς. Η σχέση της επιστήμης με την πολιτική στις Η.Π.Α. είναι πολύ ρευστή και ανταγωνιστική, Η ύπαρξη πολυάριθμων κέντρων επιστημονικής έρευνας οδήγησε επίσης στην πολιτικοποίηση της επιστήμης για την προώθηση της ατζέντας των ομάδων άσκησης πίεσης. Το αποτέλεσμα είναι ότι η επιστημονική έρευνα για το περιβάλλον χρηματοδοτείται πολύ καλά και τυπικά είναι στην αιχμή του δόρατος, αλλά η κάθε ομάδα άσκησης πίεσης χρησιμοποιεί την έρευνα για να υποστηρίξει τις θέσεις της και να προωθήσει τις προσπάθειές της για μεγαλύτερη επιρροή. Η ανοιχτή σύγκρουση μεταξύ επιστημονικών επιχειρημάτων καθιστούσε δύσκολη μια συναίνεση στο πολιτικό επίπεδο. Στην περίπτωση αυτή (της Κλιματικής Αλλαγής) φορείς της βιομηχανίας χρηματοδότησαν την έρευνα που αμφισβητούσε την Κλιματική Αλλαγή και έτσι υπονόμωσαν κάθε προσπάθεια συναίνεσης για δράση. Οι κυβερνήσεις των Ρίγκαν και Μπους χρησιμοποίησαν και οι δύο το χαρτί της αβεβαιότητας που

---

¹¹⁸ Βλ. περισσότερα για την πορεία την εξέλιξη της ενσωμάτωσης της Αρχής της Προφύλαξης στις Η.Π.Α. στο Christoforou T., "The Precautionary Principle", στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004, σελ. 17-52.

σχηματίστηκε από την επιστημονική αντιπαράθεση για να δικαιολογήσουν τις καθυστερήσεις στις διαπραγματεύσεις.»¹¹⁹

Αντίθετα, στην Ευρώπη η επιστημονική αμφισβήτηση του φαινομένου της Κλιματικής Αλλαγής δεν απέκτησε ισχυρά κοινωνικά ερείσματα. Από την αρχή της έναρξης της συζήτησης για την Κλιματική Αλλαγή, οι κύριες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν αμφισβήτησαν τις επιστημονικές ενδείξεις. Στη Δυτική Γερμανία, για παράδειγμα, το Δεκέμβριο του 1987 δημιουργήθηκε μια εξεταστική Επιτροπή για τη Λήψη Προληπτικών Μέτρων της Ατμόσφαιρας (Enquete Commission), η οποία δημοσίευσε τα πορίσματα της έρευνας της τον Οκτώβριο του 1988, καλώντας για μείωση της εκπομπής των ρύπων του διοξειδίου του άνθρακα κατά 30% (με έτος βάσης το 1985) μέχρι το 2005. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε ένα σχέδιο ενεργειακής αποδοτικότητας στη βάση των περιβαλλοντικών πολιτικών (SAVE) αναγνωρίζοντας όλες τις επιστημονικές ενδείξεις για την κρισιμότητα του φαινομένου των αερίων του θερμοκηπίου.¹²⁰

Για το ρεύμα του περιβαλλοντικού σκεπτικισμού, οι Jacques, Dunlap και Freeman προσπαθούν τεκμηριώνουν στην έρευνά τους τις στενές σχέσεις του με τον αμερικανικό πολιτικό συντηρητισμό. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο περιβαλλοντικός σκεπτικισμός ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και εκεί είναι που παραμένει ισχυρός, διατηρώντας μια στενή σύνδεση με το ρεύμα του αμερικανικού πολιτικού συντηρητισμού όπως διαμορφώθηκε κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.¹²¹ Στη μελέτη τους παρουσιάζουν έναν πίνακα με τις δημοσιεύσεις βιβλίων που αναφέρονται στο ρεύμα του περιβαλλοντικού σκεπτικισμού από το 1970 έως το 2005: από τα συνολικά 141 βιβλία, τα 110 εκδόθηκαν στις Η.Π.Α. Στην Ευρώπη εκδόθηκαν 25 βιβλία, εκ των οποίων τα 20 στη Μ. Βρετανία.¹²²

Σε κάθε περίπτωση η επιστημονική τεκμηρίωση αποτελεί μία από τις βασικές δραστηριότητες των περιβαλλοντικών ΜΚΟ τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. Το ενδιαφέρον είναι τόσο έντονο που έχουν σχηματιστεί ΜΚΟ αποκλειστικά και μόνο για να στηρίζουν την επιστημονική έρευνα πάνω στα ζητήματα περιβάλλοντος και δημόσιας υγείας. Μια τέτοια οργάνωση είναι η αμερικανική Union of Concerned Scientists (UCS), η οποία δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1960 από φοιτητές του MIT με στόχο να αναπτύξουν έρευνα

---

¹¹⁹ Βλ. Cass R.L., *ό.π.*, σ. 40.

¹²⁰ Βλ. *ό.π.*, σ. 69.

¹²¹ Βλ. Jacques J. P., Dunlap E.R., Freeman M., "The organisation of denial: Conservative think tanks and environmental scepticism", στο *Environmental Politics*, Vol. 17, No. 3, Ιούνιος 2008, σελ. 349-385.

¹²² Βλ. *ό.π.*, σελ. 360-361

και να συμβάλουν στη διάδοση της γνώσης και της πληροφόρησης. Τα μέλη της UCS έχουν να επιδείξουν πλούσιο έργο, αφού σε πολλές περιπτώσεις βοήθησαν τοπικές αρχές και άλλους φορείς να τεκμηριώσουν φιλοπεριβαλλοντικές νομοθεσίες και ρυθμίσεις.¹²³

---

¹²³ Βλ. UCS, *Our History and Accomplishments*, στο <http://www.ucsusa.org/about/history-of-accomplishments.html> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Κεφάλαιο 5

Διεθνές εμπόριο μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ε. και ο ρόλος των περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Οι συμφωνίες διεθνούς εμπορίου αποτελούν πεδίο διακύβευσης μεγάλων οικονομικών και εμπορικών συμφερόντων. Τόσο οι εθνικές κυβερνήσεις όσο και οι διεθνείς οργανισμοί διατηρούσαν τα διαπραγματευτικά κείμενα κλειστά από τη δημόσια κριτική και διαβούλευση. Από τη δεκαετία του 1980 έχουν υπάρξει σημαντικές πρωτοβουλίες οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών να σπάσουν τον άβατο αυτό χώρο και να μπορέσουν να εξασφαλίσουν το δικαίωμα της πληροφόρησης του κοινού και της συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις.

Η πρώτη φορά που οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών καταφέρνουν να έχουν μια ορισμένη παρουσία ήταν στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ με την πρόσκληση κάποιων ΜΚΟ να συμμετάσχουν σε συμβουλευτικό επίπεδο. Όμως το βήμα αυτό για μεγαλύτερο άνοιγμα προς την κοινωνία ήταν πολύ δειλό καθώς στην ουσία οι ΜΚΟ περιορίστηκαν σε ένα συμβουλευτικό ρόλο. Τα «πράσινα δωμάτια» στο Κανκούν και σε άλλους γύρους διαπραγματεύσεων αποδείχτηκαν ότι ήταν οι πραγματικοί χώροι λήψης αποφάσεων και τα βασικά κριτήρια ήταν τα οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα των χωρών και των βιομηχανιών που εκπροσωπούσαν.

Οι διεθνείς εμπορικές συμφωνίες απασχόλησαν σε έκταση τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. Πέρα από τον ευνόητο λόγο ότι οι διατάξεις των εμπορικών συμβάσεων επηρεάζουν καθοριστικά πτυχές της περιβαλλοντικής πολιτικής, τα δύο αυτά μέρη είναι από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις και έχουν αποφασιστικό ρόλο στην πορεία των διαπραγματεύσεων. Η στάση των περιβαλλοντικών οργανώσεων δεν ήταν ενιαία. Οι πιο μεταρρυθμιστικές επιδίωκαν τη συμμετοχή τους στις διαπραγματεύσεις και στόχος τους ήταν να συμβάλουν στη βελτίωση των όρων της τελικής συμφωνίας. Οι πιο ριζοσπαστικές οργανώσεις αντίθετα αρνιόντουσαν να συμμετάσχουν στις συζητήσεις και ουσιαστικά αγωνιζόντουσαν για την κατάργηση των εμπορικών αυτών

θεσμών και συμφωνιών. Αποκορύφωμα της πιο ριζοσπαστικής διαμαρτυρίας ήταν η κινητοποίηση στο Σιάτλ το 1999 ενάντια στη διπλωματική συνάντηση του ΠΟΕ.¹²⁴

5.1. Η συνεργασία αμερικανικών και ευρωπαϊκών ΜΚΟ στον Διατλαντικό Περιβαλλοντικό Διάλογο (Transatlantic Environmental Dialogue - TAED)

Η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ε. απέκτησε μεγαλύτερη σημασία μετά την κατάρρευση του «σοσιαλιστικού μπλοκ» στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ο πρόεδρος Κλίντον πήρε σαφείς πρωτοβουλίες για να εδραιώσει μόνιμους μηχανισμούς επικοινωνίας και συνεργασίας προς την κατεύθυνση αυτή και να αναζητήσει μια νέα μορφή στρατηγικής συμμαχίας και συνεργασίας με την Ευρώπη διαμέσου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία με τη σειρά της εξελισσόταν σε ένα συμπαγές κέντρο λήψης αποφάσεων και ρυθμιστή της εμπορικής πολιτικής. Προϊόν αυτής της διάθεσης του προέδρου Κλίντον ήταν η σύσταση της Νέας Διατλαντικής Ατζέντας (New Transatlantic Agenda – NTA) με στόχο την ανάπτυξη της πολυεπίπεδης συνεργασίας μεταξύ των δύο μερών. Στην Ατζέντα συμμετείχαν εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και των Η.Π.Α. αλλά και πολλοί ιδιωτικοί φορείς (επιχειρήσεις, κ.ά.), προσπαθώντας να ανιχνεύσουν τα πεδία συμπτώσεων όσον αφορά κυρίως θέματα εμπορικής πολιτικής. Η Ατζέντα είχε και εκπροσώπηση από την κοινωνία των πολιτών με στόχο να χτίσουν μια «γέφυρα ανάμεσα στις δύο πλευρές του Ατλαντικού», επιβεβαιώνοντας έτσι τον αυξανόμενο ρόλο που έπαιζαν πλέον οι ΜΚΟ στη διεθνή σκηνή.¹²⁵

Προς τα τέλη του 1998 η Ατζέντα διαχωρίστηκε σε δύο κατευθύνσεις: η μία ήταν το οικονομικό σκέλος, που πήρε τη μορφή της Transatlantic Economic Partnership, και η άλλη ήταν ο Transatlantic Environmental Dialogue (TAED). Στη μεν πρώτη συγκεντρώθηκαν κυρίως εκπρόσωποι της βιομηχανίας· στη δε δεύτερη δημιουργήθηκε ένας χώρος συνάντησης και διαλόγου των ΜΚΟ και από τις δύο πλευρές ως αντίβαρο στις διεργασίες των επιχειρήσεων. Σκοπός του Διαλόγου ήταν να τεθούν στην εμπορική συνεργασία Αμερικής-Ευρώπης ζητήματα που αφορούσαν το περιβάλλον. Για το λόγο αυτό

---

¹²⁴ Strange, M., "Implications of TTIP for Transnational Social Movements and International NGOs", στο Morin J.F., Novotna T., Ponjaert F., Teld M. (Eds.), *The TTIP in a Multipolar World Global Impact of an Evolving Transatlantic Relationship*, Ashgate, London, 2015, σ. 5.

¹²⁵ Βλ. Lankowski C., "The Transatlantic Environmental Dialogue", στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004, σελ. 330.

δημιουργήθηκαν 5 διαφορετικές ομάδες εργασίας: α) Κλιματική Αλλαγή, β) Βιοποικιλότητα, γ) Πολυμερές εμπόριο και περιβάλλον, δ) Γεωργία, ε) Βιομηχανία.¹²⁶

Αν και τα αποτελέσματα του Διαλόγου ήταν μάλλον πενιχρά στον επηρεασμό της πολιτικής των κυβερνήσεων, ήταν μια σημαντική εμπειρία για τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε, αφού για πρώτη φορά συνεργάστηκαν τόσο στενά και μάλιστα σε θεσμικό επίπεδο.

5.2. Η Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (Transatlantic Trade and Investment Partnership - TTIP) και η εμπλοκή των περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Το 2013 οι Η.Π.Α. και η Ε.Ε. ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της Διατλαντικής Εταιρικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP). Πρόκειται για μια εμπορική συμφωνία ανάμεσα στα δύο μέρη η οποία καλύπτει ένα μεγάλο εύρος δραστηριοτήτων και συμφωνιών στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Η TTIP στηρίζεται σε τρεις βασικούς πυλώνες:

A. Την ελεύθερη πρόσβαση στις αγορές.

B. Την κανονιστική συνεργασία για εναρμόνιση τεχνικών κανόνων και διαδικασιών.

Γ. Την ύπαρξη κανόνων στην εταιρική αυτή σχέση που θα στηρίζονται στις αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης.¹²⁷

Τόσο η αμερικανική κυβέρνηση όσο και η Ε.Ε. θεωρούν ότι τα οφέλη που θα προκύψουν από τη συμφωνία αυτή θα είναι σημαντικά για τους πολίτες: ωφέλειες για τις επιχειρήσεις, διεύρυνση του κύκλου εργασιών, μείωση της ανεργίας, μείωση των τιμών, σεβασμός του περιβάλλοντος και των αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης.¹²⁸

Σε αντίθεση με την εικόνα που θέλουν να παρουσιάσουν οι κυβερνήσεις και των δύο μερών, οι ΜΚΟ και στις δύο πλευρές αντιμετωπίζουν με μεγάλη καχυποψία τις

---

¹²⁶ Βλ. *ό.π.*, σελ. 336.

¹²⁷ Βλ. Γενική Διεύθυνση Εμπορίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Αποκρυπτογραφώντας την TTIP*, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2015, σ. 8.

¹²⁸ Περισσότερα για την επιχειρηματολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βλ. European Commission, *In focus: Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)*, στο <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/> (προσβάσιμο στις 23/9/2015) και για τις θέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης βλ. Office of the United States Trade Representative, *Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP)*, στο <https://ustr.gov/ttip> (προσβάσιμο στις 23/9/2015).

διαπραγματεύσεις και έχουν ήδη κινητοποιηθεί, προκειμένου να αποκαλύψουν τις πτυχές της Συμφωνίας που θα έχουν αρνητικές συνέπειες για τα περιβαλλοντικά και διατροφικά πρότυπα αλλά και σε άλλους τομείς, όπως είναι τα ζητήματα της δημοκρατίας, της διαφάνειας και των εργασιακών σχέσεων.

Η πλειοψηφία των περιβαλλοντικών ΜΚΟ τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ευρώπη έχει ταχθεί κατά της υπογραφής της Συμφωνίας και γενικά κινούνται σε ένα κοινό πλαίσιο κριτικής, εστιάζοντας όμως σε διαφορετικά σημεία, που έχουν να κάνουν με τις ιδιαιτερότητες που αντιμετωπίζει η κάθε οργάνωση στη χώρα που παρεμβαίνει.

Τα βασικά ζητήματα της Συμφωνίας που συγκεντρώνουν την κριτική των ΜΚΟ και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού μπορούν να συνοψιστούν στα εξής σημεία:

- Κίνδυνος χαλάρωσης του ρυθμιστικού πλαισίου για μια ευρεία γκάμα περιβαλλοντικών και διατροφικών ζητημάτων

Μια από τις βασικές στοχεύσεις της Συμφωνίας είναι η άρση των τεχνικών εμποδίων ή η προσαρμογή των ήδη υπαρχουσών κανονισμών, ώστε να διευκολυνθεί η κυκλοφορία αγαθών και κεφαλαίων. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού επισημαίνουν τον κίνδυνο μιας γενικής απορρύθμισης και υποβάθμισης των κανόνων και προτύπων ασφαλείας σε πλείστα πεδία, όπως τους γενετικά τροποποιημένα οργανισμούς, τις χημικές ουσίες, την ενεργειακή αποδοτικότητα, κ.ά.¹²⁹

- Δίνεται η δυνατότητα στις πολυεθνικές εταιρείες να υπερκεράσουν τα εθνικά δικαστικά συστήματα προσφεύγοντας στο μηχανισμό της Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους (Investor-State Dispute Settlement, ISDS).

Στο πλαίσιο της Συμφωνίας προβλέπεται το σύστημα Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους, στο οποίο οι επιχειρήσεις μπορούν να προσφύγουν κατά των εθνικών κρατών, όταν θεωρούν ότι οι κυβερνήσεις τους έχουν προκαλέσει ζημίες με την πολιτική τους. Ο μηχανισμός αυτός «έχει πρωτοφανείς επιπτώσεις, διότι αποδίδει στο υπερεθνικό κεφάλαιο νομική υπόσταση ισοδύναμη με εκείνη του έθνους-κράτους. Έτσι, στο πλαίσιο του ΤΤΙΡ, οι αμερικανικές και ευρωπαϊκές επιχειρήσεις αποκτούν τη δυνατότητα να αμφισβητούν τις

---

¹²⁹ Βλ. Sierra Club (2013), *The Transatlantic Free Trade Agreement: What's at Stake for Communities and the Environment*, Sierra Club Editions, Washington DC, 2013, σ. 8-10.

δημοκρατικές αποφάσεις κυρίαρχων κρατών και να διεκδικούν αποζημίωση όταν αυτές οι αποφάσεις επηρεάζουν αρνητικά τα κέρδη τους.»¹³⁰

Ο μηχανισμός αυτός, θεωρούν οι ΜΚΟ στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη, συνιστά μια πρόδηλη απειλή για τη δημοκρατική νομιμότητα. Ταυτόχρονα οπλίζει τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες με τη δυνατότητα να προχωρήσουν στα επενδυτικά τους σχέδια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Sierra Club στην έκδοσή του για την TTIP:

«Επιπλέον, όταν μια επιχείρηση νομίζει ότι τα δικαιώματά της έχουν παραβιαστεί ή ότι η αξία της επένδυσής της έχει μειωθεί από την εισαγωγή κάποιας νέας νομοθεσίας ή πολιτικής, ο μηχανισμός Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους επιτρέπει στις ξένες εταιρείες να προσπεράσουν το εγχώριο δικαστικό σύστημα και να μηνύσουν την κυβέρνηση της χώρας υποδοχής στη βάση του διεθνούς ιδιωτικού δικαίου, σε δικαστήρια που στερούνται διαφάνειας και δημόσιας λογοδοσίας. Πολλές φορές ξένες εταιρείες έχουν χρησιμοποιήσει τους μηχανισμούς επίλυσης διαφορών επενδυτών-κράτους για να αμφισβητήσουν νόμους για το περιβάλλον, τη χρήση γης, την ενέργεια και άλλους τομείς που ευεργετούν το κοινωνικό σύνολο και έχουν ψηφιστεί από δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις.»¹³¹

Πέρα από το γενικό αυτό πλαίσιο κριτικής σε κάθε πλευρά του Ατλαντικού οι οργανώσεις πολιτών που αντιδρούν στην TTIP εστιάζουν σε ζητήματα που αισθάνονται ότι τους αφορούν πιο άμεσα και χαράζουν και τη δικιά τους τακτική πίεση προς τις κυβερνήσεις τους.

Στις Η.Π.Α. οι δύο οργανώσεις που έχουν πρωταγωνιστήσει στην καμπάνια ενάντια στην TTIP είναι η Public Citizen, μια ομάδα για την κοινωνική δικαιοσύνη, και το Sierra Club. Εξαιτίας της αίγλης που έχουν στην κοινότητα της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών, έχουν καταφέρει να συγκροτήσουν μια δικτύωση των συλλογικοτήτων που στέκονται κριτικά απέναντι στη Συμφωνία.¹³² Στις 10 Σεπτεμβρίου 2014 περίπου 600 οργανώσεις πολιτών έστειλαν επιστολή στο γερουσιαστή Wyden και ζητούσαν οι διαδικασίες που θα ακολουθηθούν για την έγκριση της TTIP και της Trans-Pacific

---

¹³⁰ Hilary J., *Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων. Χάρτα Απορρύθμισης, Επίθεση στην Εργασία, Κατάλυση της Δημοκρατίας*, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, Αθήνα, 2015, σ. 46.

¹³¹ Βλ. Sierra Club (2013), *ό.π.*, σ. 18.

¹³² Βλ. Strange M., *ό.π.*, σελ. 88.

Partnership (TPP) να σεβαστούν τους κανόνες διαφάνειας και να οριστούν ως βασικά κριτήρια η ασφάλεια και η κοινωνική ευημερία των πολιτών.¹³³

Επίσης, οι αμερικανικές ΜΚΟ δίνουν σημασία στο γεγονός ότι μέσα από τη Συμφωνία θα αυξηθεί η παραγωγή του σχιστολιθικού αερίου (fracking), με σοβαρές συνέπειες και κινδύνους για την υγεία και το περιβάλλον.¹³⁴

Στην Ευρώπη αντίστοιχα οι οργανώσεις που έχουν πρωταγωνιστήσει στην καμπάνια κατά της υπογραφής της TTIP συμμετέχουν στο δίκτυο Seattle to Brussels (S2B), στο οποίο παρεμβαίνουν πολλές περιβαλλοντικές ομάδες αλλά και συλλογικότητες πολιτών που ασχολούνται με άλλες θεματικές. Κρίσιμο ρόλο στην τεκμηρίωση θέσεων και στην πληροφόρηση του κοινού έχουν παίξει και οι Friends of Earth Europe και το Corporate Europe Observatory.¹³⁵

Στην ευρωπαϊκή πλευρά κυριαρχεί η αντίληψη ότι η υπογραφή της συμφωνίας θα σημάνει μια υποχώρηση της Ε.Ε. από τα αυστηρά περιβαλλοντικά πρότυπα και κανονισμούς, ώστε να προσαρμοστούν στα αντίστοιχα αμερικανικά, τα οποία είναι πιο χαλαρά και φιλικά προς τις βιομηχανίες. Αν και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αρνείται αυτή την κατηγορία, δηλώνοντας ότι δεν θα επιτρέψει κάποια χαλάρωση των προτύπων ασφαλείας και περιβαλλοντικής προστασίας, οι περιβαλλοντικές οργανώσεις συνεχίζουν να διατηρούν τις αμφιβολίες τους και να ασκούν ισχυρή πίεση στον τομέα αυτό.

Τον Σεπτέμβριο του 2014 η Green 10 δημοσίευσε τις θέσεις της για την TTIP, οι οποίες εστιάζουν ακριβώς στην ανάγκη διατήρησης των περιβαλλοντικών προτύπων στην Ευρώπη. Ανάμεσα στα άλλα καλεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή «να παράσχει μια περιεκτική εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη από την αύξηση του εμπορίου μεταξύ Ευρώπης και Η.Π.Α. και να υπολογίσει την επίπτωση της TTIP στις διαδικασίες θέσπισης προτύπων που σχετίζονται με το περιβάλλον».¹³⁶ Η Οργάνωση καταλήγει στην ανάγκη η Συμφωνία να βασιστεί σε κάποιες βασικές αρχές για την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος:

---

¹³³ Βλ. Sierra Club (2014), *Broad Coalition Calls For A New Model Of Trade*, (Σεπτέμβριος 2014) στο <http://content.sierraclub.org/press-releases/2014/09/broad-coalition-calls-new-model-trade> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

¹³⁴ Βλ. *ό.π.*, σελ. 15-16.

¹³⁵ Βλ. Strange M. (2014), *ό.π.*, σελ. 88.

¹³⁶ Βλ. Green10 (2014), *Green 10 position on Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Σεπτέμβριος 2014, ανακτήθηκε από <http://www.green10.org/publications/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

1. Υπεράσπιση των πιο υψηλών προτύπων ασφαλείας για το περιβάλλον και την υγεία, όπως για παράδειγμα η υποχρεωτική επισήμανση των συστατικών ουσιών και της μεθόδου παραγωγής.
2. Εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης για την προστασία της υγείας και του περιβάλλοντος και προώθηση της καινοτομίας μέσω μιας καθαρής και αποδοτικής ως προς τους φυσικούς πόρους παραγωγής
3. Πλήρης έγκριση της Συμφωνίας και τυχόν τροποποιήσεών της από τα κοινοβούλια της Ευρώπης.¹³⁷

Στα ζητήματα διατροφής υπάρχει μεγάλη ανησυχία στην Ευρώπη ότι η TTIP θα προκαλέσει μια υποβάθμιση των προτύπων ασφαλείας, καθώς στις Η.Π.Α. η κυβέρνηση δεν εφαρμόζει την αρχή της προφύλαξης και η βιομηχανία τροφίμων έχει καταφέρει να έχει πολύ χαμηλότερα στάνταρντ συγκριτικά με την Ευρώπη. Τα ζητήματα διατροφής, στα οποία παρουσιάζονται οι μεγαλύτερες διαφορές μπορούν να συνοψιστούν στα εξής σημεία:

- Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί

Στις Η.Π.Α. περίπου το 70% των προϊόντων στα ράφια των σούπερ μάρκετ είναι μεταλλαγμένα.

- Ενδοκρινικοί διαταράκτες (χημικά που διαταράσσουν το ορμονικό σύστημα)

Αν εφαρμοστούν τα ευρωπαϊκά ανώτατα επίπεδα μόλυνσης σημαίνει ότι το 40% όλων των εξαγωγών τροφίμων των Η.Π.Α. θα αποκλειστούν.

- Βοδινό κρέας

Στις Η.Π.Α. 90% του βοδινού κρέατος παράγεται με τη χρήση βόειων αυξητικών ορμονών, οι οποίες έχουν συνδεθεί με διάφορα είδη καρκίνου στον άνθρωπο και η Ε.Ε. έχει θέσει περιορισμούς στην εισαγωγή τους ήδη από το 1988.¹³⁸

Αντίστοιχα στα ζητήματα του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας, τα πιο κρίσιμα σημεία είναι:

- Κανονισμός Reach

---

¹³⁷ Βλ. Green10 (2014), *ό.π.*

¹³⁸ Βλ. Hilary J., *ό.π.*, σελ. 35-36.

Ο ευρωπαϊκός κανονισμός Reach τέθηκε σε ισχύ το 2007 με σκοπό την προστασία της ανθρώπινης υγείας από επικίνδυνες χημικές ουσίες και στηρίζεται στην αρχή της προφύλαξης. Αντίθετα στις Η.Π.Α. ο αντίστοιχος κανονισμός (Πράξη περί του Ελέγχου των Τοξικών ουσιών – TSCA /1976) υποχρεώνει τις δημόσιες αρχές να αποδείξουν ότι μια χημική ουσία δεν είναι ασφαλής.

- Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας

Ένα από τα θέματα των συζητήσεων είναι η Οδηγία της Ε.Ε. για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, καθώς οι απαιτήσεις αειφορίας που προβλέπει έχουν μπει στο στόχαστρο αμερικανικών εταιρειών παραγωγής αγροκαυσίμων.¹³⁹

Πρόσφατα, με αφορμή τη στάση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο κεφάλαιο της «Ρυθμιστικής Συνεργασίας» των διαπραγματεύσεων της TTIP, η οποία αποκαλύφθηκε από ένα έγγραφο που διέρρευσε, προκάλεσε την αντίδραση των περιβαλλοντικών οργανώσεων. Για το λόγο αυτό 170 ευρωπαϊκές ΜΚΟ υπογράφουν κοινό κείμενο στο οποίο κατηγορούν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι στέκεται θετικά σε μια χαλάρωση των τεχνικών εμποδίων ανάμεσα στις Η.Π.Α. και την Ε.Ε. και ότι ευνοεί υπέρμετρα τις επιχειρήσεις, καθώς δίνει τη δυνατότητα σε ένα συμβούλιο ειδικών να μπορούν να σταματήσουν ακόμη και τη νομοθεσία σε ένα εθνικό κοινοβούλιο και ότι με τη στάση της υπονομεύει την αρχή της προφύλαξης.¹⁴⁰

Η TTIP άνοιξε το δρόμο για μια στενότερη συνεργασία και συντονισμό μεταξύ των οργανώσεων πολιτών στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Η διεθνής οργάνωση Consumers International, η οποία δραστηριοποιείται στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των καταναλωτών, δημιούργησε ένα χώρο διαλόγου, τον Transatlantic Consumer Dialogue, προκειμένου να συντονίσει όσους στέκονται κριτικά στη Συμφωνία και να παρέμβουν στις διαπραγματεύσεις, αποτελώντας τη φωνή των καταναλωτών.¹⁴¹

Αντίστοιχα στο χώρο της διατροφής η ευρωπαϊκή ARC 2020 και το αμερικάνικο Institute for Agriculture and Trade Policy (IATP) έχουν προσπαθήσει να ενώσουν τις δυνάμεις τους και να παρέμβουν με τη διοργάνωση σεμιναρίων και παρεμβάσεων στα θεσμικά όργανα, επισημαίνοντας τις αρνητικές επιπτώσεις της TTIP στα θέματα της διατροφής.

¹³⁹ Βλ. Hilary J., *ό.π.*, σελ. 37-39.

¹⁴⁰ Βλ. Corporate Europe Observatory, *Statement by 170 civil society organisations on regulatory cooperation in EU-US trade talks*, Φεβρουάριος 2015, ανακτήθηκε από το <http://corporateeurope.org/international-trade/2015/02/statement-170-civil-society-organisations-regulatory-cooperation-eu-us> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

¹⁴¹ Βλ. Transatlantic Consumer Dialogue, *About TACD*, ανακτήθηκε από το <http://tacd.org/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Η πιο σημαντική πρωτοβουλία συντονισμού των κινήσεων πολιτών και από τα δύο μέρη σημειώθηκε τον Μάρτιο 2014, όπου πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη διατλαντική συνάντηση εκπροσώπων των κοινωνικών κινημάτων. Τις τρεις μέρες που διήρκεσε το φόρουμ διαλόγου, συζητήθηκαν κρίσιμα θέματα για τη στρατηγική και το συντονισμό, ανταλλάσσοντας εμπειρίες και προτάσεις για την παραπέρα ανάπτυξη του κινήματος. Χαρακτηριστικό ήταν ότι για κάθε θέμα υπήρχαν δύο ομιλητές, ένας από κάθε πλευρά του Ατλαντικού.¹⁴²

---

¹⁴² Βλ. Strange M., *ό.π.*, σελ. 90.

Κεφάλαιο 6

Σύγκριση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και ΕΕ

6.1. Οι διαφορές Η.Π.Α. και Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ζητήματα του περιβάλλοντος

Οι Η.Π.Α. και η Ε.Ε. είναι δύο ανεπτυγμένες οικονομίες με συγκρίσιμα επίπεδα ποιότητας ζωής. Στο ζήτημα του περιβάλλοντος έχουν αναπτύξει κανονιστικά πλαίσια που εξασφαλίζουν ένα σημαντικό βαθμό προστασίας. Επίσης έχουν θεσμοθετήσει αρχές και διαδικασίες για την ολοκληρωμένη παρακολούθηση της περιβαλλοντικής πολιτικής. Υπάρχουν όμως ακόμα σημαντικές διαφορές, κυρίως στο επίπεδο των θέσεών τους στις διεθνείς διαπραγματεύσεις, όπου σε κρίσιμα ζητήματα, όπως την Κλιματική Αλλαγή, τους Γενετικά Τροποποιημένους Οργανισμούς, τις ανθεκτικές χημικές ουσίες, κ.ά., βρίσκονται σε αντίπαλα στρατόπεδα.¹⁴³ Επίσης σημαντική παραμένει και η απόκλιση στο ζήτημα της προσέγγισης της Αρχής της Προφύλαξης.

Αν και το περιβαλλοντικό κίνημα αναπτύχθηκε πρώτα στις Η.Π.Α. και ήταν εκεί όπου θεσμοθετήθηκαν οι πρώτοι περιβαλλοντικοί νόμοι, που στη συνέχεια μεταφέρθηκαν και στην Ευρώπη, η πορεία αυτή φαίνεται να αλλάζει και η Ε.Ε. αυτή τη στιγμή πρωταγωνιστεί για τη λήψη πιο δραστικών και αυστηρών μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος.

Στην αρχή Ε.Ε. και Η.Π.Α. συνεργάζονται στενά για την επίτευξη διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών. Η πορεία αυτή όμως φαίνεται ότι αλλάζει τη δεκαετία του 1980, όταν στις Η.Π.Α. επικρατούν οι Ρεπουμπλικάνοι και επέρχεται μια ιδεολογική ηγεμονία των συντηρητικών κύκλων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εδραιωθεί μια μεγάλη καχυποψία για την ανάγκη περιβαλλοντικών μέτρων και οι αμερικανικές κυβερνήσεις να είναι απρόθυμες στη διεθνή συνεργασία για την αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων.

«Οι Η.Π.Α. υπέγραψαν, αλλά ποτέ δεν επικύρωσαν τη Σύμβαση του 1992 για τη Βιοποικιλότητα (CBD) και δεν υπέγραψαν το σχετικό Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια, το οποίο σκόπευε στην εγκαθίδρυση προτύπων ασφαλείας σχετικά με την ανάπτυξη, τη χρήση και τη μεταφορά των γενετικά τροποποιημένα οργανισμών. Παρόμοια οι Η.Π.Α. δεν έγιναν ποτέ μέρος της Σύμβασης του 1989 για τη Διασυνοριακή Μεταφορά και Απόθεση Επικίνδυνων

---

¹⁴³ Βλ. Bodansky, *ό.π.*, σελ. 59.

Αποβλήτων, της Σύμβασης του Άαρχους το 1998 και της Σύμβασης της Στοκχόλμης του 2001 για τους Έμμοιους Οργανικούς Ρύπους. Αντίθετα, καμία από τις κυριότερες περιβαλλοντικές συμφωνίες στις οποίες πρωταγωνίστησαν οι Η.Π.Α. δεν απερρίφθη από την πλευρά της Ε.Ε.».¹⁴⁴

Ένα από τα πεδία όπου συγκρούονται είναι το ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής. Η Ε.Ε. αναδεικνύεται πρωταγωνιστής του ζητήματος αυτού στη διεθνή σκηνή και καταφέρνει να συγκεντρώσει την υποστήριξη των διεθνών περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Σε γενικές γραμμές υποστηρίζει την ανάγκη δεσμευτικών στόχων, την ύπαρξη μηχανισμών υλοποίησης των αποφάσεων και σωμάτων εποπτείας. Αντίθετα οι Η.Π.Α. αντιστέκονται στην υιοθέτηση δεσμευτικών στόχων.

Σε μια προσπάθεια ερμηνείας των διαφορών προσέγγισης πάνω στο ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής, οι Busby και Ochs εξετάζουν τα παρακάτω:

A) Αν η αιτία είναι οι διαφορετικές υλικές συνθήκες που υπάρχουν στις δύο περιπτώσεις (π.χ. κόστος υλοποίησης των αποφάσεων του Πρωτοκόλλου του Κιότο).

B) Αν η αιτία είναι οι διαφορετικές αξίες των κοινωνιών.

Γ) Αν η αιτία είναι θέμα διαφορετικών πολιτικών συστημάτων.¹⁴⁵

Το συμπέρασμά τους είναι ότι η βασική αιτία για τις διαφορές μεταξύ των δύο μερών είναι ότι «οι δεδομένες δομικές ποιότητες στα πολιτικά συστήματα των Η.Π.Α. και της Ε.Ε. εμποδίζουν τη συνεργασία και με τον τρόπο αυτό μεγεθύνουν τις διαφορές τόσο στις υλικές συνθήκες όσο και στις αξίες».¹⁴⁶

Εντοπίζουν τις βασικές διαφορές στα πολιτικά συστήματα των δύο χωρών στα εξής σημεία:

- Παρά το γεγονός ότι τόσο στις Η.Π.Α όσο και στην Ε.Ε. οι πολιτικές αποφάσεις μπορούν να ελεγχθούν και να απορριφθούν από πολλά όργανα, στην πρώτη οι

---

¹⁴⁴ Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., “Expanding Transatlantic Relations: Implications for Environment and Energy Policies” στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009, σ. 7.

¹⁴⁵ Βλ. Busby J. και Ochs A., “From Mars and Venus Down to Earth: Understanding the Transatlantic Climate Divide”, στο Michel D. (επιμ.) *Climate Policy for the 21st Century: Meeting the Long-term Challenge of Global Warming*, Center for Transatlantic Relations, Washington, 2004, σ. 39.

¹⁴⁶ Βλ. *ό.π.*, σ. 63.

περιορισμοί για την άσκηση βέτο σε μια απόφαση της εκτελεστική ή της νομοθετικής εξουσίας είναι πολύ περισσότεροι.

- Το σύστημα στην Ε.Ε. είναι πολυκομματικό, ενώ στις Η.Π.Α. είναι αυστηρά δικομματικό.
- Στις Η.Π.Α. υπάρχει μεγαλύτερη εξάρτηση των πολιτικών από επιχειρηματικά συμφέροντα, τα οποία παρεμβαίνουν άμεσα, χρηματοδοτώντας τις πολιτικές εκστρατείες των κομμάτων και των υποψηφίων.
- Στην Ευρώπη τα εκλογικά συστήματα είναι αναλογικότερα και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να γίνονται πιο συχνά κυβερνητικές συμμαχίες.
- Στην Ευρώπη είναι πιο έντονη η παρουσία πράσινων κομμάτων, όπου σε πολλές περιπτώσεις συμμετέχουν και σε κυβερνητικούς συνασπισμούς.
- Στις Η.Π.Α. υπάρχει ισχυρή παρουσία ενός σκεπτικιστικού αντιπεριβαλλοντικού κοινωνικού ρεύματος.¹⁴⁷

Ο Cass στη μελέτη του για την αποτυχία των Η.Π.Α. και της Ε.Ε. στο ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής προσπαθεί να εξηγήσει ότι η κατάληξη των διεθνών διαπραγματεύσεων επηρεάστηκε έντονα από τις πιέσεις που δεχόντουσαν στο εσωτερικό τους και αναφέρει χαρακτηριστικά τη διάσταση που υπήρχε ανάμεσα στις Η.Π.Α., τη Μ. Βρετανία και τη Γερμανία σε δύο βασικά ζητήματα: στο ζήτημα της αρχής της προφύλαξης και στο ζήτημα της ενσωμάτωσης των μηχανισμών της αγοράς στην περιβαλλοντική προστασία.¹⁴⁸

Οι Η.Π.Α. επίσης δείχνουν μεγάλη απροθυμία να συμμετέχουν σε πολυμερείς συμφωνίες για το περιβάλλον. Μια ερμηνεία γι' αυτή την απροθυμία δίνεται από τον Bodansky, ο οποίος ισχυρίζεται ότι Η.Π.Α. και Ε.Ε. βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια θέσπισης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Ενώ οι Η.Π.Α. έχουν εδώ και δεκαετίες θεσπίσει το πλαίσιο του περιβαλλοντικού δικαίου τους, η Ε.Ε. βρίσκεται ακόμα σε φάση ανάπτυξης του. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι για τους πρώτους υπάρχουν καλά «φωλιασμένα» συμφέροντα, με αποτέλεσμα να είναι δυσκίνητοι και καχύποπτοι προς εξωγενείς αλλαγές που μπορούν να επιφέρουν μετατοπίσεις και στην εσωτερική έννομη τάξη. Για τους δεύτερους είναι μια ευκαιρία τα εσωτερικά περιβαλλοντικά πρότυπα να συνδεθούν ή και να αναγνωριστούν ως παγκόσμια πρότυπα.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Βλ. Busby J. και Ochs A., *ό.π.*, σ. 50-53.

¹⁴⁸ Βλ. Cass R.L., *ό.π.*, σ. 16.

¹⁴⁹ Βλ. Bodansky D., *ό.π.*, σ. 65.

Το ρεύμα του περιβαλλοντικού σκεπτικισμού στις Η.Π.Α στηρίζεται ανοιχτά από τη βιομηχανία της ενέργειας. Οργανώσεις όπως η Greening Earth Society και η Global Climate Coalition χρηματοδοτούνται από μεγάλες εταιρείες του κλάδου αυτού. Συγκροτούν την επιχειρηματολογία τους κυρίως σε τρεις άξονες:

A. Δεν υπάρχουν επιστημονικά δεδομένα που να επιβεβαιώνουν το φαινόμενο της Κλιματικής Αλλαγής.

B. Το κόστος προσαρμογής είναι δυσανάλογα υψηλό και παράλληλα ισχυρίζονται ότι η θετική διάκριση εις όφελος των αναπτυσσόμενων χωρών δεν είναι δίκαιη.

Γ. Η λύση του προβλήματος είναι η τεχνολογική πρόοδος που θα μπορέσει να επιλύσει το πρόβλημα μέσα από καινούργιες και αποτελεσματικές ανακαλύψεις και όχι ο περιορισμός της παραγωγής της ενέργειας ή των μεταφορών.¹⁵⁰

Μία από τις πολύ σημαντικές διαφορές μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ε. είναι ο διαφορετικός βαθμός ενσωμάτωσης της Αρχής της Προφύλαξης στο εσωτερικό περιβαλλοντικό δίκαιο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Christoforou:

«Στο δικαίκο σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Αρχή της Προφύλαξης έχει καταστατική θέση, καθώς αναφέρεται ρητά στο άρθρο 174(2) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και κατοχυρώνεται πλήρως στη σύνταξη και την εφαρμογή της νομοθεσίας. Είναι μια δεσμευτική αρχή για όλα τα όργανα και τους θεσμούς της Ένωσης για να εξασφαλίσει ότι οι κοινωνικές αξίες και οι δημόσιες πολιτικές καλύπτουν ένα επιθυμητό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας. Το ίδιο ισχύει και για τα περισσότερα κράτη μέλη της Ένωσης στο εσωτερικό τους δίκαιο. Αυτή τη στιγμή η Αρχή της Προφύλαξης δεν φαίνεται να έχει την ίδια θέση στο δικαίκο σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι Η.Π.Α δεν εφαρμόζουν την Αρχή της Προφύλαξης στην εκτίμηση κινδύνων για την υγεία, το περιβάλλον ή τις συνθήκες ασφάλειας στους χώρους δουλειάς. Αντίθετα, στις Η.Π.Α., η προφύλαξη έχει ενσωματωθεί στην νομοθεσία για την εκτίμηση κινδύνων εδώ και πολύ καιρό.

---

¹⁵⁰ Βλ. Bodansky D., *ό.π.*, σ. 55.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι που εξηγούν τη διαφορά προσέγγισης της Αρχής ανάμεσα στους δύο "πράσινους γίγαντες". Κάποιοι από τους παράγοντες που την εξηγούν περιλαμβάνουν κοινωνικές, οικονομικές, νομικές, επιστημονικές, πολιτιστικές, ηθικές, πολιτικές και κανονιστικές επιλογές. Όλες αυτές οι επιλογές παίζουν ένα ρόλο.»¹⁵¹

6.2. Συγκριτική ανάλυση κοινών στοιχείων και διαφορών μεταξύ των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.

Συμπυκνώνοντας την προηγηθείσα παρουσίαση της δράσης των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στις Η.Π.Α., καθώς και την ανάλυση του ιστορικού, πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούν τόσο στο εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, μπορούμε να εντοπίσουμε τις κύριες ταυτίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των αμερικανικών και ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών ΜΚΟ στα εξής σημεία:

- Πολιτικό σύστημα

Οι αμερικανικές και οι ευρωπαϊκές ΜΚΟ δρουν σε διαφορετικά πολιτικά συστήματα. Το αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι πιο συγκεντρωτικό. Τα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων είναι ο Λευκός Οίκος και το Κογκρέσο. Αντίθετα στην Ε.Ε. οι στρατηγικές αποφάσεις ακόμα λαμβάνονται σε επίπεδο διακυβερνητικής διαβούλευσης και ο ρόλος των κυβερνήσεων των κρατών μελών στα περιβαλλοντικά ζητήματα είναι ακόμα σημαντικός. Για τις ευρωπαϊκές ΜΚΟ σημαίνει ότι διαθέτουν περισσότερα σημεία πίεσης για την ανάληψη πρωτοβουλιών. Συνήθως οι εθνικές κυβερνήσεις είναι πιο ευάλωτες στην πίεση της κοινής γνώμης για την προστασία του περιβάλλοντος.

Στο πολιτικό σύστημα των Η.Π.Α. η διάκριση των λειτουργιών των κρατικών οργάνων είναι πιο σαφής και οι ρόλοι πιο ξεκαθαρισμένοι. Πολλές φορές το γεγονός αυτό οδηγεί σε μια αντιπαράθεση του Λευκού Οίκου με τα Κογκρέσο. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση των διεθνών συμφωνιών, όπου στο Κογκρέσο απαιτείται μια πλειοψηφία 2/3 και πρακτικά σημαίνει ότι χρειάζεται συμφωνία μεταξύ των δύο κομμάτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν και η περίπτωση της κυβέρνησης Κλίντον-Γκορ, η οποία ήθελε να πάρει πιο δραστικά μέτρα για την Κλιματική Αλλαγή αλλά έπρεπε να συνεννοηθεί και με το

---

¹⁵¹ Βλ. Christoforou T., *ό.π.*, σ. 41.

Κογκρέσο. Έτσι, ενώ η ομάδα τους για την Κλιματική Αλλαγή περιελάμβανε πολλούς ανθρώπους που προερχόντουσαν από την κοινότητα των ΜΚΟ, η τελική τους πολιτική είχε μεγάλες διαφορές από τη γραμμή των ΜΚΟ αλλά και τις ευρωπαϊκές θέσεις.¹⁵² Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντίθετα, συνήθως υπάρχει άμεσος συσχετισμός μεταξύ της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας.

- Κομματικό / εκλογικό σύστημα

Στις Η.Π.Α. το κομματικό σύστημα είναι αυστηρά δικομματικό. Αντίθετα στην Ευρώπη ο πολυκομματισμός και τα πιο αναλογικά εκλογικά συστήματα επιτρέπουν να εκφράζονται σε επίπεδο κεντρικής πολιτικής σκηνής πιο εύκολα οι πιέσεις και οι διεκδικήσεις των κοινωνικών κινημάτων και των περιβαλλοντικών ομάδων πίεσης. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα κομματικά συστήματα ποικίλλουν, αλλά είναι σαφώς πιο κινητικά και πιο αναλογικά όσον αφορά την αντιπροσώπευση κοινωνικών συμφερόντων και αιτημάτων. Το γεγονός αυτό επιτρέπει την εκπροσώπηση φωνών και εκπροσώπων του περιβαλλοντικού κινήματος και των κινήσεων πολιτών στα κοινοβούλια και σε αρκετές περιπτώσεις και σε κυβερνητικά πόστα.

Σημαντικός παράγοντας του ευρωπαϊκού κομματικού συστήματος είναι η παρουσία των πράσινων κομμάτων ή εναλλακτικών αριστερών κομμάτων που έχουν μεγαλύτερη ευαισθησία στα ζητήματα του περιβάλλοντος. Το πιο αναλογικό εκλογικό σύστημα και ο πολυκομματισμός στην Ευρώπη επιτρέπουν να εκπροσωπούνται και σε κυβερνητικό επίπεδο τα πράσινα κόμματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Bodansky:

«Ενώ οι ψήφοι που πήραν τα πράσινα κόμματα στην Ευρώπη δεν διέφεραν τόσο πολύ από τους ψήφους που πήρε ο Ραλφ Νάιντερ στις Η.Π.Α., το τελικό αποτέλεσμα ήταν: στην Ευρώπη να διοριστούν πράσινοι υπουργοί περιβάλλοντος και στις Η.Π.Α. να εκλεγεί ο Μπους».¹⁵³

Έτσι τα αιτήματα των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στην Ευρώπη έχουν περισσότερες πιθανότητες να υποστηριχτούν και σε ανώτερο κοινοβουλευτικό ή ακόμα και κυβερνητικό, επίπεδο.

- Δικαστικό σύστημα

---

¹⁵² Βλ. Bodansky D., *ό.π.*, σ. 65.

¹⁵³ Βλ. *ό.π.*, σ. 66.

Στις ΗΠΑ η κουλτούρα της προσφυγής στη δικαιοσύνη είναι σαφώς πιο ισχυρή από ό,τι στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Το γεγονός αυτό επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και τον προσανατολισμό των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, οι οποίες αφιερώνουν ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς τους και του ενδιαφέροντός τους στην άσκηση αγωγών κατά ιδιωτών ή δημόσιων φορέων που παραβιάζουν την περιβαλλοντική νομοθεσία. Για το λόγο αυτό η πλειοψηφία των αμερικανικών ΜΚΟ ειδικεύονται κυρίως σε θεσμικές, διοικητικές και νομικές διαδικασίες, εν αντιθέσει με τις ευρωπαϊκές που στηρίζουν κυρίως τον ακτιβισμό τους στο πεδίο της άμεσης πίεσης προς τα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων (τόσο σε ευρωενωσιακό όσο και σε εθνικό επίπεδο), καθώς και στην οργάνωση της κοινωνικής και πολιτικής διαμαρτυρίας.

- Lobbying βιομηχανίας

Στις Η.Π.Α. οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ έχουν να αντιμετωπίσουν ένα μεγάλο ανταγωνιστή: τα επιχειρηματικά λόμπι που έχουν άμεση πρόσβαση και επιρροή στις πολιτικές ηγεσίες τόσο στην κυβέρνηση όσο και στα νομοθετικά σώματα. Στην Ευρώπη τα επιχειρηματικά λόμπι είναι επίσης παρόντα, αλλά η δύναμή τους είναι σαφώς μικρότερη συγκριτικά με τα αντίστοιχα αμερικανικά. Ειδικά για το ζήτημα της Κλιματικής Αλλαγής η αμερικανική βιομηχανία ασκεί έντονες πιέσεις, καθώς θεωρεί ότι το κόστος προσαρμογής γι' αυτή είναι απείρως μεγαλύτερο από ό,τι για την ευρωπαϊκή. Σύμμαχος των επιχειρηματικών λόμπι στις ΗΠΑ είναι το γεγονός ότι στα δύο κόμματα εξουσίας και στους κύκλους της διανοήσης κυριαρχούν οι νεοκλασικές και νεοφιλελεύθερες απόψεις περί ρύθμισης των προβλημάτων μέσω της αγοράς και η ιδέα του παρεμβατικού κράτους είναι σαφώς ασθενέστερη συγκριτικά με την Ευρώπη.

- Οργανωτικές δομές των ΜΚΟ

Οι παραπάνω διαφορές στους τρόπους δράσης και στη μεθοδολογία άσκησης πίεσης και κινητοποίησης που υπάρχουν μεταξύ των περιβαλλοντικών οργανώσεων στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε. έχουν ως αποτέλεσμα να παρατηρούνται σημαντικές διαφορές και στα οργανωτικά μοντέλα που υπάρχουν όσον αφορά τη συγκρότηση και τη δομή των οργανώσεων. Στις Η.Π.Α. ορισμένες από τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ έχουν αποκτήσει έναν γιγάντιο διοικητικό μηχανισμό και πολύ μεγάλους προϋπολογισμούς. Σε αρκετές περιπτώσεις έχουν ενσωματώσει πλήρως πρακτικές των μεγάλων επιχειρήσεων και του μάρκετινγκ για να προσελκύσουν μέλη και συμπαθούντες (π.χ. παρέχουν πιστωτικές κάρτες, κ.λπ.). Για να διατηρήσουν αυτόν τον μηχανισμό δεν περιορίζονται μόνο στις συνδρομές των μελών, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις επιδιώκουν συνεργασίες και με επιχειρήσεις. Στην Ευρώπη αντίθετα,

οι δομές της πλειοψηφίας των περιβαλλοντικών οργανώσεων παραμένουν πιο μικρές και στοχευμένες στο κοινωνικό ακτιβισμό.

Βέβαια το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των ΜΚΟ είναι διεθνείς δικτυώσεις και έχουν παραρτήματα τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στις ευρωπαϊκές χώρες συνεπάγεται ότι υπάρχει μια αυξανόμενη τάση οι διαφορές στο οργανωτικό σχηματισμό τους να περιορίζονται, αν όχι να εκλείπουν.

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα

7.1. Η συγκρότηση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε.: κοινά στοιχεία και διαφορές

Η γέννηση των σύγχρονων περιβαλλοντικών κινήματων πραγματοποιείται και στις δύο χώρες σχεδόν ταυτόχρονα. Στα πρώτα του βήματα το περιβαλλοντικό κίνημα στις Η.Π.Α. απέκτησε ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του περιβαλλοντικού δικαίου στη χώρα. Οι πρώτες επιτυχίες του κινήματος συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της απήγησής του και σύντομα διαμορφώθηκαν ισχυρές περιβαλλοντικές ΜΚΟ με έναν μεγάλο μηχανισμό και πλούσια χρηματοδότηση από μέλη, συμπαθούντες αλλά και ιδιωτικούς φορείς, όπως το Ίδρυμα Φορντ.¹⁵⁴ Έτσι απέκτησαν τεχνογνωσία και προσανατολίστηκαν στη στήριξη της κρατικής δημόσιας διοίκησης, που τότε έκανε τα πρώτα βήματά της στη θωράκιση και υλοποίηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Στην Ευρώπη αντίθετα οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ, αν και είχαν μαζική απήγηση, παρέμειναν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 κυρίως ένα κίνημα διαμαρτυρίας. Η Rose-Ackerman παραθέτει μια εύγλωττη σύγκριση μεταξύ των ΜΚΟ σε Γερμανία και Η.Π.Α. κατά τις δεκαετίες 1970-αρχές δεκαετίας 1990:

«Η Γερμανία έχει πολλές ομάδες πολιτών, αλλά λίγες έχουν την τεχνική ικανότητα να συμμετάσχουν στη διαδικασία συμβατικής πολιτικής και διαμόρφωση προτύπων. Οι περισσότερες έχουν πολύ μικρό προσωπικό και λίγα χρήματα. Καμιά από αυτές τις ομάδες δεν μοιάζει με τα αμερικάνικα Environmental Defense Fund και Natural Defense Council στη δυνατότητά τους να επενδύουν εκατομμύρια δολάρια κάθε χρόνο στις διοικητικές διαδικασίες και σε δικαστικές αγωγές.»¹⁵⁵

Σε αντίθεση με τις Η.Π.Α. στην Ευρώπη κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 υπήρξε μια άνθηση των πράσινων κομμάτων, τα οποία κατάφεραν να διαδραματίσουν ένα ρόλο στην κεντρική πολιτική σκηνή των χωρών τους. Έτσι ένα μεγάλο μέρος της φιλοπεριβαλλοντικής δυναμικής στην Ευρώπη εκφραζόταν στην πολιτική αρένα, ενώ αντίθετα στις Η.Π.Α. το

¹⁵⁴ Βλ. Graff T.J., *ό.π.*, σελ. 12 και Percival V.R. (1998), *ό.π.*, σελ. 11.

¹⁵⁵ Βλ. Rose-Ackerman S., *ό.π.*, σελ. 11.

βασικό πεδίο ενεργοποίησης των ΜΚΟ ήταν στο επίπεδο της διοίκησης. Αντανακλώντας αυτήν την πραγματικότητα, οι ευρωπαϊκές περιβαλλοντικές ΜΚΟ εκείνη την περίοδο είχαν πιο έντονο το χαρακτήρα της πολιτικής διαμαρτυρίας, ενώ οι αντίστοιχες αμερικανικές μετατράπηκαν σε ισχυρά τεχνοκρατικά και διοικητικά κέντρα υπεράσπισης της υπόθεσης του περιβάλλοντος. Η τάση αυτή όμως σταδιακά αλλάζει μετά το Ρίο, όταν πλέον η Ε.Ε. αναβαθμίζει την πολιτική της για το περιβάλλον, ανοίγει τις πόρτες της στους μη κυβερνητικούς δρώντες και ο ρόλος των διεθνών ΜΚΟ μεταβάλλεται ριζικά, κατ' αρχάς σε διεθνές επίπεδο.

7.2. Η εδραίωση των ΜΚΟ στα διεθνή περιβαλλοντικά καθεστώτα και η αναβάθμιση του ρόλου τους στο εσωτερικό

Συνολικά, μπορούμε να πούμε ότι οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ εδραιώθηκαν στη διεθνή σκηνή εκπληρώνοντας βασικά δύο κυρίως αποστολές:

- Επεδίωξαν να γίνουν η γέφυρα σύνδεσης του τοπικού με το παγκόσμιο.

Προσπάθησαν να γίνουν ο ιμάντας μεταβίβασης της αγωνίας και της πίεσης των τοπικών κοινοτήτων και της κοινής γνώμης για την ανάγκη ενός «περιβαλλοντικού συναγερμού» σε διεθνές επίπεδο.

- Αποτελέσαν αναπόσπαστο στοιχείο της έννοιας της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης που άρχισε να αναπτύσσεται ιδιαίτερα μετά το Ρίο.

Η εδραίωση των ΜΚΟ στη διεθνή σκηνή μεταφράστηκε σε μια αναβάθμιση του ρόλου τους και στο εσωτερικό πεδίο. Σε πολλές περιπτώσεις λειτούργησαν ως απαραίτητο εξειδικευμένο προσωπικό για τις κυβερνήσεις στη σύνταξη και υλοποίηση προγραμμάτων, σχεδίων ακόμα και της νομοθεσίας. Μιλώντας συγκεκριμένα για τις ΜΚΟ σε Η.Π.Α. και Ε.Ε., αυτές εντάσσονται στη νέα μορφή διακυβέρνησης και αποκτούν ένα βαρύνοντα ρόλο αντίστοιχο με το ρόλο που έχουν στις διεθνείς εξελίξεις οι χώρες στις οποίες εδράζονται και δρουν. Οι ευρωπαϊκές ΜΚΟ καταφέρνουν να επηρεάσουν περισσότερο την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις πολιτικές ηγεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε. Στις διαπραγματεύσεις του Κιότο σχηματίζουν έναν ενιαίο μέτωπο με τους εκπροσώπους της Ε.Ε., πιέζοντας για τη λήψη άμεσων και δραστικών μέτρων.

Ταυτόχρονα τα επίδικα και οι συγκρούσεις σε διεθνές επίπεδο διευρύνουν και την κατηγοριοποίηση των ΜΚΟ σε ριζοσπαστικές και θεσμικές, μια διάκριση που αποκρυσταλλώθηκε ακόμη περισσότερο με την εμφάνιση του αντιπαγκοσμιοποιητικού κινήματος. Για τις ΜΚΟ που ακολούθησαν τα βήματα του κινήματος αυτού τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ευρώπη το αποτέλεσμα ήταν να αλλάξει το πλαίσιο της κοινωνικής τους αναφοράς και εκπροσώπησης και να αποκτήσει περιεχόμενο, συμβολισμό και πρακτική σε πιο ριζοσπαστική κατεύθυνση.

7.3. Ο αγώνας των ΜΚΟ για τη συμπερίληψη της συμμετοχής του κοινού στην περιβαλλοντική νομοθεσία

Το περιβαλλοντικό δίκαιο στις Η.Π.Α. και στην Ε.Ε. κατοχυρώνει σε ένα σημαντικό βαθμό τη συμμετοχή του κοινού στη διαβούλευση και στη λήψη αποφάσεων. Σε αυτό συνέβαλαν καθοριστικά οι αγώνες του περιβαλλοντικού κινήματος κατά τα πρώτα χρόνια διαμόρφωσης του περιβαλλοντικού δικαίου, κυρίως στις Η.Π.Α. αλλά και στην Ευρώπη.

Ιδιαίτερα στις ΗΠΑ ο δικαστικός ακτιβισμός των περιβαλλοντικών ΜΚΟ είναι αρκετά ισχυρός. Λόγω του αυξημένου ειδικού βάρους της δικαστικής εξουσίας, τα ένδικα μέσα αποτελούν ένα ισχυρό πεδίο παρέμβασης για τις ομάδες πίεσης. Για το λόγο αυτό ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς τους και εξειδίκευσής τους αποτελεί η υποστήριξη των πολιτών και των κοινοτήτων που προσφεύγουν στη δικαιοσύνη.

Στην Ευρώπη η προσφυγή στη δικαιοσύνη είναι σαφώς μικρότερη συγκριτικά με τις Η.Π.Α. Σε αντίθεση με τις Η.Π.Α., όπου τα κοινωνικά κινήματα και οι ομάδες πολιτών έχουν χρησιμοποιήσει τα δικαστήρια ως μέσο υπεράσπισης των θέσεών τους, στην Ευρώπη οι περισσότερες χώρες κατοχυρώνουν το δικαίωμα των ομάδων πίεσης στα ένδικα μέσα με καθυστέρηση. Παρ' όλα αυτά όλο και περισσότερο οι περιβαλλοντικές ομάδες χρησιμοποιούν πλέον τις δικαστικές αίθουσες για να προωθήσουν τα δικά τους αιτήματα.¹⁵⁶

Στην Ευρώπη η διαμόρφωση του ευρωενωσιακού περιβαλλοντικού δικαίου σε υπερεθνικό επίπεδο μετά τη δεκαετία του 1980 έδωσε στους ακτιβιστές των ΜΚΟ σε εθνικό επίπεδο τη δυνατότητα να ασκήσουν πίεση για αλλαγή της πολιτικής των κυβερνήσεών τους: θέματα που μέχρι τότε είχαν μικρή σημασία για τις εθνικές κυβερνήσεις τους κάτω από την

---

¹⁵⁶ Βλ. Cichowski A.R., *ό.π.*, σελ. 8-9.

πίεση της κοινοτικής νομοθεσίας γίνονται υποχρεωτικές δεσμεύσεις και αυτό έστρωσε το έδαφος στις περιβαλλοντικές οργανώσεις για λήψη περισσότερων πρωτοβουλιών.¹⁵⁷

Η Σύμβαση Άαρχους είχε καταλυτική σημασία για την αναβάθμιση του ρόλου των περιβαλλοντικών οργανώσεων στην Ευρώπη. Και στις δύο επικράτειες οι ΜΚΟ λειτουργούν ως θεματοφύλακας της συμμετοχής του κοινού τόσο στη νομοθεσία όσο και στη δικαιοσύνη.

7.4. Διεθνές εμπόριο και περιβαλλοντικές ΜΚΟ: η στάση τους απέναντι στην πρόκληση της διατλαντικής εμπορικής συνεργασίας

Το καθεστώς των διεθνών συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου αποτελεί έναν χώρο άβατο για το ευρύ κοινό και για τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Μέχρι στιγμής έχουν γίνει δειλά βήματα προκειμένου να παίξουν ένα ρόλο, που κυρίως παραμένει συμβουλευτικός. Η συνεχής πίεση των ΜΚΟ για να διαρρήξουν τις εσώκλειστες διαδικασίες και να τις κάνουν ανοιχτές στη δημόσια κριτική και λογοδοσία έχει αποδώσει κάποια, έστω μικρά, αποτελέσματα.

Οι τρέχουσες διαπραγματεύσεις μεταξύ της κυβέρνησης των Η.Π.Α. και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (ΤΤΙΡ) θα καθορίσουν αποφασιστικά πολλά από τα ζητήματα που είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και της δράσης της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών αλλά και επηρεάζουν άμεσα και την καθημερινή ζωή των πολιτών. Η κινητοποίηση των ΜΚΟ για την ΤΤΙΡ έχει καταφέρει να αναδείξει το ζήτημα αυτό και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Έκφραση αυτού του ενδιαφέροντος και της ανησυχίας των πολιτών ήταν οι πολύ μαζικές διαδηλώσεις που έγιναν τη διεθνή ημέρα για την ΤΤΙΡ:

«Κατά την Πανευρωπαϊκή Ημέρα Δράσης Ενάντια στην ΤΤΙΡ και την CETA στις 11 Οκτωβρίου 2014 οργανώθηκαν 450 συντονισμένες δράσεις διαμαρτυρίας σε 24 χώρες, με τη συμμετοχή πολλών χιλιάδων ανθρώπων, ενώ στις 19 Δεκεμβρίου του 2014 το κέντρο της Ε.Ε. στις Βρυξέλλες αποκλείστηκε από διαδηλωτές οι οποίοι απαιτούσαν να μπει ένα τέλος στην ΤΤΙΡ και τα προγράμματα λιτότητας της ΕΕ.»¹⁵⁸

---

¹⁵⁷ Βλ. ό.π., σελ. 16.

¹⁵⁸ Βλ. Hilary J., ό.π., σελ. 19.

Παράλληλα, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των Η.Π.Α. αισθάνονται την πίεση που διαρκώς αυξάνεται και για το λόγο αυτό σημειώνεται μια καθυστέρηση στις διαπραγματεύσεις, οι οποίες βρίσκονται οριακά πλέον εντός του χρονοδιαγράμματος.

Η κατάληξη λοιπόν των διαπραγματεύσεων για την TTIP θα εξαρτηθεί και από την ικανότητα των οργανώσεων των πολιτών στις δύο πλευρές του Ατλαντικού να βρουν ένα κοινό βηματισμό για την τεκμηρίωση των θέσεών τους και την άσκηση πίεσης στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Δοκιμάζεται έτσι στην πράξη ένας χώρος διαλόγου και κοινής δράσης ανάμεσα στις περιβαλλοντικές οργανώσεις τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ευρώπη.

7.5. Η συμβολή των ΜΚΟ στην περιβαλλοντική δημοκρατία και δικαιοσύνη

Οι ΜΚΟ αναδεικνύονται ως οι βασικοί μεσολαβητές μεταξύ των πολιτών και των κυβερνήσεων στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Αξιοποιούν τη δομή και τις διαδικασίες του πολιτικού συστήματος για να γίνουν βασικά η φωνή των πολιτών και των κινημάτων. Με τον τρόπο αυτό εμπλουτίζουν τη δημοκρατία, προσθέτοντας μία ακόμα συνιστώσα στο πολιτικό σύστημα. Το αξιοποιούν, κάνοντας μια, κατ' αρχήν, σωστή χρήση του.

Τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Ε.Ε. χαρακτηρίζονται από τους γρήγορους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης και τον τεχνοκρατικό τρόπο λειτουργίας και άρθρωσης των κοινωνικών δομών τους. Η γραφειοκρατική –με τη βεμπεριανή έννοια– οργάνωση της διοίκησης και ο εξορθολογισμός των διαδικασιών και των κανονισμών επιβάλλει μια ιεραρχική (top-down) διαχείριση των δημόσιων πολιτικών. Βασικά κριτήρια είναι το οικονομικό όφελος και η τεχνολογική πρόοδος. Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ καταφέρνουν να λειτουργήσουν ως αντίβαρο και εξισορροπητής στις προτεραιότητες αυτές, εισάγοντας στη σφαίρα της δημόσιας συζήτησης και άσκησης πολιτικής το ηθικό στοιχείο: την αναγνώριση ότι η μέριμνα για το σεβασμό και την προστασία της φύσης πρέπει να γίνει δομικό και συστατικό στοιχείο του πολιτικού σχεδιασμού, ανεξαρτήτως υπολογισμών κόστους/ωφέλειας.

Έτσι οι ΜΚΟ γίνονται οι πιο γνήσιοι υπερασπιστές της περιβαλλοντικής ατζέντας επιδιώκοντας την ευρύτερη συμμετοχή στο σχεδιασμό, την υλοποίηση και τον έλεγχο. Λειτουργούν περιοριστικά ως προς την κρατική εξουσία. Αποτελούν σταθμούς ελέγχου και εξισορρόπησης (check and balance) του πολιτικού συστήματος όσον αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα.

7.6. Η διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων και η ανάγκη διατλαντικού συντονισμού και συνεργασίας

Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ σε πλανητικό επίπεδο τείνουν να αποκτήσουν κοινά χαρακτηριστικά. Η δυναμική αυτή πηγάζει από τη ίδια τη φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που πλέον δεν γνωρίζουν σύνορα. Το κέντρο βάρους μετατίθεται από τα εθνικά κράτη στους διεθνείς οργανισμούς και καθεστώτα. Το γεγονός αυτό επηρεάζει τη δράση, τη μορφολογία και τη μεθοδολογία έρευνας και παρέμβασης των ίδιων των περιβαλλοντικών οργανώσεων, οι οποίες εκ των πραγμάτων αναγκάζονται να διευρύνουν τις επαφές και τη δικτύωσή τους, να συντονίζονται και να απαντούν στις προκλήσεις, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αποκτούν οικουμενικά χαρακτηριστικά.

Σήμερα ανοίγει ένας νέος κύκλος προκλήσεων για τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ στις δύο πλευρές του Ατλαντικού· οι διαπραγματεύσεις για τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων μπορούν να αλλάξουν ριζικά το τοπίο για ορισμένα κανονιστικά πλαίσια και δεδομένα με άμεσες συνέπειες στην καθημερινή ζωή εκατομμυρίων πολιτών και την προστασία του περιβάλλοντος.

Η πρόκληση αυτή εμπεριέχει ένα σημαντικό βαθμό κινδύνου, αλλά και το σπόρο μιας δυναμικής συνεργασίας ανάμεσα στις οργανώσεις των πολιτών μεταξύ δύο οικονομικών γιγάντων του πλανήτη. Σε κάθε περίπτωση ένα οποιοδήποτε προχώρημα για την εξασφάλιση ενός βιώσιμου μέλλοντος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ενεργό εμπλοκή των Η.Π.Α. και των χωρών της Ε.Ε. Προϋπόθεση για να δράσουν προς αυτή την κατεύθυνση οι πολιτικές ηγεσίες και οι κυβερνήσεις είναι οι κατάλληλες πιέσεις και οι κοινωνικές διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό των χωρών τους. Στο σημείο αυτό είναι ακριβώς που καλούνται και οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ να ανταποκριθούν θετικά: να καταφέρουν να μετουσιώσουν τη συμβολή τους στην προστασία του περιβάλλοντος και την αφύπνιση συνειδήσεων στο εσωτερικό πεδίο σε μια διεύρυνση της συμμετοχικής διάστασης στην παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση και σε ζητήματα όπως το εμπόριο και οι επενδύσεις, όπου η διακύβευση οικονομικών συμφερόντων είναι τεράστια.

Παράρτημα I

Βασικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ στις Η.Π.Α.

Alliance for Justice   http://www.afj.org/
Οργάνωση με εθνική δικτύωση για το περιβάλλον, τα πολιτικά δικαιώματα, την πνευματική υγεία, τις γυναίκες, τα παιδιά και τους καταναλωτές.
American Council for an Energy-Efficient Economy   http://aceee.org/
Προωθεί την ενεργειακή αποδοτικότητα ως μέσο για την οικονομική ευημερία και την περιβαλλοντική προστασία.
Center for Biological Diversity   http://www.biologicaldiversity.org/
Εργάζεται μέσω της επιστήμης, του δικαίου και της δημιουργικότητας για να εξασφαλίσει το μέλλον για όλα τα είδη που βρίσκονται στο χείλος της εξαφάνισης.
Clean Water Network   http://clean-water-network.org/
Είναι μια συμμαχία περισσότερο των 1.000 οργανώσεων που δουλεύουν για την προστασία των υδάτινων πόρων της χώρας.
Conservation International   http://www.conservation.org/
Προωθεί τη διατήρηση της βιοποικιλότητας στα απειλούμενα οικοσυστήματα παγκοσμίως.
CREST   http://www.crest.org/
Παρέχει πληροφορίες για την ενεργειακή αποδοτικότητα, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τη βιώσιμη τεχνολογία.
Defenders of Wildlife   http://www.defenders.org/
Εργάζεται για την προστασία της άγριας πανίδας και χλωρίδας στα φυσικά τους περιβάλλοντα.
Earth First!   http://earthfirstjournal.org/
Ακτιβίστικη οργάνωση για την προστασία της άγριας ζωής και τη βαθιά οικολογία. Γνωστή για τις ριζοσπαστικές της δράσεις.
Earthjustice Legal Defense Fund   http://earthjustice.org/
Δραστηριοποιείται στη νομική υπεράσπιση ατόμων και συλλογικοτήτων για περιβαλλοντικά ζητήματα. Επίσης αγωνίζεται για την ενίσχυση των περιβαλλοντικών νόμων.
Earthwatch   http://earthwatch.org/
Επιχορηγεί επιστημονικές έρευνες πεδίου για τη βελτίωση της γνώσης του πλανήτη και των κατοίκων του.

Energy & Environmental Research Center   http://www.undeerc.org/
Παρέχει διεπιστημονική έρευνα και ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών ενέργειας και περιβάλλοντος για την προστασία του αέρα, του νερού και του εδάφους.
Environmental Defense Fund   https://www.edf.org/
Επιδιώκει να βρει οικονομικά βιώσιμες λύσεις σε περιβαλλοντικά προβλήματα, συνδυάζοντας τα επιστημονικά, νομικά και κοινωνικά δεδομένα.
Friends of the Earth USA   http://www.foe.org/
Εστιάζει στην ανάδειξη των κοινωνικών και οικονομικών αιτιών των περιβαλλοντικών προβλημάτων.
Greenpeace USA   http://www.greenpeace.org/international/en/
Χρησιμοποιεί τη μη-βίαη και δημιουργική ακτιβίστικη αντιπαράθεση για να αναδείξει τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα και να πιέσει για λύσεις.
Investigative Reporters and Editors   https://www.ire.org
Μη-κερδοσκοπική οργάνωση δημοσιογράφων που επιδιώκουν να βελτιώσουν τις συνθήκες για την ελεύθερη και αδέσμευτη δημοσιογραφική κάλυψη των γεγονότων. Λειτουργούν και ως παρατηρητήριο για την υποχρέωση του κράτους να παρέχει τις προβλεπόμενες από το νόμο πληροφορίες στο κοινό.
League of Conservation Voters   http://www.lcv.org/
Πρόκειται για μια δικομματική ομάδα με στόχο την εκπαίδευση των ψηφοφόρων ώστε στις επόμενες εκλογές “να βγει νικητής το περιβάλλον”.
National Audubon Society   https://www.audubon.org/
Εργάζεται μέσω της τεκμηρίωσης, της πολιτικής, της επιστήμης, της νομοθεσίας, της ευαισθητοποίησης των πολιτών και της εκπαίδευσης, για την προστασία των πτηνών και των οικοτόπων τους.
National Wildlife Federation   http://www.nwf.org/
Επιδιώκει τη συνεργασία ιδιωτών, οργανώσεων, επιχειρήσεων και κυβερνήσεων για την προστασία της φύσης και της άγριας ζωής.
Natural Resources Defense Council   http://www.nrdc.org/
Προστατεύει το περιβάλλον και τη δημόσια υγιεινή μέσω της τεκμηρίωσης, της νομοθεσίας, της έρευνας και της εκπαίδευσης.
The Nature Conservancy   http://www.nature.org/
Διατηρεί την πανίδα και τα είδη προς εξαφάνιση μέσω της αγοράς της γης και των υδάτων που χρειάζονται για να επιβιώσουν.

Rainforest Action Network   http://www.ran.org/
Προστατεύει τα τροπικά δάση μέσω της εκπαίδευσης, της οργάνωσης των κοινοτήτων και της μη-βίαιης άμεσης δράσης.
Scenic America   http://www.scenic.org/
Αφιερώνει τη δράση της κυρίως στην προστασία των γραφικών δρόμων και την αποτροπή εγκατάστασης διαφημιστικών πινακίδων στις λεωφόρους. Επίσης παρέχει υποστήριξη σε όσους θέλουν να δημιουργήσουν εναλλακτικές κοινότητες.
Sierra Club   http://www.sierraclub.org/
Προωθεί την υπόθεση της περιβαλλοντικής προστασίας μέσω της άσκησης πίεσης προς τις δημόσιες αρχές και της κινητοποίησης της κοινωνίας των πολιτών.
World Wildlife Fund (U.S.)   http://www.worldwildlife.org/
Ειδικεύεται στην προστασία της άγριας φύσης, αλλά αναπτύσσει μια πλούσια δράση σε όλα τα ζητήματα του περιβάλλοντος.
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από τις επίσημες ιστοσελίδες των οργανώσεων

Παράρτημα II

Βασικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ στην Ε.Ε.

CEE Bankwatch Network   http://bankwatch.org/
Ιδρύθηκε το 1995 με στόχο να αγωνιστεί ενάντια σε δράσεις διεθνών χρηματιστικών θεσμών στην περιοχή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που προκαλούν σοβαρές περιβαλλοντικές και κοινωνικές βλάβες.
CEEweb for Biodiversity   http://www.ceeweb.org/
Ιδρύθηκε το 1994 ως ένα δίκτυο ΜΚΟ που στόχευαν να διατηρήσουν τη βιοποικιλότητα μέσω της προώθησης της Βιώσιμης Ανάπτυξης στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αποτελείται από 61 ευρωπαϊκές ΜΚΟ. Οι βασικές τους δράσεις εστιάζουν στον επηρεασμό των πολιτικών αποφάσεων μέσω εκστρατειών, άσκησης πίεσης και τεκμηρίωσης.
Climate Action Network (CAN) Europe   http://www.caneurope.org/
Το CAN Europe, που είναι μέρος του CAN International, είναι η μεγαλύτερη ευρωπαϊκή συμμαχία που δουλεύει για την Κλιματική Αλλαγή και τα ενεργειακά θέματα. Αποτελείται από 127 οργανώσεις από 28 ευρωπαϊκές χώρες. Στοχεύει στη βελτίωση της υπάρχουσας ευρωπαϊκής κλιματικής και ενεργειακής νομοθεσίας. Πιέζει ώστε η Ε.Ε. να υιοθετήσει ολοκληρωμένους και φιλόδοξους στόχους για τη μετά το 2020 περίοδο.
Counter Balance   http://www.counter-balance.org/
Δημιουργήθηκε το 2007 προκειμένου να ασκήσει κριτική στις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων που έχουν αρνητικές περιβαλλοντικές συνέπειες.
Europarc Federation   http://www.europarc.org/
Ιδρύθηκε το 1973 με στόχο να βοηθήσει στη διατήρηση των προστατευμένων περιοχών και του φυσικού κάλλους της ευρωπαϊκής ηπείρου.
European Centre for Nature Conservation   http://www.ecnc.org/
Είναι ένα ανεξάρτητο ειδικευμένο κέντρο για τη βιοποικιλότητα και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Ιδρύθηκε το 1993 και η αποστολή του είναι η διατήρηση και η βιώσιμη χρήση των φυσικών οικοσυστημάτων της Ευρώπης, της βιοποικιλότητας και των οικοτόπων
European Cyclists' Federation   http://www.ecf.com/
Ιδρύθηκε το 1983 με στόχο να αυξήσει τη χρήση του ποδηλάτου ως μέσο καθημερινής κυκλοφορίας για μια βιώσιμη μετακίνηση και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της επιδιώκει τη αλλαγή των συνηθειών στους τρόπους μετακίνησης

μέσω της ενημέρωσης για θέματα μεταφορών, υγείας και περιβάλλοντος.
European Environmental Bureau (EEB)   http://www.eeb.org/
Δημιουργήθηκε το 1974 έχοντας ως ατζέντα την περιβαλλοντική προστασία. Σήμερα είναι μια ομοσπονδία περισσότερο από 140 περιβαλλοντικών κινήσεων πολιτών. Η αποστολή τους είναι η διαμόρφωση και υλοποίηση των περιβαλλοντικών πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προσπαθούν επίσης για την καλύτερη κατανόηση αυτών των πολιτικών ανάμεσα στις περιβαλλοντικές οργανώσεις και τους ίδιους τους πολίτες.
European Federation for Transport and Environment   http://www.transportenvironment.org/
Είναι η βασική ΜΚΟ που αγωνίζεται για περιβαλλοντικά υπεύθυνα προσέγγιση του ζητήματος των μεταφορών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ιδρύθηκε το 1990 και αντιπροσωπεύει περίπου 50 οργανώσεις σε όλη την ήπειρο. Είναι πολιτικά ανεξάρτητη, στηρίζεται σε μια επιστημονική προσέγγιση και είναι αυστηρά μη κερδοσκοπική. Ο βασικός στόχος είναι να μειωθεί το περιβαλλοντικό αποτύπωμα των μέσων μεταφοράς και ιδιαίτερα των αερομεταφορών και της ναυσιπλοΐας.
European Litter Prevention Association   http://cleaneuropenetwork.eu/
Είναι μια μη-κερδοσκοπική οργάνωση και συντονίζει το Clean Europe Network, μια πανευρωπαϊκή πλατφόρμα οργανώσεων για τη μείωση των απορριμμάτων. Σήμερα συσπειρώνει 14 οργανώσεις σε 10 κράτη-μέλη της Ε.Ε. Στοχεύει στην προώθηση μέτρων για την αποτροπή δημιουργίας απορριμμάτων και προσφέρει πρακτικές συμβουλές για την καλύτερη διαχείρισή τους.
Eurosite   http://www.eurosite.org/
Είναι ένα δίκτυο νομικών προσώπων που δουλεύουν για τη βελτίωση της πρακτικής και της ποιότητας της διατήρησης της φυσικής κληρονομιάς στην Ευρώπη. Σήμερα συσπειρώνει 60 μέλη από 21 χώρες, συμπεριλαμβανομένων δημόσιων φορέων, ιδιωτικές εταιρείες και ΜΚΟ. Σκοπός του είναι να βελτιώσει τις πολιτικές της διατήρησης της φυσικής κληρονομιάς στην Ευρώπη μέσω της διαχείρισης του εδάφους και των υδάτων.
Federation of Associations for Hunting and Conservation of the EU   http://www.face.eu/
Ιδρύθηκε το 1977. Έχει ως έδρα τις Βρυξέλλες και είναι μια διεθνή μη-κερδοσκοπική ΜΚΟ που αντιπροσωπεύει πάνω από 7 εκ. ευρωπαίους κυνηγούς. Επιδιώκει την προώθηση του κυνηγιού σε συμφωνία με τις αρχές της βιώσιμης χρήσης των φυσικών πόρων.
Friends of the Earth Europe   https://www.foeeurope.org/
Είναι ένα δίκτυο περιβαλλοντικών οργανώσεων που συμβάλλουν ενεργά στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής και την υλοποίησή της. Επιδιώκουν την αύξηση της

<p>συμμετοχής του κοινού και τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων, στοιχεία τα οποία θεωρούν ζωτικά στην προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων.</p>
<p>Fundación Oceana   http://eu.oceana.org/en</p>
<p>Εστιάζει την προσοχή της στη βελτίωση των συνθηκών των ευρωπαϊκών θαλασσών και ωκεανών. Συνδυάζει επιστημονικές καμπάνιες με την πολιτική, την οικονομία και το δίκαιο.</p>
<p>Greenpeace Europe   http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/</p>
<p>Διεθνής περιβαλλοντική οργάνωση που συνδυάζει τον ακτιβισμό με την επιστημονική τεκμηρίωση και την άσκηση πίεσης στα κέντρα λήψης αποφάσεων</p>
<p>Health & Environment Alliance   http://www.env-health.org/</p>
<p>Μη-κερδοσκοπική εταιρεία που προσπαθεί να αναδείξει πώς το περιβάλλον επηρεάζει την υγεία στην Ε.Ε. Στόχος της είναι να αποδείξει ότι οι κατάλληλες αλλαγές των δημόσιων πολιτικών μπορούν να βελτιώσουν την υγεία και να αναβαθμίσουν την ποιότητα ζωής.</p>
<p>Health Care Without Harm Europe   https://noharm-europe.org/</p>
<p>Είναι μια συμμαχία νοσοκομείων, ιατρικών ομάδων, επαγγελματιών της υγείας, τοπικών αρχών και περιβαλλοντικών οργανώσεων, που δουλεύουν μαζί για μετασχηματίσουν τον ιατρικό τομέα. Δημιουργήθηκε το 2003 για να αναδείξει το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του τομέα της υγείας. Αποτελείται από 73 οργανώσεις σε 24 ευρωπαϊκές χώρες.</p>
<p>International Federation of Organic Agriculture Movements European Regional Group (IFOAM EU Group)   http://www.ifoam.bio/</p>
<p>Αγωνίζεται για μια βιώσιμη διαχείριση της τροφής και των καλλιεργειών. Στόχος της είναι η ενοποίηση των κινημάτων βιολογικής καλλιέργειας. Συσπειρώνει περισσότερες από 165 οργανώσεις από όλο τον χώρο της βιολογικής παραγωγής και κύριος στόχος της είναι η υιοθέτηση αγροτικών συστημάτων που στηρίζονται στις αρχές της βιολογικής γεωργίας.</p>
<p>Justice and Environment   http://www.justiceandenvironment.org/home/</p>
<p>Ανεξάρτητος σύνδεσμος 12 περιβαλλοντικών οργανώσεων δικαίου από 10 ευρωπαϊκές χώρες. Τα μέλη του παρέχουν εκπαίδευση και εξειδικευμένη γνώση για το περιβαλλοντικό δίκαιο με στόχο την εφαρμογή του και τη βελτίωση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας.</p>
<p>NGO Shipbreaking Platform   http://www.shipbreakingplatform.org/</p>
<p>Πρόκειται για μια παγκόσμια πλατφόρμα 18 οργανώσεων για το περιβάλλον, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εργασία, εκ των οποίων οχτώ εδράζονται στην Ευρώπη. Βασικό της αντικείμενο είναι η ασφαλής και περιβαλλοντικά ορθή ανακύκλωση των παροπλισμένων σκαφών. Ιδρύθηκε το 2015 για να πολεμήσει τις παραβιάσεις των προβλεπόμενων διαδικασιών στη βιομηχανία των ναυπηγείων.</p>

Seas At Risk   http://www.seas-at-risk.org/
Ευρωπαϊκός σύνδεσμος ΜΚΟ που εργάζονται για την προστασία και την αποκατάσταση του θαλάσσιου περιβάλλοντος στην Ευρώπη και τον Βόρειο Ατλαντικό. Συγκροτείται από περίπου 20 ΜΚΟ σε 14 χώρες.
Slow Food   http://www.slowfood.com/
Ιδρύθηκε το 1986. Είναι μια πρωτοβουλία πολιτών που έχει πάνω από 100.000 μέλη σε 150 χώρες. Επιδιώκει να αλλάξει την κουλτούρα των πολιτών σχετικά με την τροφή. Οραματίζονται έναν κόσμο όπου όλοι οι άνθρωποι θα έχουν πρόσβαση σε ποιοτικό, καθαρό και φτηνό φαγητό.
BirdLife Europe   http://www.birdlife.org/europe-and-central-asia
Εργάζονται για τη διατήρηση των πτηνών και της βιοποικιλότητας. Αποτελείται από 49 οργανώσεις σε όλη την Ευρώπη και την Κεντρική Ασία και βοηθάει στη διαχείριση περίπου 6.000 οικοτόπων, στους οποίους ζουν πάνω από 320.000 είδη.
Surfrider Foundation Europe   http://www.surfrider.eu/en/
Ειδικεύεται στην προστασία, τη βελτίωση και τη βιώσιμη διαχείριση των ωκεανών, των ακτών και των ανθρώπων που ζουν σε αυτά. Το βασικό τους αντικείμενο είναι η παροχή πληροφοριών στους χρήστες των ευρωπαϊκών ακτών.
Third Generation Environmentalism (E3G)   http://www.e3g.org/
Είναι μια ανεξάρτητη μη-κερδοσκοπική οργάνωση που εργάζεται για την επιτάχυνση της μετάβασης στη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Προσπαθεί να οικοδομήσει διατομεακές συνέργειες, ώστε να επιτύχει καλά σχεδιασμένα αποτελέσματα, ικανά να φέρουν αλλαγές.
Wetlands International – European Association   http://europe.wetlands.org/
Έχει μια μακρά ιστορία στην προστασία των υγροτόπων από το 1937. Αποτελείται από 7 ευρωπαϊκές ΜΚΟ, που εργάζονται συντονισμένα για τα οικοσυστήματα των υγροτόπων και τη βιώσιμη χρήση τους.
World Wildlife Federation Europe   http://www.wwf.eu/
Ιδρύθηκε το 1961 με βασικό αντικείμενο την προστασία της φυσικής κληρονομιάς και τη περιβαλλοντική προστασία. Στην Ευρώπη έχει πάνω από 3,5 εκ. υποστηρικτές σε 22 χώρες.
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από τις επίσημες ιστοσελίδες των οργανώσεων

Παράρτημα III

Περιοδολόγηση του περιβαλλοντισμού στις Η.Π.Α.

Από την περιβαλλοντική προστασία στις Βιώσιμες Κοινότητες			
	Ρύθμιση της Περιβαλλοντικής Προστασίας 1970-1990	Ρυθμιστική Μεταρρύθμιση και Ευελιξία βασισμένη στην αποτελεσματικότητα 1980-τέλη 1990	Προς τις Βιώσιμες Κοινότητες 1990 και μετέπειτα
Εντοπισμός του προβλήματος και καθορισμός στόχων των πολιτικών	<ul style="list-style-type: none"> - Η ρύπανση προκαλείται κυρίως από αλόγιστες επιχειρήσεις και βιομηχανίες - Εθνική προτεραιότητα ο περιορισμός της ρύπανσης του αέρα, των υδάτων και του εδάφους, οι οποίες προκαλούνται από τη βιομηχανία και από άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες 	<ul style="list-style-type: none"> - Διαχείριση της ρύπανσης μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς - Αξιολόγηση των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων από τη σκοπιά του κόστους - Ενσωμάτωση του κόστους ρύπανσης στις τιμές - Επιδίωξη για την οικονομικά βέλτιστη χρήση πόρων και ενέργειας - Εισαγωγή της πρόληψης της ρύπανσης - Ιεράρχηση των πολιτικών για τα τοξικά απόβλητα και τα χημικά ως εθνικές προτεραιότητες 	<ul style="list-style-type: none"> - Εναρμόνιση των ανθρώπινων και των φυσικών συστημάτων σε μια βιώσιμη βάση - Εξισορρόπηση των μακροπροθέσμων αναγκών των κοινωνικών και φυσικών συστημάτων μέσω του σχεδιασμού και της διαχείρισής τους - Επανανακάλυψη / έμφαση στη διαφύλαξη των πόρων - Τερματισμός της μείωσης της βιοποικιλότητας - Υιοθέτηση μιας οικοκεντρικής ηθικής
Φιλοσοφία υλοποίησης	<ul style="list-style-type: none"> - Ανάπτυξη μιας διαχειριστικής και 	<ul style="list-style-type: none"> - Μετατόπιση στο επίπεδο πολιτείας και τοπικών 	<ul style="list-style-type: none"> - Ανάπτυξη νέων μηχανισμών και

	<p>ρυθμιστικής υποδομής για να εξασφαλιστεί η συμβατότητα με τους ομοσπονδιακούς και πολιτειακούς νόμους.</p>	<p>κοινωνιών για λήψη πρωτοβουλιών συμμόρφωσης και δικαστικών διώξεων</p> <p>- Δημιουργία μηχανισμών της αγοράς για την προστασία του περιβάλλοντος.</p>	<p>θεσμών που εξισορροπούν τις ανάγκες των ανθρώπων και φυσικών συστημάτων τόσο στις Η.Π.Α. όσο και παγκόσμια.</p>
<p>Πεδία παρέμβασης</p>	<p>- Προϊόντα της παραγωγικής διαδικασίας</p> <p>- Κατάληξη της ροής αποβλήτων</p> <p>- Ζητήματα που αφορούν τις κυβερνητικές δραστηριότητες σε τοπικό, πολιτειακό ή ομοσπονδιακό επίπεδο.</p>	<p>- Ο χώρος της αγοράς, η οποία λειτουργεί ως ρυθμιστής για τη βιωσιμότητα των προϊόντων</p> <p>- Παροχή εκπαίδευσης και κατάρτισης σε διαφορετικά στάδια της εξελικτικής των υλικών και της χρήσης των πόρων.</p>	<p>- Αξιολόγηση των κοινωνικών αναγκών και ιεράρχηση των στόχων</p> <p>- Προσοχή στο σχεδιασμό των προϊόντων, την επιλογή των υλικών και του περιβαλλοντικού στρατηγικού σχεδιασμού σε επίπεδο κλάδου</p> <p>- Ατομικές συμπεριφορές και επιλογές τρόπου ζωής</p>
<p>Πολιτικές και «εργαλεία»</p>	<p>- Την πολιτική τη διαχειρίζεται η Ουάσινγκτον</p> <p>- Ρύθμιση βάσει του command and control</p> <p>- Έρευνα και ανάπτυξη σε ομοσπονδιακό επίπεδο</p> <p>- Γενναιόδωρη ομοσπονδιακή</p>	<p>- Την πολιτική πλέον τη διαχειρίζονται περισσότερο οι πολιτείες και οι πληττόμενες τοπικές κοινωνίες</p> <p>- Ο ρόλος της ομοσπονδιακής κυβέρνησης γίνεται πιο επικουρικός και εποπτικός</p>	<p>- Ολοκληρωμένο όραμα για το μέλλον</p> <p>- Περιφερειακός σχεδιασμός, βασισμένος στις κατευθύνσεις της Βιώσιμης Ανάπτυξης</p> <p>- Εισαγωγή του Total Quality Environmental</p>

	<p>χρηματοδότηση έργων υγείας και αποτροπής της ρύπανσης.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Εισαγωγή προσεγγίσεων που στηρίζονται στα κίνητρα (φόροι, τέλη, εμπόριο ρύπων) για τις επιχειρήσεις και τη βιομηχανία - Δημιουργία αγορών εμπορίας ρύπων. 	<p>Management (TQEM) και του ολοκληρωμένου σχεδιασμού του κύκλου ζωής των προϊόντων στη βιομηχανία.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Διάφοροι πειραματισμοί με νέες προσεγγίσεις
<p>Διαχείριση της πληροφορίας και ανάγκες διαχείρισης δεδομένων</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Καταγραφή των ρύπων των εταιρειών - Παρακολούθηση της σύνθεσης της ροής αποβλήτων - Καταγραφή των επιπτώσεων στην ανθρώπινη υγεία - Πίεση για περιβαλλοντική συμμόρφωση της βιομηχανίας. 	<ul style="list-style-type: none"> - Κοστολόγηση της περιβαλλοντικής ζημίας και τα οφέλη από τη μείωση της ρύπανσης - Πρόληψη για την έγκαιρη πρόσβαση σε δεδομένα για τους ρύπους, π.χ. μέσα από το Toxics Release Inventory και άλλα προγράμματα που ανταποκρίνονται στο δικαίωμα στην πληροφόρηση. 	<ul style="list-style-type: none"> - Κριτήρια και δείκτες βιωσιμότητας - Οικοσυστημική υποστήριξη του συστήματος των κατώτατων ορίων - Καταγραφή των αποτελεσμάτων της διάδρασης του τοπικού/περιφερειακού με το παγκόσμιο στοιχείο (π.χ. σχετικά με την εκπομπή ρύπων διοξειδίου του άνθρακα και τη μείωση του στρώματος του όζοντος).
<p>Κυρίαρχο πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ισχύς των κανόνων δικαίου - Επικράτηση ανταγωνιστικών σχέσεων - Παραγωγή πολιτικών μηδενικού αθροίσματος - Εστίαση σε εθνικούς 	<ul style="list-style-type: none"> - Ύπαρξη εναλλακτικών τεχνικών επίλυσης διενέξεων - Μεγαλύτερη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών και του κοινού, ιδιαίτερα σε επίπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Συνεργασίες δημόσιου και ιδιωτικού τομέα - Συνεργασίες ανάμεσα σε τοπικές και περιφερειακές αρχές - Οικοδόμηση του

	<p>ρυθμιστικούς φορείς και στους διωκτικούς μηχανισμούς.</p>	<p>πολιτείας και τοπικό</p> <ul style="list-style-type: none"> - Εμπιστοσύνη στο χώρο της αγοράς. 	<p>capacity building και του consensus building</p> <ul style="list-style-type: none"> - Δημιουργία μηχανισμών για την ενίσχυση των συλλογικών αποφάσεων
<p>Σημαντικά γεγονότα και δημόσιες δράσεις</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Η πετρελαιοκηλίδα της Σάντα Μπάρμπαρα - Η διαδήλωση της Earth Day (Μέρα της Γης) - Ψήφιση της National Environmental Policy Act (Εθνικής Περιβαλλοντικής Πράξης) - Δημιουργία της Environmental Protection Agency (Αρχή Προστασίας Περιβάλλοντος). 	<ul style="list-style-type: none"> - Κυβέρνηση Κάρτερ/εστίαση στο κόστος του περιβαλλοντικού ρυθμιστικού πλαισίου - Εκλογή του Ρόναλντ Ρίγκαν - Η τραγωδία του Μποπάλ - Αύξηση των περιβαλλοντικών αρμοδιοτήτων των τοπικών αρχών και των πολιτειών. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ενδιαφέρον για τα παγκόσμια ζητήματα της Βιώσιμης Ανάπτυξης - Έκθεση Brutland, Διακήρυξη του ΟΗΕ <i>Το Κοινό μας Μέλλον</i> - Διάσκεψη του ΟΗΕ στο Ρίο - Διεθνής συλλογική δράση για το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για το Όζον, διεθνείς συμφωνίες για την υπερθέρμανση του πλανήτη.
<p>Πηγή: Kraft M.E, Mazmanian D., <i>Towards Sustainable Communities: Transition And Transformation in Environmental Policy</i>, MIT Press, Cambridge, 1999, σελ. 8-10</p>			

Βιβλιογραφικές αναφορές και πηγές

ΒΙΒΛΙΑ

- Ελληνικά

Hilary J., *Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων. Χάρτα Απορρύθμισης, Επίθεση στην Εργασία, Κατάλυση της Δημοκρατίας*, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, Αθήνα, 2015.

Μαντότο Ρ., *Ο Οικοκαπιταλισμός. Το περιβάλλον ως μεγάλη επιχείρηση*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα, 1996.

Ράπτης Μ., Καραμπελιάς Γ., Χρυσόγελος Ν., *Ένα εναλλακτικό επαναστατικό κίνημα*, Εκδόσεις Κομμούνα, Αθήνα, 1985.

Τσάλλας Γ., Πλατιάς Χ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον. Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010.

- Ξενόγλωσσα

Cass R.L., *The Failures of American and European Climate Policy International Norms, Domestic Politics and Unachievable Commitments*, State University of New York Press, Albany, 2006.

Delreux T., *The EU as International Environmental Negotiator*, Ashgate, Surrey, 2011.

Peterson del Mar D., *Environmentalism*, Pearson, London, 2006.

Princen T., Finger M., *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, Routledge, London, 1994.

Rose-Ackerman S., *Controlling Environmental Policy. The Limits of Public Law in Germany and the United States*, Yale University Press, Michigan, 1995.

Schreurs A.M., *Environmental Politics in Japan, Germany, and the United States*, Cambridge University Press, 2003.

ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ / ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Ελληνικές

Καραγεώργου Β., “Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα υπό το πρίσμα της επιρροής της Σύμβασης Άαρχους και της πρόσφατης νομολογίας του

Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης”, στο *Περιβάλλον και Δίκαιο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, τ. 2, 2013.

- *Ξενογλωσσες*

Betsill M., “Environmental NGOs and the Kyoto Protocol Negotiations” στο M. M. Betsill and E. Corell, *NGO Diplomacy: The influence of Nongovernmental Organizations in International Environmental Negotiation*, MIT Press, Massachusetts, 2008.

Benrauer T., Böhmelt T., Koubi V, "Is there a Democracy-Civil Society Paradox in Global Environmental Governance?", στο *Global Environmental Politics*, Vol. 13, No 1, February 2013.

Bodansky D., “Transatlantic environmental relations” στο Peterson J., Mark A.P. (Eds), *Europe, America, Bush Transatlantic relations in the twenty-first century*, Routledge, London, 2003.

Bomberg E., “Governance for Sustainable Development: The United States and the European Union Compared” στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D. (Eds.), *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009.

Busby J. και Ochs A., “From Mars and Venus Down to Earth: Understanding the Transatlantic Climate Divide”, στο Michel D. (Ed.) *Climate Policy for the 21st Century: Meeting the Long-term Challenge of Global Warming*, Center for Transatlantic Relations, Washington, 2004.

Christoforou T., "The Precautionary Principle", στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004.

Graff T.J., “Development of a leading environmental NGO: Thirty Years of Experience” στο National Research Council, *The Role of Environmental NGOs--Russian Challenges, American Lessons: Proceedings of a Workshop*, The National Academies Press, Washington DC, 2001.

Gulbrandsen H.L., Andresen S., “NGO Influence in the Implementation of the Kyoto Protocol: Compliance, Flexibility Mechanisms, and Sinks” στο *Global Environmental Politics*, 4:4, MIT Press, Michigan, 2004.

Jacques J. P., Dunlap E.R., Freeman M., "The organisation of denial: Conservative think tanks and environmental scepticism", στο *Environmental Politics*, Vol. 17, No. 3, Ιούλιος 2008.

- Keleman D., “Environmental Federalism in the US and the EU”, στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004, σ. 116-117.
- Kraft M.E., “Influence of American NGOs on Environmental Decisions And Policies: Evolution over Three Decades”, στο National Research Council, *The Role of Environmental NGOs – Russian Challenges, American Lessons: Proceedings of a Workshop*, National Academy Press, Washington DC, 2001.
- Krämer L., "The Roots of Divergence: A European Perspective", στο Vig J.N., Faure G.M., *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004.
- Krämer L., *EU Environmental Governance*, 10 Αυγούστου 2010, [ανακτήθηκε από το <http://www.clientearth.org/publication-archive> (προσβάσιμο στις 2/10/2015)]
- Lankowski C., "The Transatlantic Environmental Dialogue", στο *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, Massachusetts, 2004.
- Löfsted E.R., Vogel D., "The Changing Character of Regulation: A Comparison of Europe and the United States", στο *Risk Analysis*, Vol. 21, No 3, 2001.
- Percival V.R., "Environmental Legislation and the Problem of Collective Action", στο *Duke Environmental Law & Policy Forum*, [Vol. 9:9], 1998.
- Percival V.R., “Separation of Powers, the Presidency and the Environment”, στο *Journal of Land, Resources & Environmental Law*, Vol. 21, No. 1, 2001.
- Percival R., Huiyu Z. “The Role of Civil Society in Environmental Governance in the United States and China,” στο *Duke Environmental Law & Policy Forum*, Vol. 24, No. 1, 2013
- Raustiala K., "NGOs in International Treaty-making" στο Hollis B.D. (Ed.), *The Oxford Guide to Treaties*, Oxford University Press, 2012.
- Rootes C., "Global Visions: Global Civil Society and the Lessons of European Environmentalism" στο *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 13, No. 4, December 2002.
- Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., “Expanding Transatlantic Relations: Implications for Environment and Energy Policies” στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009.
- Strange, M., "Implications of TTIP for Transnational Social Movements and International NGOs", στο Morin J.F., Novotna T., Ponjaert F., Telò M. (Eds.), *The TTIP in a*

Multipolar World Global Impact of an Evolving Transatlantic Relationship, Ashgate, London, 2015.

Wälti S., “Intergovernmental Management of Environmental Policy in the United States and the EU” στο Schreurs M.A., Selin H. και VanDeveer S.D., στο *Transatlantic Environment and Energy Politics Comparative and International Perspectives*, Ashgate, 2009.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΙΕΘΝΩΝ / ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

Γενική Διεύθυνση Εμπορίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Αποκρυπτογραφώντας την TTIP*, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2015.

European Commission, *European Environmental NGOs. LIFE operating grants 2014*, ανακτήθηκε από το <http://ec.europa.eu/environment/life/publications/lifepublications/ngos/documents/ngos2014.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

European Commission, *In focus: Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)*, στο <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

European Commission, *LIFE Programme*, στο <http://ec.europa.eu/environment/life/about/index.htm> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Office of the United States Trade Representative, *Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP)*, στο <https://ustr.gov/ttip> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

UNECE, *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and access to Justice in Environmental Matters*, Aarhus, 2008.

UN, *United Nations Framework Convention on Climate Change - 1992*, ανακτήθηκε από το <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015)

UNSD, *Agenda 21*, ανακτήθηκε από το <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

TNS Opinion & Social, *Attitudes of European citizens towards the environment*, Σεπτέμβριος 2014, ανακτήθηκε από το http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_416_en.pdf (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΚΟ

Center for Food Security, στο <http://www.centerforfoodsafety.org/issues/976/ge-food-labeling/the-cfs-legal-petition-to-label-genetically-engineered-foods> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Corporate Europe Observatory, *Statement by 170 civil society organisations on regulatory cooperation in EU-US trade talks*, Φεβρουάριος 2015, ανακτήθηκε από το <http://corporateeurope.org/international-trade/2015/02/statement-170-civil-society-organisations-regulatory-cooperation-eu-us> (προσβάσιμο στις 25/9/2015).

Green10, *Green 10 position on Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Σεπτέμβριος 2014, ανακτήθηκε από <http://www.green10.org/publications/> (προσβάσιμο στις 25/9/2015).

NRDC, *Hold the Applause. Shell has left the Arctic for now, but the region isn't safe from oil drills until the president locks the door*, 30 Σεπτεμβρίου 2015, στο <http://www.onearth.org/earthwire/shell-arctic-drilling-suspension>, (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Sierra Club, *The Transatlantic Free Trade Agreement: What's at Stake for Communities and the Environment*, Sierra Club Editions, Washington DC, 2013.

Sierra Club, History Of Accomplishments, στο <http://vault.sierraclub.org/history/downloads/SCtimeline.pdf> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

Sierra Club, Broad Coalition Calls For A New Model Of Trade, στο <http://content.sierraclub.org/press-releases/2014/09/broad-coalition-calls-new-model-trade> (προσβάσιμο στις 23/9/2015).

Via Campesina, *Agroecology as a way of life*, 9 Σεπτεμβρίου 2013, στο <http://viacampesina.org/en/index.php/main-issues-mainmenu-27/sustainable-peasants-agriculture-mainmenu-42/1480-agroecology-as-a-way-of-life> (προσβάσιμο στις 2/10/2015).

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Alliance for Justice	http://www.afj.org/
American Council for an Energy-Efficient Economy	http://aceee.org/
AP-NORC Center for Public Affairs Research	http://www.apnorc.org/
BirdLife Europe	http://www.birdlife.org/europe
CEE Bankwatch Network	http://bankwatch.org/
CEEweb for Biodiversity	http://www.ceeweb.org/
Center for Biological Diversity	http://www.biologicaldiversity.org/
Clean Water Network	http://clean-water-network.org/
Climate Action Network (CAN) Europe	http://www.caneurope.org/
Conservation International	http://www.conservation.org/

Cornell University	https://www.law.cornell.edu/
Counter Balance	http://www.counter-balance.org/
CREST	http://www.crest.org/
Defenders of Wildlife	http://www.defenders.org/
Earth First!	http://earthfirstjournal.org/
Earthjustice Legal Defense Fund	http://earthjustice.org/
Earthwatch	http://earthwatch.org/
EcoWatch	http://ecowatch.com/
Energy & Environmental Research Center	http://www.undeerc.org/
Environmental Defense Fund	https://www.edf.org/
Europarc Federation	http://www.europarc.org/
European Centre for Nature Conservation	http://www.ecnc.org/
European Cyclists' Federation	http://www.ecf.com/
European Environmental Bureau (EEB)	http://www.eeb.org/
European Federation for Transport and Environment	http://www.transportenvironment.org/
European Litter Prevention Association	http://cleaneuropenetwork.eu/
European Union law	http://eur-lex.europa.eu/
Eurosite	http://www.eurosite.org/
Federation of Associations for Hunting and Conservation of the EU	http://www.face.eu/
Friends of the Earth Europe	https://www.foeeurope.org/
Friends of the Earth USA	http://www.foe.org/
Fundación Oceana	http://eu.oceana.org/en
Greenpeace Europe	http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/
Greenpeace USA	http://www.greenpeace.org/
Gullop Inc.	http://www.gallup.com/
Health & Environment Alliance	http://www.env-health.org/
Health Care Without Harm Europe	https://noharm-europe.org/
International Federation of Organic Agriculture Movements European Regional Group	http://www.ifoam.bio/
Investigative Reporters and Editors	https://www.ire.org
Justice and Environment	http://www.justiceandenvironment.org/
League of Conservation Voters	http://www.lcv.org/
National Audubon Society	https://www.audubon.org/

National Wildlife Federation	http://www.nwf.org/
National Trust	http://www.nationaltrust.org.uk/
Natural Resources Defense Council	http://www.nrdc.org/
NGO Shipbreaking Platform	http://www.shipbreakingplatform.org/
Office of the U.S. Trade Representative	https://ustr.gov/
Rainforest Action Network	http://www.ran.org/
S2B Network	http://www.s2bnetwork.org
Scenic America	http://www.scenic.org/
Seas At Risk	http://www.seas-at-risk.org/
Sierra Club	http://www.sierraclub.org/
Slow Food	http://www.slowfood.com/
Surfrider Foundation Europe	http://www.surfrider.eu/en/
The Nature Conservancy	http://www.nature.org/
Third Generation Environmentalism (E3G)	http://www.e3g.org/
Transatlantic Consumer Dialogue	http://tacd.org/
Wetlands International – European Association	http://europe.wetlands.org/
World Wildlife Federation Europe	http://www.wwf.eu/
World Wildlife Fund (U.S.)	http://www.worldwildlife.org/